

Wolfgang Leonhard

Det nya Sovjet 1956-1961

Detta är den avslutande delen av Leonhards bok *Det nya Sovjet* – för första delen, se [Sovjet i omvandling 1952-1956](#). Där finns följande en introduktion med biografiska uppgifter om författaren m m.

Bland de frågor som tas upp utförligt i det följande är den sino-sovjetiska konflikten, där de första meningsskiljaktigheterna kom upp till ytan under 1957 års Moskvamöte med 64 kommunistiska ”broderpartier” i november 1957. Men konflikten fortsatte att växa och från hösten 1959 hade huvudlinjerna tagit form och manifesterades öppet under det världskommunistiska möte som hölls i Moskva november 1960. Dessa händelser diskuteras utförligt av Leonhard, men i lästipsen allra sist har vi kompletterat detta med länkar till artiklar och dokument, främst från kinesisk håll.

I det följande har tillfogats noter med kompletterande uppgifter, samt lästips (allra sist). Dessutom har stavningen av namn ändrats till den som är bruklig hos oss.

Innehåll

Hoppets och förvirringens år	1
Satellitstaternas reaktion	1
”Sanningens explosion”	4
Kominforms upplösning	5
Den stormiga avstaliniseringen	6
Juni 1956: avstaliniseringens kulmen	8
Ändringen av generallinjen	11
Författare och studenter hösten 1956	12
Jäsningen i Östeuropa	16
De polska och ungerska revolutionerna ur rysk synpunkt	18
Kursen skärps	22
Stalins rehabilitering	23
Plenarmötet i december 1956	25
Plenarmötet i februari 1957	26
Chrusjtjovs reform av den ekonomiska ledningen	27
Sovjetpolitiken i Chrusjtjovs tecken	30
”Den partifientliga gruppens” uteslutning	30
Chrusjtjovflygeln tar makten i partiledningen	32
Slaget mot författarna	35
Marskalk Zjukovs fall	37
Världskommunismens möte i november 1957	40
Sovnarchoserna	43
Aktiveringen av fackföreningarna	44
Bulganins fall	45
Upplösningen av maskin- och traktorstationerna	47
Reformeringen av levnadssystemet	49
Partiapparaten och de ekonomiska frågorna	51
Kampanjen mot revisionismen	52
Stridigheter med Peking	55
Chrusjtjovs skolreform	57
Fallet Pasternak	60
Strafflagsreformen	63

Statssäkerhetstjänsten under ny ledning.....	66
Plenarmötet i december 1958.....	66
21:a partikongressen.....	68
Sjuårsplanen	69
Moskvas kapplöpning med USA.....	72
Den partifientliga gruppen	73
Pervuchins och Saburovs självkritik	74
”Övergången till kommunismen”.....	75
Östblockets ekonomiska integration	78
Världskommunismen	80
Chrusjtjovkulten och generationsväxlingen	81
Vägen till 22:a partikongressen.....	83
De många ommöbleringarna	83
Kompromissen med författarna.....	84
Industrins plenarmöte	85
Utrensningen i Azerbajdzjan och Lettland	87
Det nya konsumtionsvaruprogrammet	87
Jordbruksplenarmötet i december 1959	88
Kiritjenkos och Beljajevs fall	89
Partipropagandan förstärks.....	90
Konflikten med Peking.....	91
U 2-affären och sovjetledningens omorganisation	93
Torpederingen av toppkonferensen	94
Konflikten Moskva—Peking skärps	96
De försummade ekonomiska problemen.....	98
Propagandan för kommunismens slutmål	99
Världskommunismens kongress.....	100
Januariplenium 1961	102
Razzian mot partifunktionärerna	103
Utkastet till partiprogram	104
Den nya partistadgan	106
Debatten om partiprogrammet	107
Konflikten med Albanien	108
22:a partikongressen.....	109
Chrusjtjovs överraskning.....	109
Uppgåelsen med ”partifienderna”.....	110
Sensationella avslöjanden	111
Avlägsnandet av Stalins lik	112
Chrusjtjovs avsikter.....	112
Angreppen mot Albanien	113
Partiprogrammets godkännande	114
Den nya partiledningen	115
22:a partikongressens verkningar	117
Tio teser om utvecklingen efter Stalins död.....	118
Lästips	123

Hoppets och förvirringens år

(Februari 1956—juni 1957)

20:e partikongressen hade knappt avslutats förrän en möteskampanj satte in över hela Sovjetunionen. Till att börja med stod praktiska, framför allt ekonomiska frågor i förgrunden, men under senare hälften av mars lades tyngdpunkten på kampen mot personkulten. Dr. Klaus Mehnert som vid denna tid uppehöll sig i Sovjetunionen skildrade i en artikelserie i *Die Welt* hur den allmänna kritiken av Stalin underbyggdes med många konkreta anklagelser på mötena. Det var inte bara agitatorerna som höll upplysande föredrag utan även de politiska ledarna förde ämnet på tal vid stora möten på fabrikena. Många gånger uppstod förvirring och oklarhet vilket framför allt hade sin grund i att bevismaterialet mot Stalin inte förelåg i tryck utan spreds muntligt och återgavs i förvrängd form.

På enstaka ställen i landet började bilderna av Stalin redan att försvinna. I mars 1956 avlägsnades de stora Stalintavlorna från Tretjakovgalleriet. Det stora museum som upprättats i december 1949 med anledning av Stalins 70-årsdag och som fyllde tio salar med skänker från hela världen stängdes visserligen inte men alla dedikationer ändrades. I stället för ”Till den store Stalin på 70-årsdagen från fabriken X” fick det nu heta ”Jubileumsgåva från fabriken X”. Verk och företag som uppkallats efter Stalin fick nya namn.

Enligt utlänningar som vid denna tidpunkt befann sig i Kaukasien kom det i mars 1956 till allvarliga oroligheter i Georgien. Stora delar av befolkningen vände sig mot den skarpa kritiken av Stalin och detta av rent nationella skäl. De såg i Stalin framför allt georgiern som nu angreps av ”främlingar”.

Först flera månader senare medgavs indirekt de svårigheter som partiledningen i Georgien ställts inför. Den 23 augusti redogjorde det georgiska kommunistpartiets centralorgan *Sarja Vostoka* i Tiflis för ett plenarsammanträde i centralkommittén där en rad ledande funktionärer häftigt angripits för sin politik efter 20:e partikongressen. Den georgiska partiledningen hade, hette det, inte tagit med i beräkningen att ”personkulten kring Stalin hade slagit djupa rötter i den georgiska befolkningens medvetande, att den hos oss hade fått en särskilt överdriven omfattning och nationalistisk betoning”. Partiorganisationerna hade inte gjort sig tillräcklig möda att påvisa ”den oerhörda skada som Stalinkulten hade tillfogat vårt parti och sovjetfolket”. Bland den georgiska intelligentian hade det kommit till ”nationalistiska manifestationer”. Partiorganisationerna hade vidare varit alltför toleranta mot ”partifientliga manifestationer” och ”underlåtit att fördöma dem som opponerade sig mot de av partikongressen och hela partiet godkända besluten mot personkulten”.

Det var först och främst av inrikespolitiska skäl som sovjetledningen beslutat sig för den öppna kritik av Stalin som inleddes på partikongressen. Chrusjtjovs tal skulle chockera funktionärerna, ändra deras tankebanor och undanröja hindren för de fortsatta reformerna. Det visade sig emellertid snart att människornas tankar sedan de väl befriats från sina stalinistiska bojor inte lät sig länka i avsedda banor. Framför allt i de östeuropeiska länderna gled den politiska utvecklingen snabbt Kreml ur händerna.¹

Satellitstaternas reaktion

Redan i mars 1956 inträffade något högst ovanligt: de olika nationella partiledarnas deklarationer om 20:e partikongressens betydelse avvek starkt ifrån varandra. De flesta

¹ Efter 20:e partikongressen diskuterades Stalin-epoken livligt bland akademiker (historiker, ekonomer osv), samt inom militären. För exempel på detta, se [Upprördhet i SUKP efter Chrusjtjovs hemliga tal -56](#). På engelska finns boken *Moscow 1956: The Silenced Spring* av Kathleen E. Smith (2017) som redogör för reaktionerna bland intellektuella (författare, vetenskapsmän, studenter ...).

försökte att dämpa och bagatellisera kritiken mot Stalin. Andra däremot, särskilt de polska och italienska kommunistpartierna, hälsade 20:e partikongressen som början till en ny politik som skulle ge dem större oberoende och frihet.

En av de första satellitledare som offentligt tog avstånd från Stalin var Walter Ulbricht i Öst-tyskland. Det var emellertid uppenbart att han därmed inte ville påskynda avstaliniseringen utan tvärtom sökte bromsa den. I två artiklar i SED-organet Neues Deutschland — den 4 och 18 mars — upprepade han en del av vad Chrusjtjov hade anfört mot Stalin i sitt hemliga tal. Ulbricht kritiserade Stalins självförhärlikande och Stalinbiografins förvrängning av partiets historia samt förklarade kort och gott att man inte kunde räkna Stalin med bland ”marxismen-leninismens klassiker”. ”När kamrat Stalin kränkt Lenins normer och dessutom begått väsentliga fel vid genomförandet av partiets politik kan man inte säga att han tillhör klassikerna. Stalin har nu fått den plats som motsvarar hans roll och verksamhet och står inte längre på den som byggts upp tack vare personkulten.” Stalin hade heller inte varit den geniale fältherre som fört Sovjetunionen till seger över fascismen. ”Det är något som kamrat Stalin själv lagt till i sin biografi.”

Varken Ulbricht, hans medarbetare eller den östtyska pressen bidrog med några egna tankar om stalinismen. Inte heller drog de några teoretiska eller praktiska slutsatser av 20:e partikongressen. SED:s tredje partikongress i mars behandlade uteslutande ekonomiska frågor och ignorerade fullständigt de ideologiska problem som tagits upp vid den ryska partikongressen.

I *Polen* däremot gav partikongressen impulsen till en genomgripande ideologisk och politisk omvälvning. Redan den 10 mars förklarade det polska partiorganet Tribuna Ludu att personkulten var oförenlig med socialismens anda eftersom socialismen ”avvisar allt envælde och eftersträvar förhållanden som vilar på alla människors jämlikhet, frihet och broderskap”. Inte bara Stalins envælde fördömdes utan också den under stalintiden vanliga metoden att behandla vissa frågor som ”ett okränkbara tabu”. I stället för partidisciplinen hade ”den blinda tron på en enda människas allvetande blivit en vana”. Inte sällan hade det kommit till ”allvarliga försyndelser mot sanningen”. Personkulten hade också för Polens del fått svåra följder såsom ”undertryckandet av den interna partidemokratin, missbruk av säkerhetstjänstens apparat och förlamning av många grenar av vår vetenskap”. 20:e partikongressen var ”början till en offensiv för leninismens renässans, befriandet av vår stora idé från alla utväxter och överdrifter, renandet av livets verklighet från allt som inte harmonierar med socialismens befrielsemål”.

Den 12 mars avled den polske partiledaren Boleslav Bierut. Till hans efterträdare valdes Edward Ochab. Kort därefter frigavs och rehabiliterades de tidigare utrensade funktionärerna Gomulka, Spychalski och Komar samt en rad av deras anhängare. Anställda i säkerhetstjänsten och funktionärer som var kända som hårda stalinister avsattes från sina ämbeten. Under senare delen av april trädde en lag om omfattande amnesti i kraft; 40.000 fängelsestraff avkortades och 36.000 huvudsakligen politiska fångar försattes på fri fot.

Partiledningarna i Tjeckoslovakien, Ungern, Rumänien och Albanien befann sig efter 20:e partikongressen i en svår situation. Åren 1949—52 hade i dessa länder stora rättegångar mot ”titoister” ägt rum varvid höga funktionärer och tusentals andra partimedlemmar hade häktats och skjutits. De mest kända var processerna mot Koçi Xoxe i Albanien i maj 1949, Laszlo Rajk i Ungern i slutet av 1949 och Slansky i Tjeckoslovakien i december 1952.² Nu stod

² Slansky-processen inleddes i Prag 20 november 1952. Denna skådeprocess finns mycket väl dokumenterad till stor del beroende på den politiska öppning som ägde rum under åren 1965-68 och som kulminerade med ”Prag-våren”. Under dessa år tillsattes bl a en undersökningskommission med uppdrag att grundligt utreda processen, samtidigt som åtskilliga inblandade kunde göra sin röst hörd. Artikeln [Slánský-rättegångens maskineri](#) ger en översikt över det hela och avslutas med en utförlig litteraturlista. Mycket läsvärd är Artur Londons självbiografiska [Bekännelsen](#). Författaren var en av de 3 som dömdes till livstids fängelse, dvs slapp dödsstraff, och som återfick friheten (1955) och kunde återupprättas. I boken (som senare filmades), redogör London detaljerat för hur bekännelser framtvingades, hur rättegången gick till m m.

revisionen av dessa processer, rehabiliteringen av de oskyldigt dömda och bestraffandet av de skyldiga på dagordningen. Men de män som bar ansvaret för den stalinistiska politiken satt fortfarande vid makten och försökte inskränka rehabiliteringen till ett minimum.

I *Ungern* förklarade partiledaren Mathias Rakosi (Szabad Nep den 27 mars) att den ungerska partiledningen kommit till insikt om att "Rajkprocessen berodde på en provokation". Centralkommittén hade därför beslutat att "rehabilitera kamrat Laszlo Rajk". Detta lakoniska tillkännagivande gjordes dock inte i form av exempelvis en partiresolution utan i ett tal av Rakosi på ett partimöte i en liten ungersk stad. I *Tjeckoslovakien* var det till att börja med inte tal om någon revision av Slanskyprocessen. Partiledningen nöjde sig med att rehabilitera några av de överlevande, däribland Artur London och Hajdu, utan att nämna de övriga. I *Bulgarien* avsattes den 17 april partiledaren Viko Tjervenkov som hade bott i Sovjetunionen från 1923 till 1944 och var känd som en av de värsta inpiskarna mot "titoisterna". Hans efterträdare blev Anton Jugov som inte hörde till emigrantgruppen i Moskva utan hade deltagit i den bulgariska motståndsrörelsen. Trajtjo Kostov som avrättats i september 1949 blev rehabiliterad. "Anklagelserna i Kostovprocessen för samröre med jugoslaviska myndigheter och politiker har upphävts", sade partisekreteraren Todor Sjivkov, "alla de åtalade i denna rättegång har nu rehabiliterats." I *Rumänien* blev personkulten fördömd på ett plenarmöte i centralkommittén i slutet av mars och man föreslog bl. a. att städer och gator som uppkallats efter levande politiker skulle få andra namn.

I *Albanien* rehabiliterades emellertid inte den 1 maj 1949 avrättade Koçi Xoxe som hade varit med om att grunda det albanska kommunistpartiet och varit vice ministerpresident, inrikesminister och vice partiordförande efter kriget. Albaniens stalinistiska partiledare Enver Hoxha sade bara att Berija hade "fört den albanska partiledningen bakom ljuset".

Kinas partiledning intog en egenartad hållning till 20:e partikongressen. Den 5 april skrev det kinesiska partiorganet Renmin Ribao [Folkets Dagblad] att Stalin hade begått "ett antal allvarliga fel" under de sista årtiondena av sitt liv. "Han blev inbilsk och oförsiktig, han började tänka subjektivt och träffade i vissa viktiga frågor felaktiga beslut som fick mycket skadliga följder." Men samtidigt betecknades Stalin som en "världsberömd och vördad ledare" vars verk liksom tidigare måste studeras grundligt. "Många tror att Stalin gjort allting fel. Det är ett stort misstag. Stalin var en stor marxist-leninist som gjorde sig skyldig till misstag utan att inse det. Vi måste betrakta Stalin ur historiens perspektiv, väga hans riktiga och felaktiga handlingar noga mot varandra och dra sunda lärdomar av dem. Hans prestationer och fel var typiska för den internationella utvecklingen och bär sin tids prägel."

Renmin Ribao offentliggjorde några av det kinesiska kommunistpartiets resolutioner från tidigare år som skulle bevisa att partiet länge hade bekämpat det som nu fördömdes i Sovjetunionen. I Kina kunde man över huvud taget inte tala om en personkult och det fanns inga som helst antydningar om att något skulle ändras där.³

Även de två stora västeuropeiska kommunistpartierna, det franska och det italienska, reagerade på olika sätt. I *Frankrike* betonade Duclos och Thorez i artiklar i l'Humanité den 10 och 17 mars så gott som uteslutande Stalins förtjänster. Som inget annat kommunistparti utanför Sovjetunionen strävade den franska partiledningen efter att bagatellisera de nya beslutens betydelse.

I det *italienska* partiorganet l'Unità av den 15 mars förklarade Togliatti att 20:e partikongressen hade skapat en situation som "inte bara kvantitativt utan också kvalitativt skiljer sig från den tidigare". Med sin tes om skärpningen av klasskampen i det socialistiska

³ Albanerna och kineserna var inte särskilt glada över 20:e partikongressen och kritiken av Stalin, även om man i efterhand blåst upp meningsskiljaktigheterna. Se [Kina, Albanien och Sovjetunionen 1956-57](#) – där återges bl a längre utdrag ur den ovan citerade artikeln "Om de historiska erfarenheterna av proletariatets diktatur" från *Folkets Dagblad* 5 april 1956

samhället hade Stalin ”kommit fram till det i grunden förtvivlade perspektivet av en evigt växlande förföljelsekamp” mellan inte bara de samhällsgrupper som stod emot varandra utan också ”inom arbetarklassens organisationer”. Han måste ”ofrånkomligt förfalla till en allmän och oavslutlig misstänksamhet. Hans misstro måste omfatta alla riktningar och förhållanden”. Detta ledde till ”orättfärdigt förtryck och kränkningar av den socialistiska rättssäkerheten — till exempel genom att man godtog blotta erkännandet som bindande bevis och inte stödde sig på objektiva bevismaterial”. Det var nu de sovjetiska kamraternas sak att ”precisera kritiken som ett led i en djupgående analys och studium av utvecklingen, revolutionen, partiet och det socialistiska samhället”.

”Sanningens explosion”

De kommunistiska partiernas reaktion på 20:e partikongressen uppenbarade två motsatta tendenser inom den internationella kommuniströrelsen: den reformkommunistiska och den stalinistisk-konservativa. Dessa tendenser skulle komma till ännu tydligare uttryck under de kommande månaderna.

Redan under de första veckorna efter 20:e partikongressen kom ännu ett fenomen till synes: självständighetssträvandena bland en del av kommunistpartiets medlemmar, försöken att bryta igenom den stelade partidogmatiken. Typiska för de stämningar som partikongressen gav upphov till var de brev som sista veckan i mars offentliggjordes i det brittiska kommunistpartiets huvudorgan: ”Varför slår vi inte en gång för alla fast att kommunisterna i Moskva, vilka de än är, inte äger vishetens; brunn och att vi som skapande kommunister hör och måste utveckla våra egna idéer”, hette det i en insändare den 21 mars.

”Om det är sant”, hette det följande dag i ett brev från fyra partimedlemmar, ”att oskyldiga människor dödades på grund av Stalins misstag så måste vi med all tydlighet slå fast att dessa handlingar inte kan ursäktas och förlåtas.”

Den 23 mars: ”Låt oss besinna vår egen situation. Om vi skall vara ärliga så måste vi medge att våra lovsånger till Stalin alltid varit löjliga och att de flesta av oss varit medvetna om det.”

Den 26 mars: ”Inställningen att jag står på Sovjetunionens sida vare sig det är rätt eller orätt är bara till skada för vårt parti idag. Den har förlätt oss att godkänna metoder som inte kan försvaras.”

Inom östblocket torde dessa stämningar har varit ännu starkare men de återspeglades i mycket ringa grad i pressen — med ett undantag. Partipressen i Polen gav redan i mars uttryck för dessa stämningar. Den 27 mars meddelade Zycie Warszawy att redaktionen översvämmats med brev som framför allt tog upp frågan om företeelser som nu ”måste finna sig i att bli omvärderade”. På det ofta framförda kravet: ”Riv inte Stalin ur våra hjärtan!” svarade Zycie Warszawy: ”Det är sanningen som river Stalin ur hjärtana, den sanning som så småningom träder i dagen, som verkar utan föregående bedövning och utan kirurgens precisionsinstrument.” Det gällde inte bara personkulten utan också om att ”kännetecknen på människornas urartning under stalineran gick parallellt med partilivets ... Från ett bestämt ögonblick som det idag är svårt att fastställa var det i partiet uppenbart slut med tanke- och yttrandefriheten, med förutsättningen för gemensamma beslut och gemensamt handlande. Disciplinen förvandlades till tvång, den endräkt som är grundvalen för ett gemensamt fattat beslut urartade till en enighet som uppnåddes genom en från ovan dikterad resignation, den revolutionära kritiken urvattnades till en formell skenkritik. Under sådana förhållanden förvandlades regeringsmaskineriet mer och mer till ett verktyg för enväldet och säkerhetsorganen till ett terrorinstrument.”

Två dagar senare införde Tribuna Ludu följande anonyma brev med två signifikativa rubriker: ”Vad är sanning?” ”Jag har ivrigt följt förloppet av 20:e partikongressen. Varje dag medförde intressanta nyheter. Men ju mera jag läste desto mera oroades jag av denna enda fråga: parti-

kongressen bebådade en stor vändning i hela politiken och det kunde man ju bara glädja sig över. Men är dessa nya revolutionära saker också inte något annat än misstag?”

Redaktionen svarade:

”Vad är sant? Vad är osant? Man kan inte förundra sig över den frågan. Det är många som tänker så idag. När jag kunde tro på lögnen och anse den som sanning vem kan då ge mig garantier för att det som idag utges för sanning inte är lögn i morgon ... Därmed kommer vi till den konflikt som många kommunister upplevt ... Samvetskonflikten har tilltagit de senaste åren. Allteftersom avståndet växt visar det sig att denna konflikt inte var normal, att den var en följd av sjukdomar, av svulster som uppstått på revolutionens kropp. Det visade sig att när det uppstod en skarp konflikt mellan revolutionens praxis och dess humanistiska väsen berodde det inte på taktiska hänsyn utan på överdrifter och avvikelser på revolutionens väg.”

Sådana meningar hade man tidigare bara kunnat läsa i böcker av oppositionella som vänt partiet ryggen. Nu stod de att läsa i huvudorganet för ett regerande kommunistiskt parti! Och vilken var då utvägen ur denna samvetskonflikt? Det förhoppningsfulla svaret i det polska huvudorganet lød:

”Vi söker idag ett svar på många pinsamma frågor. Många av dem kan vi ännu inte besvara och andra kan vi — vem vet — kanske aldrig lämna något svar på. Men på frågan om var sanningen och lögnen ligger, på frågan om vi kan få en garanti för att 20:e partikongressen inte var ett nytt misstag kan vi svara: biläggandet av denna konflikt, återställandet av harmonin mellan samvete, ord och gärning hos en kommunist betyder ett återvändande till sanningen.”

Kominforms upplösning

Kort efter partikongressen började det cirkulera rykten om upplösning av ”Kommunist- och arbetarpartiernas informationsbyrå”, i förkortning känd som Kominform. Det första meddelandet om den förestående upplösningen kom inte från Moskva utan lämnades av den jugoslaviska radiostationen Zagreb den 11 mars. Källan var en kommunistisk partikonferens i Rom. Formellt tillkännagavs Kominforms upplösning av Mikojan i Moskva den 17 april. Därmed sattes efter knappt nio års existens punkt för Kominform som bildats i september 1947.

Även om upplösningen av Kominform var en logisk följd av den nya utvecklingen tycks det ha rätt meningsskiljaktigheter inom sovjetledningen. Efter återkomsten från Indien hade Chrusjtjov ännu den 29 december 1955 utan synbar anledning uttryckligen uttalat sig för Kominforms fortbestånd inför Högsta sovjet. ”Samarbetet inom Kominforms ram är en inre angelägenhet för de kommunistiska arbetarpartierna” sade han. Bara kommunismens motståndare kunde önska Kominforms upplösning, ”men härvidlag är de maktlösa”. Dessa ord hälsades med stormande bifall. Tre månader senare beslöt sig sovjetledningen likväl för upplösning. Beslutet dikterades väl framför allt av förhoppningen om att åtgärden skulle underlätta närmandet till de västeuropeiska socialdemokraterna och de jugoslaviska kommunisterna. De sistnämnda och kanske även Nehru hade upprepade gånger uttalat sig mot

Kominform. Inom den kommunistiska världsrörelsen tycks i synnerhet den italienska partiledningen ha yrkat på upplösning. Det var också på ett italienskt partimöte som den förestående upplösningen första gången fördes på tal. De kommunistiska tidningarna i hela världen motiverade upplösningen med att Kominform fullgjort sin funktion och framhävde dess påstådda positiva betydelse. Bara den italienske partiledaren Togliatti berörde den 18 april 1956 Kominforms negativa sidor: Det hade 1948 och 1949 varit fel att ”utifrån ingripa i det jugoslaviska partiets inre angelägenheter”. Kominformledningens sammansättning hade varit heterogen och tillfällig, Kominform hade aldrig givit några tillfredsställande resultat.

Kominforms upplösning skulle stärka de enskilda kommunistpartiernas självständighet,

poängterades det också i kommentarerna. Den 18 april förklarade Pravda att det ”mer än någonsin” måste krävas av de kommunistiska partierna att de ”noga tar hänsyn till de nationella villkorens egenart i sina länder”. Det var nödvändigt att utveckla en politik ”som i största möjliga grad motsvarar varje folks egenart och traditioner”

Togliatti gick ännu längre i sin utläggning. Verkligheten är alltid rikare, mångfaldigare och mer överraskande än något schema, sade han. Han hoppades att det nu skulle uppstå ”en större självständighet i den kritiska värderingen av framsteg och fel”.

De förhoppningar som sovjetledningen hade knutit till Kominforms upplösning gick dock inte i uppfyllelse i önskad utsträckning. I en artikel i Borba och på en presskonferens som gavs av den jugoslaviska partiteoretikern Moshe Pijade välkomnades visserligen upplösningen men samtidigt protesterades mot formuleringen av beslutet. Kominform hade på intet sätt spelat en positiv roll eller bidragit till att befästa internationalismen utan tvärtom tillfogat denna mycket stor skada. ”En framtida allvarlig historisk analys av denna organisation kommer att visa att den över huvud taget inte har spelat någon som helst konstruktiv roll”, sade Pijade.

Med upplösningen av Kominform förnyade sovjetledningen också sitt erbjudande till de socialdemokratiska partierna i Västeuropa om en enhetsfront. Boris Ponomarjov, ryska partiledningens befullmäktigade i internationella arbetarfrågor, offentliggjorde en tongivande artikel i Pravda i vilken han betecknade ”ett sakligt samarbete mellan de kommunistiska och socialdemokratiska partierna” som en av de viktigaste uppgifterna. Oavsett teoretiska och filosofiska problem gällde det att ”nå fram till en överenskommelse om konkreta aktuella mål och gemensamma aktioner”. De socialdemokratiska partierna avslog emellertid anbudet. Den socialistiska internationalens byrå meddelade i början av april att förkastelsedomen över Stalin inte ändrat den kommunistiska regimens karaktär i väsentlig grad. De senaste deklARATIONERNA av de kommunistiska makthavarna kunde inte föranleda socialdemokraterna att ändra sin hållning. Med beslutsamhet avvisades varje enhetsfront och andra former för politiskt samarbete.

Partiledningen i Moskva gav dock inte upp försöket att skapa en enhetsfront. Den 20 april försökte Pravda att ta udden av den socialistiska internationalens avvisande hållning och krävde på nytt samarbete. Under Chrusjtjovs och Bulganins besök i Storbritannien kom det den 23 april till ett samtal mellan dem och labourledarna.

Överläggningarna stod från början under en ogünstig stjärna. Dagen innan hade Chrusjtjov hotfullt förklarat: ”Vi var de första som bringade en flygburen vätebomb att explodera ... Jag vet med säkerhet att vi förfogar över en fjärrstyrd atomladdad projektil som kan riktas mot vilken punkt på jorden som helst. Likväl vägrar ni att ha med oss att göra ... Tror ni kanske att vi ligger efter er?”

Under samtalen med labourledarna gick det bra så länge Bulganin talade. Men då Chrusjtjov därefter i över en timmes tid riktade oberättigade angrepp mot den engelska förkrigspolitiken blev stämningen snart dyster. Efter talet reste sig Gaitskell och erinrade om de många socialdemokrater som satt inspärrade i satellitstaternas fängelser. Han räckte en lista på över 200 socialdemokratiska fångar till Chrusjtjov som emellertid vägrade att ta emot den. I Ryssland, sade han, fanns det inga socialdemokrater och för satellitländerna var han inte ansvarig. Sovjetledningens första försök att uppta närmare förbindelser med västeuropeiska socialdemokrater slutade alltså med fiasko.

Den stormiga avstaliniseringen

Efter Kominforms upplösning i april 1956 gick avstaliniseringen vidare med stormsteg. Den 19 april meddelades att ryska säkerhetstjänstens specialdomstolar avskaffats. Strax efter (25 april) upphävdes förordningen av den 26 juni 1940 om att arbetare kunde dömas till sex månaders tvångsuppfostran på arbetsplatsen om de bara en enda gång kom mer än tjugو minuter

för sent till arbetet. Samma dag beviljades arbetarna rätt att säga upp sig och byta arbete. Inskränkningen av säkerhetstjänstens befogenheter fortsatte med processen med ledande funktionärer i Azerbajdzjan (26 april), och samtidigt tilltog kritiken mot Stalin. Framför allt blev Stalins roll i samband med krigsutbrottet 1941 föremål för undersökning (29 april). En lag om lönehöjning utfärdades (14 juli), arbetsdagen förkortades från åtta till sex timmar för ungdom (26 maj), decentraliseringen gick vidare med överlåtelse av alla företag inom den lätta industrin och textilbranschen till unionsrepublikerna (31 maj) och en juristkommission fick i uppdrag att omarbeta strafflagen (slutet av maj). Dessa och många andra åtgärder på våren 1956 gav näring till den då välgrundade förhoppningen om en grundlig förändring av systemet.

Av de östeuropeiska länderna varslet Polen som gick längst i avstaliniseringen. Tusentals häktade och förföljda funktionärer återvände till det offentliga livet medan flera kända stalinister — t. ex. Jakob Berman — avlägsnades från sina poster. I pressen och på möten gjorde man skoningslöst upp räkningen med det förgångna. Uppgörelsen stannade inte vid den officiella kritiken mot personkulten utan sträckte sig också till det stalinistiska systemets grundproblem.

Det politiska klimatet förändrades emellertid också i det övriga öststaterna. I Tjeckoslovakien krävde lägre partiinstanser mot ledningens vilja att en urtima partikongress skulle inkallas. På författarkongressen under senare delen av april utspelades stormiga scener. Författarna förklarade att de hädanefter bara tänkte skriva sanningen vilket föranledde president Zápotočský att säga att han blivit förskräckt eftersom det ju betydde att de dittills inte sagt sanningen. I universiteten jäste det. Studenterna krävde i resolutioner att pressen skulle ge objektiva informationer om förhållandena i andra länder, utländska radiosändare skulle inte få störas, parlamentet skulle inte längre vara en maskin av jasägare utan föra verkliga debatter, de gamla rättegångarna skulle rullas upp igen och på biblioteken skulle ”giftskåpen” med de förbjudna böckerna öppnas för studenterna.

Förtvivlat försökte den tjeckoslovakiska partiledningen att få bukt med denna utveckling. I en ledare i partiorganet Rude Pravo inför 1 maj-dagen bönfölls partimedlemmarna att inte förlora förtroendet för partiet:

”Mycket har hänt i detta år. Mycket som var oss kärt har gått i spillror. Smärtan över detta svider i själen ty plötsligt vidrördes strängar som vi betraktat som oantastliga och vid känslor som var oss kära. Samtidigt som mången gammal kommunist gläds över den senaste tidens snabba händelseutveckling måste han känna en viss sorg över att en del saker kommit i dagen på det sätt som skett. Kanske är han rent av fylld av bitterhet över det.”

”Också vi, kamrater, känner det så men det ena är otänkbart utan det andra. Låt oss lita på partiet! Bara ett parti för vilket den revolutionära sanningen betyder allt är i stånd att stöta självkritikens kniv djupt i sin egen kropp ... Lita på partiet! Lita på det därför att det har förmåga att helt öppet säga: Vi har tagit fel — vi skall ta till botemedlet.”

I Ungern var reformströmningarna särskilt starka bland intelligentian och ungdomen. Den 18 maj såg sig partiledaren Rakosi nödsakad till självkritik: ”Det är riktigt att jag tolererat personkulten och inte sällan själv befrämjat den. Jag måste säga det rent ut eftersom kamraterna annars skulle kunna få intrycket att vi går som katten kring het gröt.” Rakosi tillstod också sin medverkan till olagligheter och lovade att rättsordningen skulle återställas. Men det var tydligt att partiledningen endast motvilligt gav efter för offentlighetens tryck. Den skärpte till och med kampen mot reformflygeln som stod under ledning av Imre Nagy.

Även i Rumänien och Bulgarien måste partiledningen bekväma sig till att göra eftergifter. Bara i Albanien förblev allt vid det gamla På det albanska kommunistpartiets tredje kongress i slutet av maj 1956 rättfärdigade Enver Hoxha till och med avrättningen av Koçi Xoxe. Bortsett från en bebådad amnesti för 520 personer och straffnedsättning för 813 politiska fångar

fanns i Albanien ingenting som hette självkritik, avsättning och rehabilitering. Med detta enda undantag befann sig hela östblocket i rörelse. Till och med det kommunistiska ledarskiktet splittrades i konservativa prostalinistiska krafter och antistalinistiska reformgrupper.

I detta läge offentliggjorde amerikanska utrikesdepartementet i mitten av juni 1956 Chrusjtjovs hemliga tal. Därigenom blev dennes vidräkning med Stalin känd för de breda lagren i hela Östeuropa och medlemmarna i kommunistpartierna utanför östblocket. Det gick inte längre att kringgå de problem som Chrusjtjov dragit fram i sitt hemliga referat. Sovjetledningen stod inför valet att antingen själv ställa sig i spetsen för Bort med Stalin-rörelsen eller att försöka bromsa den. Fram till slutet av juni såg det ut som om Moskva hade beslutat sig för den första utvägen.⁴

Juni 1956: avstaliniseringens kulmen

Juni 1956 fick i Moskva sin prägel av marskalk Titos besök som inleddes den 2 juni. Pravda publicerade hans porträtt och biografi samt en utförlig principiell artikel av den jugoslaviske vicepresidenten Edvard Kardelj i vilken sovjetfolket för första gången autentiskt fick kännedom om de jugoslaviska kommunisternas synpunkter. Samma dag avsattes Molotov som hade undertecknat Kominformresolutionen mot Jugoslavien. Till ny utrikesminister utnämndes Dimitrij Sjepilov.

Fyra dagar senare blev stalinisternas företrädare nr 2, Lazar Kaganovitj, avsatt från sin post som ordförande i den statliga kommittén för arbets- och lönefrågor. Till hans efterträdare utsågs förre ordföranden i Högsta sovjets unionsråd Alexander Volkov. Det var han som den 9 februari 1955 läst upp Malenkovs självkritik och avskedsansökan i Högsta sovjet. Marskalk Titos besök i Moskva var av epokgörande betydelse och kunde inte jämföras med andra statsbesök. Det hade en speciell innebörd både i den ryska allmänhetens ögon och i sina verkningar inom partikretsarna och själva partiledningen. Under Titos resa förbereddes offentliggörandet av Lenins testamente. I de ryska fabrikerna infördes på försök arbetarråd och enligt en rapport av Reuterkorrespondenten John Rettie skulle sovjetledningen i slutet av juni ha övervägt att ändra systemet för val till de lokala sovjeterna så att flera kandidater skulle få ställa upp i stället för en. Detta system användes i Jugoslavien och efter oktoberhändelserna några månader senare infördes det också i Polen. Att sådana tendenser faktiskt förekom under senare delen av juni bekräftades av en senare kampanj som riktade sig just mot denna uppfattning.

Som avslutning på Titos besök undertecknades den 20 juni en deklaration om förbindelserna mellan de jugoslaviska och ryska partierna. Den bekräftade Belgraddeklarationen av den 2 juni 1955 men gick ännu längre än denna. Partierna förklarade att ”den socialistiska utvecklingens vägar är olika i skilda länder” och att ”mångfalden av former för socialismens utveckling bidrar till dess styrka”. Därmed hade sovjetledningen ännu tydligare än i Belgraddeklarationen bekänt sig till den jugoslaviska tesen om socialismens skilda vägar. Dessutom förklarades uttryckligen att ”det är båda parter fjärran att vilja påtvinga någon deras uppfattning om formerna och vägarna för den socialistiska utvecklingen”. Samarbetet måste vila på fullständig frivillighet och likaberättigande, på vänskaplig kritik och kamratligt meningsutbyte.

Den rysk-jugoslaviska partideklarationen fick så mycket större betydelse som diskussionen om avstaliniseringen just vid denna tidpunkt fördes med yttersta skärpa inom den kommunistiska världsrörelsen. En höjdpunkt i denna debatt var en intervju med den italienske partiledaren Palmiro Togliatti i tidskriften *Nuovi Argumenti* som senare också publicerades i det italienska kommunistorganet och andra västeuropeiska kommunisttidningar.

⁴ För en ”officiell” version av talet, översatt direkt från ryska, se [Chrusjtjovs tal 1956](#)

Hade Chrusjtjov bara talat om Stalins fel så satte Togliatti dessa i samband med hela samhällssystemet i Sovjetunionen: ”I Sovjet har överhandtagandet av de byråkratiska och auktoritära metoderna och de grova försyndelserna mot regimens lagar insnört och delvis kvävt det demokratiska livet.”

Togliatti talade öppet om hela det politiska ledarskiktets medansvar ”inklusive de kamrater som nu har tagit initiativet till att avslöja orättvisan, upphäva den och undanröja dess följder”. Partikongressens ställningstagande till Stalins fel var inte ”tillfredsställande”. Eftersom sovjetledarna framställde Stalins karaktärsfel som orsaken till det onda stod de fortfarande under personkultens trollmakt. Det verkliga problemet var hur det kunnat komma sig att sovjetsamhället ”intill degeneration kunde avvika från sin väg”. En noggrann undersökning av orsakerna var nödvändig: ”För oss är det höjt över allt tvivel att Stalins misstag stod i samband med en omåttlig utvidgning av den byråkratiska apparaten i Sovjets ekonomiska och politiska liv och kanske främst rentav i partilivet ... Man tar nog inte fel om man påstår att partiet var utgångspunkten för den skadliga inskränkningen av demokratin och de byråkratiska organisationsformernas gradvisa överhandtagande.”

Kritiken mot Stalin hade aktualiserat problemet om ”farorna av den byråkratiska degenerationen” och ”förlamningen av det demokratiska livet”. Togliatti gav uttryck för förhoppningen att det ”som ett led i den nya kurs som Sovjetunionen slagit in på skall komma till viktiga, nya diskussioner för att precisera räckvidden av de gamla felen”. Man måste hoppas att ”rättelserna skall göras utan tvekan och leda till nya impulser till ytterligare framsteg i alla riktningar på en bred och sund, demokratisk grundval”.

På det internationella området krävde Togliatti större oberoende för de enskilda kommunistpartierna. Kritiken mot Stalin hade ”väckt kravet på en ständigt växande autonomi” vilket bara ”kan vara till fördel för vår rörelse”. Läget har ändrats till den grad att den sovjetiska förebilden ”inte längre kan eller bör vara obligatorisk”. Kommunisterna i alla länder måste utgå ifrån nationella traditioner och villkor. Ett ”polycentriskt system” höll på att uppstå och det kunde inte längre talas om ”en enhetlig ledning” för den kommunistiska världsrörelsen.

Detta var den betydelsefullaste kommunistiska deklarationen sedan brytningen med de jugoslaviska kommunisterna. För första gången hade det från kommunistiskt håll riktats angrepp mot stalinismen som system och inte bara som en summering av enstaka fel.

Togliattiintervjun fick omgående återverkningar inom de övriga kommunistpartierna i Västeuropa. Till och med det franska, det mest stalinistiska av alla västeuropeiska partier, började nu kritisera sovjetledningen. Partiledarna erkände den 19 juni i l'Humanité att publiceringen av Chrusjtjovs tal hade ”väckt begriplig uppståndelse” bland de franska partimedlemmarna. Det var utomordentligt beklagligt att de franska kommunisterna hade fått kännedom om talets innehåll genom den borgerliga pressen. De hittills avgivna ryska förklaringarna om Stalins fel ”kunde inte betraktas som tillfredsställande”. Det var oundgängligen nödvändigt att det gjordes en grundlig marxistisk undersökning av de omständigheter som möjliggjort Stalins envælde.

Tre dagar senare beklagade också den brittiska partiledningen att sovjetledarna inte hade avgivit någon offentlig förklaring om problemet Stalin. De krävde ”en grundlig marxistisk analys av orsakerna till sovjetdemokratins degeneration”. Det räckte inte att förklara denna utveckling med Stalins karaktär.

Samtidigt krävde Georg Lukács i ett uppseendeväckande föredrag i Budapests partiakademi en djupgående omorientering på filosofins och litteraturens område. Lukács sade i sitt tal som publicerades i juni—julinumret av Tarsadalmi Szemle att det var nödvändigt att ”göra socialismen tilldragande” så att den inte längre skulle bli ett ”spöke” för människorna i västvärlden. Man kunde inte förneka att flertalet arbetare, bönder och intellektuella i väst ”ryggat tillbaka för socialismens nuvarande form”. Det var nödvändigt att ge socialismen en

mer mänsklig utformning: ”Ju mänskligare vi gör socialismen, mänskligare för oss, till gagn för oss sett från vår egen utvecklings ståndpunkt desto mera tjänar vi socialismens slutseger på den internationella vädjobanan.” Det var önskvärt att komma i beröring med företrädare för motsatta åsikter och inlåta sig på ett fritt meningsutbyte.

Lukács riktade skarp kritik mot den stalinistiska inställningen till litteraturen. I årtionden hade medelmåttiga litterära verk kritiklöst förhärligats. Därigenom hade den socialistiska realismens anseende undergrävt och det hade så småningom skapats den uppfattningen att ”man med socialistisk realism förstår de medelmåttiga schematiska verk som vår kritik brukar höja till skyarna”. Man måste nu övergå till en fördomsfri bedömning av litteraturen. Hittills hade kritiken bara hållit sig till ytterligheterna och inte känt till några mellanstadier mellan lovsång och fördömande.

Lukács gav uttryck för förhoppningen att 20:e partikongressen gjort rent hus med den stalinistiska dogmatismen och sekterismen. Vad det nu gällde var att få till stånd ”uppriktiga internationella diskussioner mellan kommunisterna och att debatten också utvidgades till att omfatta borgerligheten och socialdemokratien ... Det är vår plikt att energiskt bryta med den period som nu är avslutad.”

Togliattis och Lukács deklARATIONER var typiska för den nyorientering som bara några månader efter 20:e partikongressen började komma till synes inom den internationella kommunismen. De gick vida längre än vad som vid samma tid kom till uttryck inom Sovjetunionen. Sovjetledningen stod inför problemet om den i avstaliniseringen skulle låta sig utmanövreras av de utländska kommunistledarna och teoretikerna eller publicera deras utläggningar i Sovjetunionen och, komplettera dem med egna analyser.

Fram till slutet av juni tycktes reformflygeln att ha haft övertaget i sovjetledningen. Visserligen blev Togliattis intervju och Lukács föredrag inte offentliggjorda men den 27 juni innehöll Pravda en stor artikel med liknande tendens av den amerikanske kommunistledaren Eugene Dennis. Det var den mest långtgående kritik av Stalin som någonsin bragts till offentligheten i Sovjetunionen.

Dennis utgick ifrån Chrusjtjovs hemliga tal som därvid direkt omnämndes i sovjetpressen för första gången. Hur nedslående och uppskakande de av Chrusjtjov offentliggjorda fakta än var utgjorde de en del av historien och kommunisterna ”måste ha mod att se dessa fakta i ögonen, analysera dem och dra de nödvändiga slutsatserna”. De förbrytelser och grymheter som för-mörkade Stalinerans sista period var oförlåtliga och kunde inte heller rättfärdigas med politiskt och historiskt nödvång. ”Ingenting kan berättiga tortyr, äreröriga domar, massdeportationer och provokatoriska och chauvinistiska handlingar av det slag som begåtts mot Jugoslavien eller förföljelsen av judiska läkare. Ett socialistiskt samhälle kan inte tolerera att sådana hemska oförrätter inte uppdagats och gottgjorts.”

Dennis försökte att förklara den stalinistiska utvecklingen med Sovjetunionens svåra situation under inbördeskriget, med interventionen och blockaden samt för den senaste tidens vidkommande med Hitler-arméns härjningar. Industrialiseringen som genomförts med stora offer hade på trettioalet lett till en centralisering av statsmakten som i sin tur var följden av Stalins ökade auktoritet och slutligen hans absoluta envælde. Detta hade varit till men för det andliga och kulturella livet i Sovjetunionen. Säkerhetstjänstens organ ”utrustades med alltför vittgående och farliga fullmakter och kränkte sovjetförfattningen på ett brottsligt sätt. Verkningarna härav, t. ex. falska bekännelser och vittnesmål var ”en upprörande följd av den fruktansvärda atmosfär av misstro och hysteri som Jezjov och Berija utnyttjade för sina syften”.

Eugene Dennis kritiserade också Chrusjtjov och den efterstalinistiska ledningen: ”Har någon av dem försökt att ändra något under den tid som föregick de senaste tre åren? Kunde man inte ha undanröjt det onda tidigare?” Många frågor hade förblivit obesvarade. Vi hoppas, skrev Dennis, att det nu offentliggjorda materialet ”bara avspeglar en del av de undersök-

ningar som företagits och som sannolikt kommer att företas av Sovjetunionens kommunistparti och sovjetfolket ännu i många år”.

Dennis vände sig inte bara mot personkulten utan också mot auktoritetstron i största allmänhet: ”Ingen påstår att det i socialistländerna inte kommer att begås nya fel av annan karaktär. Att räkna med den ena eller andra ledargruppens ofelbarhet är detsamma som att förstora det förgångnas grundläggande fel och inte ta lärdom av de gruvliga misstag som yttrade sig i att Stalin upphöjdes till halvgud.” Man kan därför inte heller hålla med dem ”som nu försöker bagatellisera de uppdagade felen”.

Denna artikel var mer än ett ståndpunktstagande från en ur sovjetledningens synpunkt fullkomligt betydelselös amerikansk kommunist. Genom publiceringen i Pravda hade linjen i artikeln blivit partiofficiell. Partiledningen måste alltså den 27 juni 1956 ha varit införstådd med Dennis utläggning, alltså även med förklaringen att Stalinerans grymheter var oförlåtliga och inte kunde rättfärdigas med historiskt nödvång samt med kritiken mot de kretsar som försökte att bagatellisera de uppdagade felen.

Ändringen av generallinjen

Med Dennis artikel nådde avstaliniseringen sin höjdpunkt men den var samtidigt den sista deklARATIONEN av detta slag och med en sådan räckvidd. Redan några dagar senare kunde man i Moskva lägga märke till en förändring av den politiska linjen. Man försökte hejda utvecklingen och åter bringa den under absolut kontroll. Det framgår av allt hittills föreliggande material att orsaken till att avstaliniseringen stoppades mindre skall sökas i inre sovjetiska företeelser än i händelser i de övriga östblocksländerna. Den 28 juni, dagen efter publiceringen av Dennis artikel i Pravda, utbröt en strejk i Poznan som utvecklade sig till uppror. Till att börja med stämplade hela östblockspressen det som ”imperialistiska agenter verk”. Men den polska och jugoslaviska partiledningen ändrade snart ståndpunkt. De talade inte längre om ”en provokation av utländska agenter” utan drog fram arbetarnas dåliga materiella och sociala villkor och erkände att deras krav var berättigade. Däremot höll Sovjetunionen och de övriga satellitstaterna fast vid tesen om en utländsk provokation. De polska och jugoslaviska partiernas solidaritet med de strejkande arbetarna i Poznan hade förmodligen oroat sovjetledningen mera än själva resningen och förmått den att snabbt ändra partilinen.

Den 30 juni 1956 antog ryska kommunistpartiets centralkommitté en resolution som under rubriken ”Personkulten och dess följder” offentliggjordes i hela sovjetpressen den 2 juli. Även i denna resolution kritiserades Stalin, de stalinistiska teserna om klasskampens skärpning förkastades, Lenins kritik av Stalin (testamentet) framhävdes och de stora utrensningarna karakteriserades som ”massrepressalier”. Övervinnet av personkulten i historieskrivningen, upprätthållandet av partistadgarna, återupprättandet av de i författningen knäsatte rättsnormerna framställdes som viktiga uppgifter för partiet.

Å andra sida innehöll resolutionen omisskännliga tecken på en tendens att dämpa avstaliniseringen. Trotskisterna och Bucharins, Rykovs och Tomskijs anhängare betecknades som ”leninismens fiender”, förverkligandet av deras idéer skulle enligt vad som sades ha lett till ”återupprättandet av kapitalismen i Sovjetunionen”. Detta tydde på att det skulle dras snäva gränser för revisionen av partihistorien. Ännu tydligare framträdde dessa tendenser i fördomandet av Togliattiintervjun och det skarpa tillbakavisandet av uppfattningen att Stalins envælde var en följd av förändringarna i det ryska samhällssystemet. Stalins efterträdare sökte av allt att döma förhindra att det stalinistiska systemets grundproblem drogs in i diskussionen om personkulten. Upprepade gånger betonades i resolutionen att personkultens följder redan hade övervunnits. Vidare förklarades uttryckligt — uppenbarligen hade detta tillfogats strax före publiceringen — att det i fråga om resningen i Poznan rörde sig om ”folkfientliga aktioner som finansierades med pengar från andra sidan Atlanten”. Slutligen försågs tesen om

skilda vägar till socialismen med flera förbehåll. Resolutionen talade bara om vägarnas ”egenart”. Därvid var dock de kommunistiska partiernas ”ideologiska enhet och sammanhållning” en nödvändig förutsättning.

Redan i en tongivande Pravdaartikel den 6 juni hade ledningen låtit förstå att Stalins terror hade varit nödvändig. Partiet hade varit nödsakat att ”föra en skoningslös kamp mot leninismens fiender”. Påståendet om att demokratins grundval hade underminerats var en ”fientlig beskyllning”. Det kunde bara bli tal om att ”personkulten till en viss grad hämmat de inre partikrafterna”. Slutligen tog artikeln upp frågan om enpartiväldet i Sovjetunionen. Redan den ovanliga formuleringen: ”Ofta ställs frågan varför det bara finns ett parti i Sovjetunionen” visade att det vid denna tidpunkt pågick diskussioner om problemet, ja att man kanske övervägde att införa ett valsystem med flera kandidater i varje fall lokalt. Detta avvisades nu. Sovjetunionen befann sig på väg mot kommunismen och det kommunistiska partiet var ”den enda herren över tankarna och talesmannen för dessa tankar och förhoppningar”.

Pravdaartikeln den 24 juli om ”den orubbliga enheten mellan det socialistiska systemets länder” gick ännu längre. Marxismen-leninismen och inte ”reformistiska bakgårdar” var ”enhetskompassen”. Framåtskridandet till socialismen var en enhetlig världshistorisk process och hade ingenting att göra med ”enstaka teoretikers hjärnspöken som ville förverkliga socialismen på egna vägar och inte på samma sätt som andra”. ”Helgjuten enighet” var lika nödvändig som ”oförsonlighet mot revisionismens alla företeelser”. Efter detta var det inte förvånande att det i en artikel av Bugajev, ”När den vetenskapliga ståndpunkten går förlorad”, i slutet av juli hette att 20:e partikongressen hade varit en uppmaning till ”skärpt kamp mot den borgerliga ideologin och största vaksamhet”. De sovjetiska historikerna, däribland först och främst Burdjalov, som några veckor innan med partiledningens medgivande hade försökt att ge en mera sanningsenlig framställning av det bolsjevikiska partiets historia beskyldes nu för ”nihilistisk” inställning.

Med partibeslutet den 30 juni och Pravdaartiklarna i juli 1956 nådde den stormiga avstaliniseringsperioden (februari—juni 1956) sitt slut. Efter juli 1956 lades huvudvikten vid att begränsa avstaliniseringen. Kritiken riktade sig inte längre i första hand mot de krafter som inte kunde frigöra sig från de gamla formerna utan mot strömningar som gick ”för långt” i sin kritik och sina krav och önskade ett snabbare och konsekventare avståndstagande från Stalin än ledningen fann passande.

Författare och studenter hösten 1956

De sovjetiska författarna hade närt stora förhoppningar under avstaliniseringstiden. De allmänna lättnaderna i systemet märktes också på det litterära området. Kritiken av stalinismen, de öppenhjärtiga diskussionerna, rehabiliteringen av så kända författare som Isaak Babel, Boris Pilnjak, publicisten Michail Kaltsov och den berömde regissören Meyerhold, de bebådade lättnaderna för utgivandet av utländska böcker, tillkomsten av nya litterära tidskrifter som Neva, Moskva, Nasj Sovremennik och Inostrannaja Literatura vilken senare uteslutande skulle ägna sig åt att publicera översättningar av utländska böcker ... allt detta hade styrkt sovjetförfattarna i tron att de äntligen kunde skriva vad de länge haft på hjärtat och läsarna väntade på.

Berättelser, dikter och romaner som kom till under de hoppfulla månaderna efter 20:e partikongressen gavs ut. Under tiden hade generallinjen ändrats men varken författarna eller läsarna — speciellt inte studenterna — var beredda att så snart begrava sitt hopp om en verkligt genomgripande avstalinisering.

En sovjetstudent vid namn David Burg som 1956 flydde till Västberlin har skildrat denna period i den västtyska veckotidskriften Das Parlament (29 oktober 1958): ”Många, många människor väntade den gången på en grundlig omgestaltning av folkets liv: demokratisering,

facklig självstyrelse, andlig frihet. Många var övertygade om att genomgripande reformer förestod och trodde rentav att dessa reformer hade tillkommit med den kommunistiska partiledningens goda vilja. På detta sätt rådde det länge missförstånd om förändringarnas innebörd.” Burg citerar den allegoriska dikten ”Gryning” av den unge sovjetiske diktaren Robert Rosjdestvenskij som är karakteristisk för denna stämning:

Staden sover med sina breda gator.
Allt i den — från antenner till dörrlås,
till annonspelare -
allt är fyllt med förväntan: snart
snart, snart hör ni fåglarna sjunga,
dimman upplöses och försvinner.
Mörkret kryper ned i källare, portvalv och tomma fickor.
böjer sig över klockorna, blickar med bleka ögon,
men intet kan mera hjälpa det.

Dikten slutar:

Dagen gryr
Dagen gryr
Jag älskar denna stund
Jag älskar livet.

Burg citerar också en dikt av författaren Jevtusjenko ”Järnvägsstationen Vinter” som publicerades i tidskriften Oktjabr (nr 10, 1956):

Vad vill jag?
Jag vill kämpa tappert,
Och så att allt vad jag kämpat för,
Endast bränner av den enda sanning,
Som jag inte känner.

De berättelser, dikter, noveller och romaner som kom ut i Sovjetunionen mellan juli och december 1956 skilde sig från varandra i mångt och mycket men gemensamt för dem alla var att de angrep problem som man aldrig förut fått behandla.

Den första berättelsen av detta slag var Daniel Granins Den egna meningen (Novyj Mir, augusti 1956). Granin skildrar en ingenjör och föreståndare för ett forskningslaboratorium, Minajev, som samtidigt är redaktör för en vetenskaplig tidskrift och förtrogen med maktsfären inom det nya sovjetsamhället. Han vägrar att införa en artikel av en ung man vid namn Olchovskij som kritiserar en motor som konstruerats av en berömd akademiker. Gång på gång försöker Olchovskij förgäves få sin artikel publicerad. Redaktör Minajev hyser en viss sympati för den unge Olchovskij hos vilken han känner igen sin egen ungdom. Sedan dess har han emellertid anpassat sig efter de makthavande. Han minns att han förr i tiden hade befunnit sig i en liknande situation som Olchovskij och alltid hoppats att han en dag skulle komma så högt upp på rangskalan att han kunde slå ett slag för det rätta. Men han inser att han aldrig kommer att få så stort inflytande och så stort mod oavsett hur långt han kommer inom den teknokratiska byråkratin. Det byråkratiska systemet har knäckt honom.

I september 1956 trycktes i samma tidskrift den senare så omdebatterade dikten Veckans sju dagar av Semjon Kirsanov. Hjälten i denna fantastiska dikt — framställd i första person — uppfinnar ett nytt hjärta som skall ersätta de omänskliga, känslolösa byråkraternas stålhjärta. I slutet av dikten kommer byråkraternas svar: ”Vi har ingen användning för den sortens hjärtan ... Vi har användning för nyttiga hjärtan, hjärtan som smeder, hjärtan som gör som de blir tillsagda.”

Samtidigt började Novyj Mir i följetongsform publicera Vladimir Dudintsevs roman Icke av

bröd allena (augusti—oktober 1956) som kom att stå i centrum för debatten. Romanen som översatts till de flesta europeiska språk handlar om uppfinnaren Lopatkin som trots mothugg av direktörer och byråkrater förtvivlat försöker lansera en uppfinning som är nyttig och nödvändig för utvecklingen i Sovjetunionen. Romanens första del utspelar sig i en liten industristad i Sibirien vars offentliga liv behärskas av Drosdov, ledaren för det stora industrikomplexet. Denne mans namn har i Sovjetunionen blivit till synonym för alla småskurna, maktlystna byråkrater. Drosdov som är härsklysten, kall, känslolös, självbelåten har bara förakt till övers för den lilla uppfinnaringenjören Lopatkin. Han är rädd för att uppfinningen skall vålla besvär och ökat arbete och vägrar att hjälpa honom. Lopatkins usla levnadsförhållanden ställs som kontrast mot den mäktige och välmående Drosdovs tillvaro. ”Gästerna anlände till direktörsvillan. Först infann sig chefen för en koltrust, en ståtlig man i pälsfodrad skinnrock med pälskrage. Sedan följde Ganitsjev och hans sminkade hustru i svart spetsklänning importerad från Östtyskland.” Då Drosdovs hustru Nadja vill bjuda sin lärarinnekollega till en fest säger Drosdov nej med denna motivering: ”Hon skulle bara bli avundsjuk på oss.” Romanens ”positiva hjälte”, ingenjör Lopatkin, bor däremot i ett eländigt hus. Han livnär sig på bröd, torkad potatis och fiskolja och måste skaffa sig ritpapper på olaglig väg.

Bokens andra del handlar om Lopatkins försök att få sin uppfinning antagen i Moskva och hans fåfänga ansträngningar att intressera en eller annan ”vederbörande” i de skilda centrala myndigheterna och ämbetsverken för den. Det ser hopplöst ut att spränga byråkratins samsamsvärjning. Genom ett raffinerat intrigspel lyckas det rentav funktionärerna att få Lopatkin anhållen av statspolisen. Han döms till åtta års straffarbete, och först mot slutet och nästan av en slump blir han rehabiliterad och försatt på fri fot. Då industrikoncernen råkar i svårigheter erbjuder sig Lopatkin att hjälpa sin gamle motståndare Drosdov. Dennes maka som redan från början hyst medkänsla för Lopatkin bryter med sin make och hans värld och bekänner sig öppet till Lopatkin. Till slut lyckas det denne att hävda sig men hans byråkratiska motståndare förblir på sina poster. Drosdov utnämns till på köpet till ställföreträdande minister.

I november 1956 utkom antologin *Literaturnaja Moskva* (Det litterära Moskva). Bidragen till verket förelåg redan före den i oktober men tryckningen försenades så att boken utkom först efter krossandet av den ungerska revolten, alltså vid en tidpunkt då den efterstalinistiska ledningen mindre än någonsin var inställd på att befrämja nya tankar.

Bidragen till detta verk överträffar allt vad som förr eller senare publicerats i Sovjetunionen. Den sovjetiske kritikern A. Kron arbetade öppet på att det konstnärliga skapandet skulle frigöras från stalinismens förvrängningar och partiets påtryckningar. ”Varje kult strider i sitt väsen mot marxismen-leninismen ... överallt där kulten breder ut sig måste det vetenskapliga livet vika för den blinda tron, skaparkraften för dogmen, allmänna meningen för godtycket. Kulten skapar en byråkrati av sina egna tjänare ... den tål ingen kritik ... den är i sitt väsen riktad mot folket. Kulten förödmjucar folket och vill tvinga det att tro att allt som det betalar ett högt pris för med sina händers arbete och sitt blod är en gåva från ovan ... Det är en förnedring av individen. Egentligen skall ledaren vara folkets tjänare. Men att miljoner elever vid blotta nämnandet av lärarens namn måste hoppa upp från sina bänkar är något i grunden främmande för de demokratiska traditioner som revolutionen och dess samhällsordning uppföstrat oss i ...”

Kron nöjde sig inte med att analysera stalinismens verkningar utan reste också krav: ”Litteraturen och konsten kunde inte undandra sig trycket. Men konstnärens skapande arbete är oskiljaktigt förbundet med den samhälleliga situationen, med kampen för det nya. En reformator – i vilken tidsålder han än lever – kommer alltid att på det ena eller andra sättet vara före sina samtidas tänkande ... ett böjt huvud kan inte se framåt.”

Ett intressant samhällskritiskt bidrag i denna antologi var Nikolaj Sjdanovs korta berättelse *Resan hem*. En högt uppsatt funktionär återvänder efter många års bortovaro till sin hemstad.

Sjdanov blottar avgrunden mellan det liv som funktionären lever och den miljö som han stammar från. Medan hans gamla bekanta berättar för honom om förhållandena och umbärandena i hans gamla stad tänker han med obehag på den omgivning som han själv bor i. En bondhustru i en kolchos vill veta vad han anser: ”Säg mig, har man handlat rätt mot oss?” Hon berättar hur statens befallningsmän kräver förtidig leverans: ”Kunde staten inte vänta en vecka till? Vi skulle ju i alla fall ha levererat när vi var färdiga med det andra arbetet! Nu fick vi alltså leverera för tidigt medan vår egen skörd blev förstörd. Vi var alltså de första som fullgjorde leveransplikten och nu sitter vi här utan mat. Var detta riktigt?” Funktionären mumlar motvilligt något om ”politiska problem” och att ”statens krav går före”. Bondkvinnan nickar resignerat. Hon känner till fraserna och kan till och med komplettera hans förklaring. Snart återvänder funktionären till sin egen atmosfär i Moskva. Han gläder sig över att komma tillbaka men han kan inte befria sig från en viss skuld känsla. Under hela hemresan ser han den fattiga landsortsstaden framför sig och han hör åter bondkvinnans fråga: ”Säg mig, har man handlat rätt emot oss?” Med denna fråga slutar berättelsen.

En annan novell, Alexander Jasjevs Hävstången tilldrar sig i ett kollektivjordbruk. Fyra kolchosfunktionärer, alla medlemmar av partiet, sitter och pratar. De klagar över de högre partiinstansernas brist på förståelse: ”De förstår oss inte däruppe. Det enda de säger är: Genomför partilinjén, övertyga folket, ni är partiets hävstång! ... De tror att partiet mister sin auktoritet om det behandlar folket som människor. Människorna är bara hävstänger för dem. De vet ju att vi här i kolchosen bara får too gram per arbetsenhet men lika fullt upprepar de samma gamla trall: För varje dag stiger välbefindandet! Vi har inte fler kor i byn men de fortsätter att tala om att förstärka den kollektiva boskapsskötseln. De enda bekymmer de höga funktionärerna har är siffrorna. Hur människor ska kunna leva det intresserar dem inte.”

Kolchosfunktionärerna vänder sig mot att allt kommer ”uppiifrån”. ”Planerna får vi uppiifrån, förmannen uppiifrån, avkastningsförmågan bestäms uppiifrån”, säger de bittert. Plötsligt rycker de till av ångest: De upptäcker att en gammal städerska hela tiden suttit bakom ugnen och lyssnat till deras samtal! Förlägen tystnad tills en av dem säger till de andra: ”Vad är vi egentligen rädda för, vänner? Vi är ju redan rädda för oss själva!”

Litet senare deltar samma personer i partimötet. En ung lärarinna förenar sig med dem. Men i samma stund som mötet börjar är de som förvandlade. De talar inte längre med vanliga begripliga ord utan använder partifraserna från pressen och de officiella mötena: mobilisera, öva självkritik, vidta åtgärder, genomföra de högre upp fattade besluten. De har förvandlats från levande människor till ”hävstänger”. På hemvägen från partimötet blir de åter som vanliga människor och fortsätter sitt samtal som förut.

I november 1956 publicerade tidskriften Oktjabr dikten Det viktigaste av Margarita Aliger, en av utgivarna av Literaturnaja Moskva. I denna dikt kommer den splittring till uttryck som stalinismen framkallat hos människorna. Den skildrar sovjetmänniskorna som härdat stålet, sprängt klipporna, uppodlat öknerna, byggt hus, grävt kanaler, skrivit otaliga böcker, bekämpat fascisterna och skapat en socialistisk värld. ”Men plötsligt hördes en falsk ton. Han ljög utan orsak, förlorade sitt självmedvetande, förrådade sin vän. Ångesten lyste i hans irrande ögon och visade att han helst höll sig undan när det gällde allvar.”

Det var inte bara sovjetförfattarna utan också andra grupper, framför allt den studerande ungdomen som hösten 1956 gick på gång höjde ropet på reformer. De som vuxit upp under Stalinepoken fick efter 20:e partikongressen genom de offentliggjorda dokumenten och memoarerna, bl. a. John Reeds berömda bok, Tio dagar som skakade världen, veta att det hela utspelat sig på ett helt annat sätt än de fått lära sig i skolan.

Straffångar återvände från lägren, gamla bolsjeviker som häktats och mördats på Stalins tid blev rehabiliterade. Mycket av det som sovjetungdomen fått inpräntat i sig som ”historisk sanning” drogs nu i tvivelsmål. Mycket av det som dittills bara diskuterats i viskande ton i de

trängre kretsarna sades nu högt och tydligt i universiteten.

William C. Just, en engelsman som talar flytande ryska och befann sig i Moskva en längre tid på hösten 1956, hade många utförliga samtal med sovjetstudenter. Han har berättat i en artikelserie i Observer (oktober-november 1956) att önskan om reformer gick igen i alla de svar han fick när han frågade studenterna hur de föreställde sig sitt lands framtid. ”Vi borde ha en verklig arbetardemokrati”, sade en student. ”Alla arbetande människor skulle ha lov att fritt bilda sina egna politiska organisationer, t. ex. bönderna. De är arbetande människor och har sina egna, speciella intressen.” En annan föreslog att man skulle ändra det under Stalin införda valsystemet som bara tillåter att en kandidat ställs upp i varje valkrets. ”Vi behöver mer än en kandidat i en valkrets. Vi vill kunna välja. Alla arbetarkategorier skall ha möjlighet att ställa upp sina kandidater.” Den kollektiva ledningens princip borde inte vara begränsad till centralkommittén. Högsta sovjet borde hålla regelbundna sammanträden och partiets och regeringens ledande män borde ”inte bo i lyxvillor i ett särskilt område utanför staden som dessutom är strängt bevakat. De borde bo mitt bland folket och stå i ständig kontakt med det.” Andra ville införa ett system av frivilliga andelsföreningar i stället för kolchoser. ”Om man vill höra min mening så skulle jag först och främst föreslå att kolchossystemet avskaffas. Vi önskar samma system som i Jugoslavien där det inte finns några kolchoser. Var och en brukar sin jordbit eller också har man fria andelsföreningar, frivilliga i ordets verkliga bemärkelse och inte pro forma.”

Alla moskvastudenter som William C. Just talade med hösten 1956 önskade att dessa förändringar skulle ske genom reformer. ”Vi önskar inget nytt uppror, ingen ny katastrof, ingen blodsutgjutelse. Det har vi haft nog av. Det vi hoppas på och längtar efter är långsamma men oavbrutna förändringar, ett gradvis framåtskridande till ett friare och bättre liv.”

Jäsningen i Östeuropa

Hösten 1956 var sovjetledningen mindre oroad av tövädret inom sovjetintelligentian än av den tilltagande jäsningen i Östeuropa. Generallinjen hade ändrats redan i början av juli 1956 men utvecklingen i östblocksländerna hade gått så långt att till och med en del partiledare vägrade att följa Moskvas direktiv. Motsättningen mellan den sovjetiska och polska partiledningen kom tydligt till uttryck i bedömningen av resningen i Poznan. Den 20 juli sade den polske partiledaren Edward Ochab på tal om den att det var ”fel att koncentrera uppmärksamheten på provokatörernas och agenternas undermineringsarbete”. Tvärtom var det nödvändigt att ”först söka efter de sociala orsakerna till händelserna som är ett varningstecken för vårt parti”. Demokratiseringen måste fortsättas.

Dagen efter förklarade marskalk Bulganin som befann sig i Polen på uppdrag av den sovjetiska partiledningen att händelserna i Poznan ”framprovocerats av fientliga agenter”. Han talade om ”internationella reaktionära elements vanvettiga planer”. Det var otillåtet att ”hota det internationella socialistiska lägrets enhet under tecknet av en tvivelaktig utvidgning av demokratin”. I Polen hade ”vankelmodiga kretsar ur våra egna led ryckt fram i förgrunden”.

Den ryska pressen krävde stränga straff för de strejkande i Poznan. Den 22 september meddelades emellertid från Warszawa att 169 deltagare i resningen redan hade försatts på fri fot utan rättegång. Av de övriga anklagade frikändes flertalet vid den följande processen. Förhandlingarna fördes i en oväldig anda och domarna var ovanligt milda. Ingen talade om ”imperialistiska provokatörer eller klassfiender”. Det förekom inga bekännelser och självanklagelser. Utländska iakttagare fick bevista rättegången.

Medan demokratiseringen i Polen stöddes av en krets inom ledningen eller åtminstone inte hindrades av denna mötte den i Ungern häftigt motstånd hos partiledarna. Den hatade Rakosi avsattes visserligen i mitten av juni men i hans ställe kom inte reformflygelns ledare Imre Nagy utan Ernö Gerö som i allt väsentligt fortsatte Rakosis politik. Reformkrafternas centrum

var Petöfiklubben. Författarna Gyula Hay och Tibor Dery samt många andra krävde med allt större eftertryck reformer. Den tidigare medlemmen av centralkommittén Losonczi som arresterades 1956 och rehabiliterades först 1955 krävde på ett möte den 2 september bestraffning av alla som bar ansvaret för de stalinistiska metoderna. ”De sitter fortfarande på sina poster ... Det gäller särskilt dem som krönte sina misstag med att vägra ändra sin principiella ståndpunkt efter 20:e partikongressen.” Den 8 september krävde Gyula Hay i Irodalmi Ujsag frihet för litteraturen. ”Låt oss säga det rakt ut: Ja, vi åsyftar fullständig, oinskränkt frihet att säga sanningen, kritisera allt och alla, vara bedrövade eller förälskade, tänka på döden ... tro på Gud den allsmäktige eller förneka Gud, tvivla på många plansiffrors fullkomlighet, vandra på ickemarxistiska tankevägar ... Det måste vara tillåtet att inte gilla vissa statsmän eller att anse levnadsstandarden alltför låg även bland människor som vederbörande myndigheter inte har någon tanke på att ge löneförhöjning.”

Även i de övriga östblocksländerna grep rörelsen omkring sig och partiledarna kunde bara med största svårighet hålla den inom vissa gränser. I Rumänien förbättrades arbetslagen väsentligt på hösten men partiledningen visade sig vara stark nog att utesluta reformvänliga författare och ekonomer ur partiet. I Bulgarien blev Kostov och hans medanklagade rehabiliterade. Kostovs änka fick en pension och hans son sändes till Sovjetunionen för utbildning.

Den tjeckoslovakiska partiledningen förkunnade också lättnader i arbetslagstiftningen, minskning av arbetsnormerna och större självstyrelse för slovakerna. Den lät dock tydligt förstå att den inte hade för avsikt att genomföra större politiska reformer. Denna politik — socialpolitiska eftergifter för arbetarna men skärpt kontroll över intelligentian — betecknades senare i Moskva som ”den tjeckoslovakiska lösningen” och blev ledstjärna för den ryska inrikespolitiken.

Under senare delen av augusti ansåg sig sovjetledningen vara stark nog att förhindra en ”titoistisk utveckling” i Östeuropa. Den 23 augusti skickade den ryska partiledningen ut en hemlig rundskrivelse som varnade partiledningen i de östeuropeiska länderna att följa det titoistiska exemplet. Man kunde inte betrakta de jugoslaviska kommunisterna som verkliga kommunister, hette det. De var i själva verket vänstersocialister. Gentemot Belgrad var försiktighet och återhållsamhet på sin plats.

I Polen och Ungern var det emellertid redan för sent. Bara tre veckor senare, den 19 september, såg sig Chrusjtjov nödsakad att själv resa till Tito. Officiellt framställdes besöket som en semesterresa men i verkligheten försökte Chrusjtjov vinna Tito som bundsförvant i konflikten inom det ryska kommunistpartiet. Man hade under tiden i Moskva kommit till klarhet om att Chrusjtjovs hemliga tal och reformerna efter 20:e partikongressen skapat risker för att Kreml skulle förlora kontrollen över Östeuropa. De stalinistiska krafterna anförda av Molotov och Kaganovitj förstärkte sitt inflytande. Chrusjtjovs ställning var hotad. I Moskva gick det rentav rykten om att han skulle ställas till ansvar för sitt hemliga tal inför partiledningen. I detta läge hade Chrusjtjov behov av den jugoslaviske partiledarens auktoritet medan de jugoslaviska kommunisterna å sin sida hoppades att ett stärkande av Chrusjtjovgruppen skulle påskynda avstaliniseringen i hela östblocket.

Chrusjtjov stannade i Belgrad till den 27 september. Därpå reste Tito, den jugoslaviske vice ministerpresidenten Rankovic och talmannen i nationalförsamlingen i Bosnien och Hercegovina, Pucar, till Jalta där de mottogs inte bara av Bulganin och Vorosjilov utan också Chrusjtjovanhängarna Alexej Kiritjenko, Leonid Brezjnev, Jekaterina Furtseva, säkerhetschefen general Serov, marskalk Gretjko, amiral Gorsjkov och dåvarande sovjetambassadören i Belgrad Firjubin. Enligt ett officiellt meddelande hade värdfolk och gäster för avsikt att tillbringa några semesterdagar tillsammans vid Svarta havet. I ett tal i Pola i november 1956 (Borba, 11 november 1956) har Tito berättat att man dryftade Sovjetunionens förhållande till Polen, Ungern och de övriga östeuropeiska länderna. Tito sade att det hos sovjetledarna hade

rätt ”en felaktig uppfattning” om förhållandena där. Det gällde dock inte hela partiledningen utan bara en viss grupp. ”Vi har sett att denna hållning blev påtvingad av de personer som höll fast vid sina stalinistiska positioner och fortfarande gör det men att det vid en inre evolution i Sovjetunionens ledning fortfarande finns möjligheter för att de segrar, som arbetar för en kraftfullare och snabbare utveckling i riktning mot demokratisering, uppgivandet av alla stalinistiska metoder och skapandet av nya förbindelser mellan socialistländerna.”

I Jalta hade sovjetledarna iscensatt ett ”tillfälligt” möte med Gerö som inför jugoslaverna ”klädde sig i säck och aska” (Tito) och lovade att gottgöra alla sina tidigare fel. Man enades om att en ungersk delegation under Gerös ledning skulle avlägga ett besök i Jugoslavien. Sovjetledningen hoppades att den ungerska partiledningen i skydd av de jugoslaviska kommunisternas auktoritet skulle återvinna folkets förtroende.

Då Tito den 5 oktober reste hem från Jalta var Jugoslaviens nyckelposition uppenbar. En lång rad kommunistiska delegationer kom på besök till Belgrad för att få råd och moraliskt stöd. Redan före sin resa till Jalta hade Tito mottagit parlamentsdelegationer från Polen och Tjeckoslovakien samt en grupp från polska centralkommittén. Dagen efter återkomsten till Belgrad anlände en italiensk partidelegation under ledning av viceordföranden Luigi Longo samt en bulgarisk delegation med partiets förste sekreterare Todor Sjivkov i spetsen. Även den nye polske fackföreningsledaren kom till Belgrad och den 15 oktober anlände den ungerska delegationen under ledning av partisekreterare Ernő Gerö och ministerpresident Andreas Hegedüs. Den 20 oktober följde en rumänsk delegation under ledning av Gheorghiu-Dej och ministerpresident Chivu Stoica.

Medan Belgrad blev mötesplatsen för kommunistledare från många länder inlöpte nya överraskande meddelanden från Polen och Ungern. I Ungern ägde i början av oktober en hedersbegravning rum för fyra av de män som oskyldigt hade avrättats i oktober 1949, nämligen partiledaren Laszlo Rajk, förre viceförsvarsministern György Pálffy, dr. Tibor Szöni och vicechefen för kaderavdelningen Andreas Szalai. Det ungerska partiorganet Szabad Nep talade om martyrdöd. De avrättade hade inte varit offer för kontrarevolutionär terror, tragedin låg i att de hade dömts till döden i folkets och socialismens namn. De provokatoriska processerna hade efterlämnat smärtande sår som ännu inte läkts. Artikeln hade rubriken ”Aldrig mer!”

I Polen blev Gomulkas gamle motståndare, den ekonomiske diktatorn Hilary Minc som hade rang av politbyråmedlem och vice ministerpresident, avsatt från sina poster den 6 oktober. I mitten av månaden förljöds att Gomulka skulle återupptas i centralkommittén vid öppnandet av dess åttonde plenarsammanträde den 20 oktober. Det ryktades också att den av Moskva tillsatte försvarsministern marskalk Konstantin Rokossovskij skulle avlägsnas från politbyrån.

De polska och ungerska revolutionerna ur rysk synpunkt

Medan avstaliniseringen i Polen och Ungern närmade sig höjdpunkten befann den sig redan på återgång i Sovjetunionen. Ideologin skärptes och Stalin återfick en del av sin storhet. Hans ”positiva” sidor framhävdes åter starkt. Redaktionen av partitidskriften Kommunist (nr 14, september 1956) meddelade att den hade mottagit ett stort antal brev med förfrågningar om ”huruvida man vid studiet av den marxistisk-leninistiska teorin och ryska kommunistpartiets historia hade lov att begagna Stalins skrifter och i så fall vilka”. Andra frågade om man ”inte på det hela taget skulle göra sig av med Stalins skrifter”. Detta var naturligtvis ”fullkomligt felaktigt”. Stalin hade varit ”en stor marxistisk teoretiker”, hans skrifter fram till 1934 och särskilt Leninismens grundvalar (1924), Leninismens problem (1926), Om industrialiseringen och ryska kommunistpartiets högeravvikelse (1928) skulle obetingat studeras inom partiutbildningens ram.

Det var inte att ta miste på att den stalinistiska flygeln gjorde framsteg inom partiledningen. Lazar Kaganovitj som avskedats i början av juni 1956 återinträdde i regeringen den 22

september som minister för byggnadsmaterialindustrin. Den 22 november följde den ännu viktigare utnämningen av Molotov till minister för statskontrollen. Folkkommisariatet för statskontroll hade upprättats 1940 (1946 ändrades det till ministerium) och var ett slags överkontrollorgan med vidsträckta fullmakter. Det hade bl. a. till uppgift att kontrollera de statliga organens räkenskaper och genomförandet av alla regeringsbeslut. Det kunde med ministerrådets medgivande utdela disciplinära straff till dem som underlät att verkställa regeringens beslut, visade försumlighet vid avräkningen eller slösade med material och penningmedel. Molotovs utnämning till minister för statskontrollen tydde på att den statliga kontrollen skulle skärpas och att en maktförskjutning inträtt som hade stärkt statsapparatus ställning på den av Chrusjtjov ledda partiapparatus bekostnad.

Sovjetledningen beslöt att ingripa vid meddelandet om att de polska reformkommunisterna med Gomulka i spetsen skulle överta ledningen och stalinisterna avlägsnas. Den 19 oktober, dagen före det åttonde plenarsammanträdet i det polska partiets centralkommitté, anlände en delegation från den ryska partiledningen till Warszawa. Den bestod av Chrusjtjov och Mikojan samt ledarna för den stalinistiska flygeln Molotov och Kaganovitj. Men ingripandet slog fel. Gomulka hotade med att kalla Warszawas befolkning till sin hjälp. Den ryska delegationen måste resa hem med oförrättat ärende. Den 21 oktober införde Pravda ett kort meddelande om att diskussionerna ägt rum "i en atmosfär av partimässig och vänskaplig öppenhet", en formulering som aldrig tidigare förekommit. I en artikel under rubriken "Antisocialistiska angrepp i polska tidningsspalter" hade Pravda den 20 oktober beskyllt den polska pressen för att "förgifta läsarnas tankevärld med en importerad och för arbetande människor väsensfrämmande ideologi". "De hämningslösa revisionister och kapitulanter som missbrukar den polska pressen för sina smutsiga syften måste återkallas till ordningen", hette det.

Men varken den ryska partiledningens ingripande eller de hotfulla Pravda-artiklarna kunde hindra den polska oktoberrevolutionen. Reformkrafterna stöddes verkningsfullt av såväl den polska arbetarklassen som intelligentsian. Gomulka valdes till partiledare, Rokossovskij avsattes från sin post i politbyrån, de polska stalinisterna led nederlag. För första gången sedan de jugoslaviska kommunisternas brytning med Moskva hade reformkrafterna i ett parti segrat över stalinisterna.

För sovjetledningen var det nu framför allt viktigt att hindra att de polska idéerna spred sig till de övriga länderna i östblocket och speciellt till Sovjetunionen. Medan hela världspressen fick sin prägel av händelserna i Polen iakttog sovjetpressen fullständig tystnad. Den citerade bara vad som var förenligt med Moskvalinjen med följd att den ryska befolkningen vid läsningen av tidningarna inte kunde fatta innebörden av det polska plenarmötet i oktober.

Fram till den 25 oktober omnämndes över huvud taget inte händelserna i Ungern i den ryska pressen. Folket fick inte veta att universitetens och högskolornas studenter i Budapest redan den 21 oktober krävde tryckfrihet, dödsstraffets avskaffande rätt att resa i västerlandet och återupprättandet av universitetens självstyrelse. Sovjetfolket hölls också i okunnighet om att det den 22 oktober förekom sympatidemonstrationer för Polen i hela Ungern. Likaså förtegs demonstrationerna i Budapest den 23 oktober, kravet på oavhängighet, demokratisering och tryckfrihet tillbakadragande av de ryska trupperna, rättegång med Rakosi och återinsättande av Imre Nagy. Varken av radion eller pressen framgick det att revolutionen började på kvällen den 23 oktober, att den ungerske partisekreteraren Gerö anropade de sovjetryska trupperna om hjälp och införde ståndrätt, att ministerpresident Hegedüs trädde tillbaka och att Imre Nagy blev regeringschef. Sovjetpressen försökte tåga ihjäl händelserna i Ungern i hopp om att revolutionen skulle slås ned innan sovjetfolket fått nys om saken.

Men den 24 oktober spred sig revolutionen till andra städer, arbetarna gick i strejk och det kom till gatustrider. Alla regeringens försök att få de upproriska att lägga ned vapnen var förgäves, regeringens ultimatum måste ständigt förlängas. Det var inte längre möjligt att

förtiga det inträffade. Den 25 oktober meddelade Pravda i en kort notis på fjärde sidan med rubriken "Ett folkfientligt äventyrs sammanbrott i Budapest" att "övermodiga fascistiska banditer" hade plundrat butiker i Ungern, provocerat sammanstötningar och försökt åstadkomma ett kontrarevolutionärt uppror. "Från alla delar av landet får det ungerska arbetarpartiets centralkommitté och regeringen telegram i vilka Ungerns arbetande folk ger uttryck för sin harmfulla indignation över kontrarevolutionärernas brottsliga handlingar."

Fram till den 28 oktober bagatelliserade Pravda händelserna i Ungern och betecknade dem som en kontrarevolution. I smånotiser på sista sidan med den stereotypa rubriken "Det folkfientliga äventyrets sammanbrott i Budapest" försökte man ge intryck av att revolutionen redan var över. Under det att bönderna vid denna tidpunkt Upplöste kolchoserna, arbetarråden övertog fabrikerna och den ungerska armén gick över till upprorsmännen talade Pravda om "kontrarevolutionära upprorsmakares" kuppförsök.

Först den 28 oktober införde Pravda en kommentar. Det hette i den trespaltiga artikeln "Det folkfientliga äventyrets sammanbrott i Budapest" att den senaste tidens händelser i Ungern var resultatet av imperialistiska maktens långvariga omstörtningsförsök. Den kontrarevolutionära underjordiska rörelsen hade organiserats och försetts med vapen från utlandet. Men å andra sidan hade det också begåtts allvarliga fel i den ekonomiska ledningen och i partiets verksamhet och den socialistiska rättsordningen hade kränkts. Fienderna hade utnyttjat misstagen och svårigheterna till fördel för sin folkfientliga verksamhet. Men nu hade en ny regering bildats och Ungerns arbetande folk var redo att trygga folkmakten mot de fientliga angreppen.

När denna artikel stod att läsa i Pravda gick revolutionen i Ungern snabbt mot sin höjdpunkt. Den 28 oktober kl. 18 inställde de ryska trupperna elden och förklarade att de skulle använda vapenmakt bara när de blev angripna. Det ungerska kommunistpartiets centralkommitté valde ett nytt sexmannapresidium i vilket Nagy och Kadar fick säte. Den 29 oktober genomförde det ungerska centralorganet en fundamental kursändring. Det vände sig skarpt mot Pravdas påstående att upprorsmännen var "kontrarevolutionärer" eller "agenter" och talade nu om "den ungerska ungdomens hjältemodiga kamp för demokratin". Vid middagstid den 30 oktober meddelade den nya regeringen att enpartiväldet i Ungern hade avskaffats. Den godkände samtidigt alla partier som hade existerat 1945, befrielseutskotten, revolutions- och arbetarråden. På grundval av de nyupprättade partierna bildades en ny regering som skulle förbereda fria val och bildandet av en samlingsregering. Regeringen bestod av kommunisterna Nagy, Kadar och Losonczi samt två representanter för småbrukarpartiet och en representant för vardera bondepartiet och socialdemokraterna. På eftermiddagen tillkännagav Imre Nagy att regeringen förhandlade om tillbakadragandet av de ryska trupperna och att utrymningen redan börjat. På kvällen uppmanade försvarsministern sovjettrupperna att utrymma Budapest före gryningen den 31 oktober. Den 1 november hade alla ryska trupper dragits bort från Budapest.

Alla dessa händelser förtegs av Pravda. Den 29, 30 och 31 oktober nöjde sig det ryska partiorganet med några korta meddelanden på sista sidan nu under rubriken "Läget i Ungern". Det uppgavs att läget höll på att normaliseras. Den 31 oktober hette det däremot att läget "förvärrats".

Fram till den 31 oktober hyste sovjetledningen uppenbart ännu hopp om att nå en överenskommelse med Imre Nagys regering. För detta talar först och främst regeringsdeklarationen om förbindelserna mellan Sovjetunionen och de europeiska östblocksstaterna den 31 oktober. Av allt att döma hade denna deklaration kommit till i all hast och formulerats under intryck av händelserna i Ungern. Sovjetregeringen bebådade en rad eftergifter. Den lovade att förbindelserna mellan östblockets stater skulle grundas på likaberättigande, statlig suveränitet och ömsesidig icke-inblandning i ländernas inre angelägenheter. Det medgavs öppet att det hittills förekommit "talrika svårigheter och direkta fel" i förbindelserna varvid principen om lika-

berättigande hade kränkts. Efter att 20:e partikongressen hade uttalat sin förkastelsedom över dessa försyndelser förklarade sig Sovjetunionen nu redo att dryfta alla åtgärder som kunde ”utesluta ett åsidosättande av principen om den nationella suveräniteten och likaberättigandet i de ekonomiska relationerna”. Den var dessutom i redo att dryfta frågan om ”de ryska rådgivarnas fortsatta närvaro i dessa länder var ändamålsenlig”. Deklarationen bekände sig till Warszawapakten men frågan om sovjettruppernas närvaro i de övriga östblocksstaterna kunde dock tas upp till diskussion.

Om händelserna i Ungern förklarade sovjetregeringen att reaktionära och kontrarevolutionära element hade anslutit sig till ”de arbetande människornas berättigade och framstegsvänliga rörelse” för att utnyttja missnöjet, undergräva den folkdemokratiska ordningen och återinföra kapitalisternas och godsägarnas system. På ungerska regeringens anmodan hade sovjetregeringen sänt ryska truppförband till Budapest för att återupprätta ordningen. Då sovjettruppernas fortsatta närvaro i Ungern ”kunde ge anledning till en ytterligare skärpning av läget” hade sovjetregeringen givit sitt militärkommando anvisning om att dra tillbaka dem från Budapest ”så snart den ungerska regeringen ansåg detta nödvändigt”. Samtidigt förklarade sovjetregeringen sig redo att uppta förhandlingar med ungerska regeringen om de övriga medlemsländerna i Warszawapakten om stationeringen av ryska trupper på ungerskt territorium.

När man betraktar händelserna retrospektivt framstår denna förklaring som en eftergift från Moskvas sida. Den ungerska revolutionen kunde dock inte längre hållas inom de av Moskva önskade gränserna. Den 31 oktober flydde ett antal ledande ungerska stalinister, däribland förre ministerpresidenten Hegedüs och den avsatte partisekreteraren Ernő Gerő, från Ungern. Tvärtemot alla försäkringar var nya ryska trupper redan den 29 oktober på marsch mot Ungern. Den 1 november protesterade Nagy hos sovjetambassadören, proklamerade Ungerns neutralitet och anmodade de fyra stormakterna att garantera den. Samtidigt uppmanade han FN att uppföra Ungern på dagordningen för nästa generalförsamling. Trots detta fortsatte ryska militärstyrkor oavlatligt framryckningen mot Ungern.

I sovjetpressen kunde en omsvängning tydligt märkas. Under det att händelserna dittills bagatelliserats talade Pravda den 3 november om ”kontrarevolutionära ligors tygellöshet” och om mord på parti- och statstjänstemän.

Sovjetiska representanter i Ungern förklarade sig gång på gång redo att dra tillbaka de ryska trupperna från landet men samtidigt besattes alla strategiska punkter och en ring slogs kring huvudstaden. På kvällen den 2 november var Budapest en omringad stad. Följande kväll spärrade de ryska trupperna gränsen till Österrike. Sammandragningen av nya trupper motiverades som säkerhetsåtgärder för utrymningen.

Den 4 november kom Pravda med den dittills skarpaste kommentaren under rubriken ”Stoppa reaktionen i Ungern”. Den ungerska resningen hade iscensatts av reaktionära krafter som leddes av Horthyelement i Västtyskland och Österrike. Arbetarna blev mördade, bokbål anställdes. Den reaktionära terrorn hade fått ett oanat omfång. Imre Nagy hade avslöjat sig som ”redskap för de reaktionära krafterna”. Regeringen hade i praktiken brutit samman och utlämnat sig åt de folkfientliga elementen. Kaos rådde i Ungern där händelserna bevisade att det var nödvändigt att ”skärpa den revolutionära vaksamheten”. Ungern stod inför valet att fortsätta på den socialistiska utvecklingens väg eller att låta reaktionen segra och det gamla samhällssystemet återupprättas. Det kunde dock inte råda något tvivel om att det i Ungern fanns krafter som skulle krossa reaktionen.

Då Pravda kom ut med denna kommentar hade de ungerska förhandlarna i det ryska högkvarteret redan arresterats och sovjettrupperna gått till generalangrepp i hela landet.⁵

⁵ Om Ungern-revolten, se [Böcker om Ungernupproret 1956](#) som kortfattat redovisar läsvärda böcker som finns

Kursen skärps

Den ryska interventionen i Ungern hade blivit en lika allvarlig chock för de västeuropeiska kommunistpartierna som 20:e partikongressen. I Frankrike och Italien kom det till massutträden ur kommunistpartierna. Till och med gamla funktionärer med mångårigt medlemskap lämnade partiet som protest. Också i de mindre kommunistpartierna som exempelvis i England, Schweiz, Holland och Danmark hade partiledningen att kämpa med allvarliga svårigheter. Många medlemmar och funktionärer som åtnjöt inflytande och aktning bland befolkningen vände partiet ryggen. I en rad länder upprättades splitterpartier som utgav egna tidskrifter och bildade egna organisationer. Även i östblocksländerna uppstod betydande inre motsättningar och stridigheter. I Östtysklands socialistiska enhetsparti framlade Wolfgang Harich ett utkast till politiskt program som gick ut på en reformkommunistisk kurs. Men strax efter blev han och några av hans närmaste medarbetare häktade.

Moskva upprepade ideligen tesen om ”kontrarevolutionen i Ungern” och gjorde den obligatorisk för alla kommunistpartier. Den viktigaste ryska deklarationen vid denna tidpunkt var partiideologen Michail Suslovs anförande vid jubileumsmötet den 6 november 1956 med anledning av 39-årsdagen av oktoberrevolutionen. Han upprepade alla ryska lögnar om den ungerska revolutionen utan att ens försöka komma med några bevis eller förklara hur det varit möjligt att ett litet antal fientliga agenter kunnat framkalla en landsomfattande revolution. Han underströk nödvändigheten av världskommunismens enhet och uppställde fyra ”gemensamma drag och lagenligheten” för utvecklingen i socialistländerna.

Suslov krävde sålunda ”upprättandet av arbetarklassens politiska makt med dess framstegsvänliga del i spetsen”, d. v. s. kommunistpartiets herravälde i den form som förverkligats i Sovjetunionen samt ”beslutsamt försvar av den socialistiska revolutionens landvinningar mot den tidigare härskande utsugarklassens anslag”, en formulering som medgav både ett eget terrorinstruments makt och väpnade interventioner som t. ex. vid krossandet av revolutionen i Ungern.

Även om Suslov gav utrymme för nationella olikheter i tempo, former och metoder var det dock uppenbart att ”lagenligheten” åter skulle föra alla kommunistpartier tillbaka till en enhetslinje efter det ryska mönstret.

Inte långt efter kunde man notera försök att återuppliva Kominform som hade upplösts i april 1956. Den 28 november förklarade SED-organet Neues Deutschland att reaktionens angrepp ”gör det önskvärt att finna nya former för sammankomster och konsultationer”. Den kommunistiska världsrörelsens enhet måste stödjas och alla kommunistpartier måste ”finna ett klart svar” på denna fråga. Samma dag uttalade det österrikiska partiorganet Volksstimme sig också för ”upprättandet av ett internationellt organ för de kommunistiska partierna” och meddelade att det österrikiska partiet hade ”tagit steg i denna riktning men att det fortfarande råder meningsskiljaktigheter i denna fråga inom de skilda kommunistpartierna”. Även Moskvatidskriften Mesjdunarodnaja Zjizn (nr 11, 1956) krävde att kommunistpartierna i de skilda länderna skulle befästa den ideologiska enheten och ”ständigt utbyta erfarenheter”. Den internationella kommunismen var en ideologisk enhetsrörelse, dess styrka låg i ideologins gemenskap och i ”den strategiska målsättningens enhet”. Vägarna till socialismen fick inte leda bort från varandra utan skulle ”följa samma riktning”.

Nedkämpandet av den ungerska revolutionen, den officiella versionen om kontrarevolutionen och de utländska agenterna, avståndstagandet från 20:e partikongressens grundsatser och den nya likriktningen av den kommunistiska rörelsen under Moskvas ledning ledde till en ny konflikt med de jugoslaviska kommunisterna som Moskvaledningen hade hoppats komma på god

fot med 1955. På interna funktionärskonferenser i östblocksländerna hade Moskva gjort Jugoslavien ansvarigt för revolutionen i Ungern. Den 8 november publicerade Pravda en artikel av den albanske partiledaren Enver Hoxha som blev upptakten till en ny anti-jugoslavisk kampanj.

Den 11 november tog Tito ställning till den ryska kursändringen i ett tal i Pola. Han förklarade att Stalins politik hade fört Sovjetunionen in i en återvändsgränd både inrikes- och utrikespolitiskt. Den efterstalinistiska ledningen hade insett huvudorsakerna till dessa svårigheter och på 20:e partikongressen uttalat sin förkastelsedom över Stalin och hans politik men samtidigt felaktigt uppfattat hela problemet som en fråga om personkult och inte om själva systemet. Sovjetunionen hade därmed förbigått sakens kärna. ”Vi har ända från början sagt att det inte gällde personkulten utan det system som gjorde den möjlig och att det är här som orsakerna står att finna.” De låg i själva verket i den byråkratiska apparaten och i likgiltigheten för arbetarnas strävanden. Dessutom måste man göra klart för sig att en rad kommunistpartier både i Väst- och Östeuropa ”sätter sig emot demokratiseringen och 20:e partikongressens beslut”. Redan efter händelserna i Poznan sommaren 1956 hade sovjetledarnas hållning gentemot Jugoslavien blivit kyligare. Tito hälsade med tillfredsställelse det åttonde plenarsammanträdet och oktoberhändelserna i Polen men han vände sig skarpt mot den sovjetiska politiken i Ungern. Resningen där hade utvecklats till en hela folkets revolution, den hade varit en protest mot Rakosis metoder och först under revolutionens gång hade andra krafter trätt i aktion. Sovjetledningen hade ansvaret för detta därför att den hade stött Rakosi så länge och inte gjort det möjligt för andra krafter ”som hade arbetarnas och hela folkets tillit” att överta ledningen. Nu var frågan om ”den nya andan kommer att segra i de kommunistiska partierna, den anda som hade sitt ursprung i Jugoslavien och som avsatt spår i 20:e partikongressens beslut ... eller om den stalinistiska kursen kommer att segra”.

Titos uppfattning tillbakavisades skarpt av Pravda i en artikel den 19 november. Talet innehöll förklaringar, hette det, som stred emot ”den proletära internationalismens principer” (läs: underordnande under Sovjetunionen). Speciellt vände sig Pravda mot Titos uttalande att frågan nu var vilken kurs som skulle segra och mot hans tes att personkulten var en produkt av ett bestämt system.

Härmed inleddes en häftig kampanj mot de jugoslaviska kommunisterna och alla reform-kommunistiska rörelser både i Östeuropa och den kommunistiska världsrörelsen. Avstaliniseringen var slut.

Stalins rehabilitering

Oktoberhändelserna i Polen och revolutionen i Ungern hade också givit genljud i Sovjetunionen. Till och med sovjetpressen medgav — och utlänningar på besök bekräftade det gång på gång — att det rådde kraftiga oppositionella strömningar inom den ryska intelligentian. Vid många högskolor och universitet, däribland Lomonosovuniversitetet i Moskva, förekom öppna protester mot lärare som företrädde den officiella partilinjen, t. ex. under föreläsningar som skulle rättfärdiga krossandet av den ungerska revolutionen. Den 3 december 1956 relegerades ett större antal studenter från Moskvas universitet men protesterna och diskussionerna förstummades inte.

Vid Leningrads universitet cirkulerade i början av december en illegal hektograferad tidskrift med titeln Den blåa blomman vilken på ett nytt och självständigt sätt diskuterade den moderna marxismens problem och frågan om socialismens konstnärliga skapande. Det var inte den enda illegala tidskriften. Som det framgick av sovjetpressen — särskilt Komsomol-skaja Pravda — utdelades hektograferade studenttidskrifter också vid andra universitet, däribland Fikonlövet i Vilna, Kultur vid Leningrads teknologiska institut och Nya Röster vid Leningrads transportinstitut. Särskilt intressanta var Klockan (en anspelning på Alexander

Herzens revolutionära tidskrift mot mitten av förra århundradet) som cirkulerade i åtskilliga institut i Moskva och Kätteri, ett blad som utdelades vid Leningrads institut för utbildning av bibliotekarier. Det förekom till och med flygblad som krävde reformer och i Moskva gick det rykten om att de inspirerats av en illegal studentorganisation som kallade sig Det sanna kommunistpartiet. I sovjetpressen skönjdes tecken på att det också var reformtendenser i rörelse inom partiorganisationerna.

Redan den 9 november såg sig Chrusjtjov tvungen att ta till orda om ”villfarelsen bland vissa studenter”. I början av december började kampanjen mot de kritikvänliga författarna. Själva upptakten var ett referat i Pravda om ett partimöte med ukrainska författare i Kiev där ”skadliga, partifientliga” åsikter hade kommit till uttryck. Liknande rapporter förekom nu ofta i sovjetpressen. I slutet av december hölls en rad partimöten i Sovjetunionens viktigaste centra där man uteslutande sysselsatte sig med intensifieringen av det politiska uppfostringsarbetet bland ungdomen. På den tongivande partikonferensen i Moskva talade Jekaterina Furtseva och högskoleministern Jeljutin.

Samtidigt rehabiliterades Stalin steg för steg.

Den 6 november förklarade Michail Suslov att Stalins förtjänster under oktoberrevolutionen, den socialistiska uppbyggnaden och kampen mot arbetarklassens fiender var ”allmänt kända”. Om Stalins negativa sidor sade han ingenting.

I en tongivande artikel den 23 december förnekade Pravda att det någonsin hade existerat någon stalinism i Sovjetunionen. ”Det är i första hand nödvändigt att slå fast att det aldrig funnits någon sådan lära. Stalin hade varit en betydande marxist och hade låtit sig leda av marxismen i sin lära. Stalins fel hade kritiserats av Sovjetunionens kommunistparti och kampen mot personkultens följder skulle fortsätta men detta hade ingenting att göra med kampen mot stalinismen som var en offensiv av den imperialistiska reaktionen mot Sovjetunionens landvinningar.”

Vid nyårsmottagningen i Kreml den 31 december 1956, bara tio månader efter hans hemliga tal, gick Chrusjtjov ett steg längre. ”När det gäller kampen mot imperialismen så kan vi försäkra att vi faktiskt alla är stalinister. Vi kan vara stolta över att ha deltagit i kampen för vår saks framåtskridande mot våra fiender. Ur denna synpunkt är jag stolt över att vi är stalinister.”

Detta Chrusjtjovs första partitagande för Stalin återgavs inte i Pravda. Tendensen bekräftades emellertid i ett annat uttalande av Chrusjtjov på den kinesiska ambassaden den 17 januari 1957. Enligt Pravdas referat två dagar senare yttrade han att ”enligt vår uppfattning är stalinismen och Stalin själv oskiljaktiga. När det gällde revolutionens sak, och försvaret av proletarietets klassintressen i kampen mot våra klassfiender försvarade Stalin modigt och okuvligt marxismen-leninismen.” Visserligen hade Stalin begått ”avvikelser och fel” men han hade varit fast övertygad om att detta hade varit nödvändigt ”för att försvara revolutionens och socialismens landvinningar”. ”I det principiella och väsentliga — och det principiella är för marxisterna-leninisterna försvaret av arbetarklassens intressen, socialismen och kampen mot marxismen-leninismens fiender — i detta principiella och väsentliga hoppas jag vid Gud, som man säger, att varje kommunist skall kämpa på samma sätt som Stalin kämpat.” Pravda noterade ”stormande bifall” efter denna mening. Vid mottagningen var de högsta ryska och kinesiska funktionärerna närvarande. Var det stormande bifallet ett tecken på lättnad över att man inte längre behövde vänta några flera farliga ideologiska experiment av Chrusjtjov eller var hans ord en antydning om att motsättningarna inom ledningen hade övervunnits och att Chrusjtjov hade anslutit sig till den dåvarande majoritetens åsikt?

Även historikerna och filosoferna klandrades för sina ”kritiska” uttalanden våren och sommaren 1956. Pravda förebrådde bl. a. de ryska filosoferna för att de inte fört sin kamp mot den borgerliga ideologin kraftfullt nog och inte nog engagerat sig i kampen mot ”revisionism

och nationalkommunism". I synnerhet påtalades att partiets ledarskap inom konst och litteratur hade angripits "under sken av kamp mot personkulten".

Av särskild betydelse var ändringen av partilinjens i frågan huruvida socialismens fortsatta utveckling skulle innebära att klasskampen skärptes eller inte. Under den stora utrensningen i mars 1937 hade Stalin förkunnat tesen om klasskampens skärpning som ideologiskt rättfärdigande av terrormetoderna. Det var ett av 20:e partikongressens beslut att denna tes förkastades. I december 1956 förklarade tidskriften *Partinaja Zjizn* (nr 20, 1956) att det i Sovjetunionen visserligen inte existerade klassmotsättningar men att detta inte betydde att "det över huvud taget inte finns utslag av klasskamp". I Sovjetunionen kunde man fortfarande lägga märke till "fientliga inflytanden från kapitalistländerna" som fann gehör "hos en del avfällingar bland sovjetmänniskorna". Artikelns slutade: "Nu som förr måste vår kamp mot socialismens fiender vara beslutsam och hänsynslös." Kommunistpartiet och sovjetstaten "får inte tillåta det minsta overseende med den borgerliga ideologin och dess inflytande på vissa sovjetmänniskor".

Exemplen kunde mångfaldigas och de bevisar att sovjetledningen från och med juni 1956 systematiskt stoppat avstaliniseringen och delvis till och med slagit in på stalinismens väg igen. Detta skedde emellertid bara på det ideologiskt-politiska området. Lättnaderna på det ekonomiska och sociala området fortsatte. I början av september höjdes minimilönerna med 33 procent i genomsnitt. En absolut minimilön på 300 rubel i städerna och på 270 på landet fastställdes, den skattefria inkomsten höjdes från 260 till 370 rubel. I början av november uppmanades fackföreningarna att förhindra varje kränkning av arbetslagen och med kraft gå i bräsch för arbetarnas materiella och sociala intressen. Samma månad infördes inom bergsbruket ett nytt lönesystem som innebar en väsentlig lönehöjning för gruvarbetarna och i december följde en förbättring av arbetarskyddslagen för ungdom.

Plenarmötet i december 1956

På ena sidan ekonomiska och sociala reformer, på den andra åsidosättande av 20:e partikongressens grundprinciper, skärpt kontroll av intelligentian och stopp för alla reformsträvanden — detta var sovjetledningens politiska linje från hösten 1956. Högst sannolikt var denna linje uttryck för en kompromiss mellan två politiska strömningar inom ledarskiktet.

Centralkommitténs plenarmöte den 20 till 24 december 1956 avspeglade både den politiska linjen och de nya maktförhållandena. Om vi skall tro de officiella kommunkéerna så behandlades varken revolutionen i Ungern, händelserna i Polen eller något som helst ideologiskt-politiskt problem. Det var uteslutande ekonomiska och administrativa ledare som tog till orda. Maxim Saburov, ordföranden i den statliga kommissionen för den löpande planeringen (Gosekonomkomissija) och Nikolaj Bajbakov, ordföranden i den statliga kommissionen för långfristig planering (Gosplan) avlade rapport om genomförandet av den sjätte femårsplanen och sedan talade ministerpresident Bulganin om sitt favoritämne Förbättrandet av folkekonominns ledning.

Som förut betonades den tunga industrins prioritet men de praktiska åtgärderna tydde på lättnader vid tillämpningen av denna princip. Sålunda beslöt centralkommittén att skjuta en rad byggnadsföretag inom den tunga industrin på framtiden, ta större hänsyn till konsumtionsvaruindustrin och bevilja ytterligare medel till bostadsbyggandet. Decentraliseringen av näringslivet skulle fortsätta, unionsrepublikerna skulle få ökade ekonomiska befogenheter och de lokala organens, företagsledarnas och den ekonomiska ledningens rättigheter skulle utvidgas. Särskilt intressant var det uttryckliga påpekandet att fackföreningarna måste få större kompetens särskilt vid fastställandet av arbetsnormerna, arbetsorganisationen, lönerna, arbetarskyddet och bostadsbyggandet. Arbetarnas materiella intressen skulle befrämmas mer än tidigare, produktionsrådslag och s. k. arbetarförsamlingar skulle hållas regelbundet.

Besluten på detta plenarsammanträde fogade sig logiskt till dem som vidtagits på motsvarande möte i juli 1955. De syftade till ett fullföljande av den modernisering som påbörjades inom näringslivet i slutet av 1954 men under ledning av den administrativa och ekonomiska apparaten, vilket kanske är den intressantaste punkten i sammanhanget. Partiet nämndes bara i förbigående i besluten på decembermötet. Varken Chrusjtjov eller andra partiledare såsom Koslov, Kiritjenko, Furtseva, Brezjnev, Beljajev eller Ignatov tog till orda — i varje fall refererades inte deras anföranden. Alla de som hösten 1955 hade ryckt upp i partitoppen med Chrusjtjovs stöd syntes ha skjutits i bakgrunden.

De administrativa och ekonomiska funktionärernas framryckning avtecknade sig också i de personförändringar som kungjordes den 25 och 26 december. Centralkommittén beslöt att avlägsna den av Chrusjtjov protegerade partiideologen Dimitrij Sjepilov från centralkommitténs sekretariat. Maxim Saburov som alltid förordat en realistisk ekonomisk politik och vars sakkunskap i ekonomiska spørsmål var allmänt erkänd avsattes från sin post som chef för den statliga kommissionen för den löpande planeringen (Gosekonomkomissija). I hans ställe valdes den då 45-årige Michail Pervuchin som var tämligen illa omtyckt i ekonomiska kretsar särskilt på grund av sina auktoritära metoder och sin strebermentalitet. I praktiken var han anhängare av en centraldirigerad ekonomi men inför offentligheten talade han alltid om utvidgandet av fabriksledarnas rättigheter.

Ännu betydelsefullare var förstärkningen av den av Pervuchin ledda Gosekonomkomissija. Den skulle bestå av sammanlagt sju framstående ekonomiska ledare däribland två förste vice ordförande, Alexej Kosygin, och Vjatjeslav Malysjev, och fyra vice ordförande, Michail Chrunitjev, Vladimir Kutjerenko, Vladimir Maskjevitj och Ivan Benediktov. Under Pervuchin blev Gosekonomkomissija därmed ett slags andra regering i Sovjetunionen. För första gången hade det upprättats ett högsta ekonomiskt organ som praktiskt taget bestod av samma ledande ekonomiska expertis som Bulganin våren 1955 hade samlat i sitt ministerpresidium.

Vid plenarsammanträdet i december hade de ekonomiska reformerna förkunnats av Bulganin och Pervuchin, på mötet i februari av partiets förste sekreterare Chrusjtjov. På decembermötet hade Sjepilov avlägsnats från centralkommitténs sekretariat, på februarimötet invaldes han på nytt. Decembermötet hade beslutat att luckra upp den centralistiska ekonomiledningen genom att flytta över en del av dess befogenheter till unionsrepublikernas ekonomiministerier och fabriksledare; februarimötet kungjorde avskaffandet av ekonomiministerierna, upprättandet av regionala förvaltnings- och samordningsorgan vilket innebar en fullständig omdaning av den ekonomiska ledningen. Kort sagt, det var på februarimötet som Chrusjtjov lyckades rycka den ekonomiska reformen ur händerna på de ekonomiska ledarna och underställa den partiets ledning och kontroll.

De maktpolitiska förskjutningar inom sovjetledningen som möjliggjorde denna utgång fullbordades under loppet av de sex veckorna mellan plenarsammanträdena i december och februari. Segrade Chrusjtjov i därför att han mobiliserat partiets provinsapparat och vunnit arméledningens stöd? Hade hans grupp fått stöd av den kinesiska regeringsdelegation som bortsett från ett kort avbrott befann sig i Moskva mellan 1 den 7 och 19 januari? Var Chrusjtjovs båda Stalinvänliga tal den 31 december 1956 och den 17 januari 1957 resultatet av en kompromiss med partipresidiets majoritet som gjorde det möjligt för honom att stärka partiapparatens ställning? Uppenbarligen var de tongivande krafterna inom ekonomi- och militärledningen beredda att stärka partiapparatens eftersom denna är den politiska krampa som behövs för att hålla samman de element som både i Sovjetunionen och östblocksländerna strävar efter självständighet och reformer.

Plenarmötet i februari 1957

Den 13 februari 1957 höll centralkommittén ett nytt plenarmöte. Åter stod de ekonomiska

reformerna på dagordningen. Enligt stadgarna skall plenarmöten äga rum var sjätte månad. Denna gång hade bara sex veckor förflutit sedan förra sammanträdet. Aldrig hade två plenarmöten följt så tätt på varandra, aldrig hade samma ämne stått på dagordningen för två så snabbt på varandra följande plena.

Huvudanförandet hölls av Chrusjtjov och handlade om Industrins och byggenskapens fortsatta utbyggnad. Hans krav sträckte sig långt utöver alla dittills kända planer för omorganisationen av den ekonomiska ledningen. Han kritiserade inte bara centraliseringen utan också ekonomiledningens ministerialsystem över huvud taget. Det var omöjligt att leda 200 000 fabriker och 100 000 byggnadsföretag spridda över Sovjetunionens väldiga territorium från centrala fackministerier och branschorganisationer i Moskva eller unionsrepublikernas huvudstäder. Den hittillsvarande förvaltningsformen hade försvårat både samarbetet mellan de olika företagen inom samma distrikt och de lokala partiorganisationernas aktiva ekonomiska verksamhet.

Den stora mängd av företag som sedan dess uppstått kunde inte längre ledas av de centrala fackministerierna. Den ekonomiska ledningen måste vara knuten till produktionen. Chrusjtjov föreslog att Sovjetunionen skulle delas upp i ett inte närmare angivet antal förvaltningsområden och att dessa skulle underordnas en regional myndighet som skulle leda alla ekonomiska företag inom området. De nya på regionsprincipen byggda myndigheterna skulle heta folkekonomiråd, "sovnarchoser" som de kallades på Lenins tid. Dessa råd skulle få lösa alla problem inom sitt eget område på egen hand vilket skulle göra alla fackministerier för industrin och byggnadsverksamheten överflödiga. Det av Molotov ledda ministeriet för statskontroll skulle omorganiseras och baseras på de nya sovnarchoserna.

Chrusjtjovs krav godkändes emellertid inte omedelbart. Centralkommittén gav partipresidiet och ministerrådet i uppdrag att utarbeta förslag i den av Chrusjtjov föreslagna riktningen och framlägga dem för Högsta sovjet. Dessutom beslöts vid plenarmötet att Sjepilov som i december 1956 avsatts som sekreterare i centralkommittén skulle återfå denna befattning. Frol Koslov som på Chrusjtjovs initiativ utnämnts till partisekreterare i Leningrad 1953 och sedan 1956 tillhörde den av Chrusjtjov ledda centralkommittébyrån för Ryska federativa sovjetrepubliken utsågs till kandidat till partipresidiet.

Partiledningen försökte framställa februarimötets beslut som ett slags fortsättning och komplettering till decembarmötet. I verkligheten innebar emellertid februarimötet en förändring både av partilinjen och maktförhållandet inom ledningen.

Chrusjtjovs reform av den ekonomiska ledningen

Det var tydligt att Chrusjtjov hade ett svårt motstånd att övervinna. Februarimötets beslut hade offentliggjorts redan den 16 februari men det dröjde ända till den 30 mars innan hans tal publicerades och då skedde det i en för Sovjetunionen ovanlig form. Det betonades att Chrusjtjovs teser endast angav de allmänna riktlinjerna och inte avsåg att ge svar på alla konkreta frågor. Alla ryska tidningar uppmanades ställa största möjliga spaltutrymme till förfogande för en "allmän folkdebatt" om dessa frågor.

Den allmänna folkdebatten'.' började redan följande dag. Från den 31 mars till den 4 maj 1957 ägnades samtliga sovjetorgans andrasidor åt den ekonomiska ledningens omorganisation. Enligt Chrusjtjov hölls det under samma tid över en halv miljon möten med över 40 miljoner deltagare varav mer än två miljoner kom med egna förslag. Bortåt 170 000 personer deltog i pressdebatten. Enbart Pravda och Izvestija fick över 8 000 insändare av vilka mer än en tiondel infördes. Visserligen var det ingen som direkt vände sig mot partiets teser men skilda åsikter kom till uttryck om hur den ekonomiska reformen borde genomföras. Det framgick tydligt av inläggen i Pravda. En sak var påfallande: inte en enda medlem av partistyrelsen, vare sig Molotov, Kaganovitj, Bulganin, Mikojan, Vorosjilov, Pervuchin eller Saburov, tog

till orda i pressen. Deras tystnad var ett tydligt tecken på att de motsatte sig Chrusjtjovs planer eller i varje fall ville avvakta hur de skulle utveckla sig.

Men medan de tongivande medlemmarna av partiledningen förhöll sig avvaktande fanns det andra element i Sovjetunionen som betraktade Chrusjtjovs planer för näringslivet som upptakten till nya reformer. Sålunda framfördes krav på att arbetarråd skulle tillsättas i fabriker och att arbetarna inom industrin skulle få facklig självstyrelse. Gång på gång tvingades sovjetpressen ta ställning mot sådana förslag. I en ledarartikel förklarade Kommunist (nr 3, mars 1957) att det rests krav på att "ersätta principen om fabriksledningens tillsättande på administrativ väg med principen om att den väljs av arbetarna". Den omständigheten att andra organ polemiserade mot dessa krav är ett tydligt tecken på att det inte kan ha rört sig om enstaka förslag.

Meningsmotsättningarna kom särskilt till uttryck i frågorna om vilka ministerier som skulle upplösas och om folkekonominrådets antal och utsträckning. Under denna debatt uppträdde sovjetfunktionärerna trots all partiskolning inte mycket annorlunda än motsvarande tjänstemän i andra samhällssystem. Nästan alla ministrar försökte krampaktigt påvisa att just deras ministerium var obetingat nödvändigt och därför omöjligt kunde upplösas. Medlemmarna av den statliga planeringskommissionen uttalade sig för att de nyupprättade sovnarchoserna skulle underställas Gosplans överinseende medan ledande tjänstemännen i unionsrepublikerna krävde att sovnarchoserna skulle knytas till regeringarna i deras område. Partisekreterarna i de ickeryska unionsrepublikerna kämpade förtvivlat mot en eventuell uppdelning av deras territorier. Men så snart uppdelningen hade beslutats, till exempel i Ukraina i början av april 1957, sattes lavinen i rörelse. Nu ville vartenda distrikt och varenda provins ha sin egen sovnarchos.

Dessa kretsars inflytande var så stort att Chrusjtjov undan för undan måste ge efter för deras påtryckningar. Han var ju också hänvisad till stödet från de lokala partifunktionärerna, dels för att över huvud taget kunna genomföra den ekonomiska reformen, dels, vilket var det andra politiska målet, för att kunna krossa eller åtminstone avsevärt försvaga de centrala ekonomiministeriernas apparat. Till att börja med hade 20 à 25 ekonomiområden planerats men redan i maj 1957 talades det om 92 sovnarchoser. Medan man å ena sidan upprättade flera sovnarchoser än förutsett för att tillgodose partiapparatus intressen måste Chrusjtjov å den andra också göra eftergifter för skilda ministerier. Mot vad som ursprungligen bestämts avskaffades alltså inte alla industri- och bygnadsministerier utan några av dem fick bestå.

Då den stora ekonomiska reformen behandlades i Högsta sovjet i början av maj hade det följaktligen skett en betydande förändring i organisationsplanen. Den i o maj godkändes "Lagen om den fortsatta utbyggnaden av industrins och bygnadsverksamhetens organisation" och redan följande dag kungjordes den. Den ekonomiska ledningens regionalprincip proklamerades officiellt och 25 ekonomiministerier avskaffades. Av dessa var tio centrala ministerier som hade varit ansvariga för bilindustrin, maskintillverkningen, den elektrotekniska industrin, verkstadsindustrin och automatiseringen. Alla verksamhetsgrenar som varit underordnade dessa ministerier underställdes nu de nyupprättade folkekonominråden. De övriga femton upplösta ministerierna var hemmahörande i unionsrepublikerna och handlade ärenden i samband med den lätta industrin, träförädlingsindustrin, oljeindustrin, kolindustrin och metallindustrin.

Kvar blev en rad andra ekonomiministerier såsom unionsministerierna för den medeltunga maskinindustrin, skeppsbyggnadsindustrin, kemiska industrin, kraftverken och industrin för rullande materiel. Det uppstod också en komplicerad situation genom att en del industrigrenar leddes av centrala myndigheter medan flertalet av de enskilda företagen stod under de regionala folkekonominrådets kontroll.

Trots många kompromisser innebar det slutgiltiga beslutet om det ryska näringslivets

omorganisering en seger för de krafter som ville genomföra moderniseringsverket i partiets regi. Gosekonomkommissija upplöstes och Pervuchin som ännu i december 1956 tycktes ha en stark position degraderades den 30 april 1957 till minister för den medeltunga maskinindustrin. Det enda återstående centrala ekonomiorganet, den statliga kommissionen för långsiktig planering (Gosplan) underställdes den 3 maj 1957 Josef Kusmin som dittills varit ganska okänd för den stora allmänheten. Kusmin hade varit partimedlem sedan 1930, studerat vid akademien för elektroteknik och 1939 efter några års praktisk erfarenhet av industriell verksamhet hamnat i centralkommitténs partikon-trollkommission där han blev kontrollant för industriavdelningen. 1940 var han befullmäktigad för partikontrollkommissionen i Kujbysjevområdet och från samma år till 1946 vice ordförande i partikontrollkommissionen, en av de högsta partiposterna. Eftersom utnämningen av medlemmarna i denna kommission som regel inte offentliggörs var det lättförklarligt att hans verkliga betydelse hade varit förborgad både för sovjetfolket och världen i övrigt. Från 1947 till 1950 var Kusmin medlem av ministerrådets jordbruksbyrå, det sistnämnda året som vice ordförande. Eftersom Chrusjtjov samtidigt hade en ledande position inom den ryska jordbruksledningen kan det antas att han och Kusmin åtminstone vid denna tidpunkt kände varandra. 1952 blev Kusmin vice ordförande i centralkommitténs industri- och transportavdelning, 1953 utnämndes han till dess chef och fram till april 1957 ledde han avdelningen för maskintillverkning i centralkommittén. I början av maj 1957 utsågs han alltså till chef för Gosplan och blev samtidigt förste vice ministerpresident, ytterligare ett tecken på partiapparatsens ökade inflytande på sovjetekonomins ledning.

I Gosplanledningen assisterades Kusmin av den förutnämnde experten på konsumtionsvaruförsörjningen Alexej Kosygin som var hans första ställföreträdare. Förre ministern för flygplansindustrin generallöjtnant Michail Chrunitjev och den mindre kände förutvarande ministern för livsmedelsindustrin Vassilij Sotov samt ministern för bilindustrin Nikolaj Strokin utnämndes till ställföreträdande ordförande i Gosplan. Flertalet av de kända administratörer som Bulganin våren 1955 gjort till vice ministerpresident och som i december 1956 tillhörde Pervuchingruppen bl. a. Kutjerenko, Maskjevitj, Benediktov samt framför allt Saburov och Pervuchin själv hade nu avlägsnats från den ekonomiska ledningen.

Den stora ekonomiska reformen medförde inte bara en genomgripande ändring av den ekonomiska ledningen utan också av maktförhållandena vilket snart skulle visa sig på ett dramatiskt sätt. Reformen innebar både administrativt och personellt ett stärkande av partiapparaten. Denna framställde emellertid det hela på ett sätt som gav näring åt de lägre ekonomiska och statliga organens förhoppningar om att den centrala ekonomiska ledningens kontroll och överinseende skulle mildras så att de själva fick ökat inflytande. Även arméorganet Krasnaja Svesda förordade fast från militärpolitiska utgångspunkter upprättandet av sovnarchoser. Trots alla motsättningar som detaljfrågorna givit upphov till under diskussionen visade det sig emellertid mer och mer att det bildats ett slags enhetsfront mellan partiet, militärledningen och de lägre statliga och ekonomiska organen som vilade på gemensamma intressen och skulle visa sig överlägsen de motsatta krafterna.

Å andra sidan förlorade tjänstemännen och övriga anställda i de upplösta ekonomiministerierna sitt inflytande och kunde i bästa fall placeras i något folkekonomiråd vilket ingalunda var något lockande perspektiv. Betänkligheter kom också till uttryck från de konservativa och stalinistiska kretsarnas sida dels av principiella skäl eftersom de önskade bevara den gamla ekonomiska strukturen och dels av maktpolitiska eftersom reformen förr eller senare skulle kunna hota deras egna positioner.

Våren 1957 bildades därför den egendomliga alliansen mellan stalinisterna som betraktade Molotov och Kaganoviti som sina ledande talesmän och den centrala ekonomiska ledningen under Malenkov, Pervuchin och Saburov. De två grupperna hade funnit varandra i motståndet mot Chrusjtjovs program, den ena därför att den principiellt var emot varje reform, den andra emedan den ville att en reform skulle ske under dess ledning och inte i partiets regi som

Chrusjtjov föreslagit.

Sovjetpolitiken i Chrusjtjovs tecken

(Juni 1957—januari 1959)

Från februari 1957 fick den ryska inrikespolitiken sin prägel av kampanjen för Chrusjtjovs ekonomiska reform men ledningens synbara enighet var inte äkta. Bakom kulisserna tillspetsades motsättningarna om reformen och i juni kom det till öppen konflikt.

”Den partifientliga gruppens” uteslutning.

En tilldragelse som synbarligen hade föga att göra med den förestående krisen väckte betydande uppmärksamhet. Som vanligt skulle sovjetflygets dag firas den 30 juni 1957. Den 15 meddelade ledaren för flygparaden generalöverste Loginov att denna skulle bli betydligt större än brukligt och att man för första gången skulle förevisa nya flygplanstyper. Några dagar senare avlystes hela den traditionella flygparaden med motiveringen att väderleksförhållandena var ogynnsamma — vilket var oriktigt.

Vid denna tidpunkt ägde ett möte med partipresidiet rum. Detta hade på Malenkovs och Molotovs förslag inkallats till den 18 juni. Enligt en hittills obekräftad uppgift hade det dessförinnan fattats ett aldrig offentliggjort beslut att Chrusjtjov och de övriga medlemmarna av centralkommitténs sekretariat skulle avsättas. På presidiesammanträdet den 18 skulle man dryfta de planerade festligheterna i anledning av Leningrads 250-årsjubileum. Anledningen var ganska egendomlig ty som framgår av varje rysk skolebok grundlades Petersburg 1703 varför jubileet rätteligen borde ha firats fyra år tidigare.

Under dessa avgörande dagar befann sig Chrusjtjov och Bulganin på resa i Finland och även Chrusjtjovs bundsförvant Kiritjenko var frånvarande. Den 14 återvände Chrusjtjov och Bulganin och deras mottagande formade sig till en statshögtid. Dagen efter införde Pravda på första sidan en bild som visar hur de två statsmännen mitt i ett hav av blommor tas emot av Malenkov, Molotov, Kaganovitj, Mikojan och Suslov. Men bilden bedrog. Som det snart blev bekant inträffade vid presidiemötet den 18 juni allvarliga stridigheter som hade mycket litet med Leningrads 250-årsjubileum att göra. Chrusjtjov angreps häftigt för omorganiseringen av den ekonomiska ledningen och sina ideologiska eskapader. ”Prata mindre och ge folket mer att äta” lär Malenkov ha sagt till Chrusjtjov. Denne beskylldes bl. a. för att ha avvikit från besluten på 20:e partikongressen om personkultens avskaffande och stärkandet av den kollektiva ledningen. På partipresidiets sammanträde som varade till den 21 juni framställdes enligt andra uppgifter krav på att Chrusjtjov skulle avsättas som förste partisekreterare och degraderas till jordbruksminister. Molotov skulle bli partiledare och Malenkov ministerpresident. Det lyckades dock Chrusjtjov och hans grupp att reda upp den farofyllda situationen med hjälp av sina anhängare i centralkommittén. Chrusjtjov lyckades nämligen genomdriva att problemen inte skulle diskuteras i partipresidiets slutna krets utan på ett plenarsammanträde med hela centralkommittén. Han larmade partifunktionärerna i provinserna och lät föra dem till Moskva i militärplan som marskalk Zjukov ställde till hans förfogande. Chrusjtjov och hans anhängare måste vinna tid. De tillgrip rentav metoden att hålla maratontal. Jekaterina Furtseva lär ha talat i sex timmar i ett sträck för att dra ut på sammanträdet så länge att nya Chrusjtjovanhängare skulle hinna fram till Moskva.

Partipresidiets sammanträde förvandlades den 22 juni till plenarmöte med centralkommittén i vilket förutom de 133 medlemmarna av och 122 medlemskandidaterna till centralkommittén även ledamöterna av den centrala revisionskommissionen deltog. Enligt det polska partiorganet Tribuna Ludus redogörelse skall sammanlagt 309 personer ha deltagit i plenum. Enligt den italienska partitidningen l'Unità hade 215 av deltagarna begärt ordet. Mer än 60 kom fram till talarstolen, de övriga fick göra sina inlägg skriftligt.

Till att börja med var Malenkov, Molotov, Kaganovitj och deras anhängare på offensiven. Chrusjtjov beskylldes för att vilja skapa en ny personkult. Genom sina ”mjölk- och smärtal” hade han begått ”höger-resp. kulakavvikelser”. (Chrusjtjov hade nämligen i en rad tal i maj och juni krävt större hänsynstagande till jordbruket och påstått att sovjetfolket inom några år skulle överträffa USA i livsmedelsförsörjning per capita.)

Snart vände sig emellertid bladet. Provinsfunktionärerna tog resolut parti för Chrusjtjov och hans kurs. De anklagade Malenkov, Molotov och Kaganovitj för att ha torpederat 20: de partikongressens beslut. Deras tystnad under den stora ekonomiska reformen tolkades, utan tvivel med rätta, som bevis för att de inte ville stödja den. Enligt uppgifter som senare indirekt bekräftats skall Zjukov energiskt ha gått i bräsch för Chrusjtjov på plenarmötet. Han förebrädde Malenkov, Molotov och Kaganovitj för deras hållning under de stora utrensningarna 1936-38 och hotade till och med att offentliggöra dokument från 1937.

Under denna förbittrade kamp gjorde Dimitrij Sjepilov som dittills gällt som Chrusjtjov-anhängare helt om och anslöt sig till motståndarna. Han var heller inte den enda överlöparen. Michail Suslov som alltid hade stött stalinisterna gick över till Chrusjtjovflygeln uppenbarligen därför att han hade bättre kännedom om maktförhållandena än Sjepilov och undgick därmed det öde som drabbade förlorarna Molotov, Malenkov, Kaganovitj och Sjepilov. Striden på plenarsammanträdet resulterade i en otvetydig seger för ”enhetsfronten” mellan partiet, armén och de lägre statliga och ekonomiska funktionärerna över stalinisterna och den centrala ekonomiska ledningen.

Den 4 juli offentliggjordes resolutionen från plenarmötet men konflikten kom bara indirekt till uttryck i den. På sedvanligt sätt betecknade sig den segrande majoriteten nu som ”partiet” medan den besegrade minoriteten framställdes som ”partifientlig grupp”. Denna hade försökt att ”ändra partiets linje” och åstadkomma personförändringar i ledningen ”genom partifientliga metoder”.

Den partifientliga gruppen beskylldes särskilt för att ha motarbetat utvidgningen av unionsrepublikernas rättigheter, de lokala organens ökade medverkan och nedrustningen av de centrala myndigheterna. Gruppen hade försökt att förhala omorganiseringen av den ekonomiska ledningen och upprättandet av folkekonominråden. Den hade fortsatt motståndet sedan Högsta sovjet hade godkänt åtgärderna för omorganisationen. Dessutom hade gruppen satt sig emot införandet av kolchosernas nya plansystem och partiets strävan att Sovjetunionen under de kommande åren skulle hinna ikapp USA i fråga om mjölk-, kött- och smörkonsumtionen per capita. Malenkov, Molotov och Kaganovitj skulle också ha ogillat de mått och steg som vidtagits för att likvidera personkulten och missbruket av rättsväsendet. Molotov beskylldes dessutom för att ha saboterat strävandena att minska den internationella spänningen. Även gamla fel drogs fram. Molotov som nämndes flera gånger än Malenkov och Kaganovitj anklagades för att länge ha satt sig emot en förbättring av relationerna med Jugoslavien. Vidare hade han varit ”konservativ och omedgörlig” och motsatt sig den 1954 proklamerade kampanjen för uppodling av jungfrulig mark.

Alla tre beskylldes för ”konservatism”, den politiska avvikelse, som sattes i centrum under den följande kampanjen. De var fångna i gamla föreställningar och klamrade sig fast vid föråldrade arbetsformer som inte svarade mot den nya tidens förhållanden — en beskyllning som utan tvivel passade på Molotov och Kaganovitj men knappast på Malenkov. De hade använt gruppkampens metod, deras mål hade varit att ändra partiets politik och dessutom hade de planlagt en hemlig ”komplott mot centralkommittén”. Tillsammans med Sjepilov hade de slagit in på fraktionskampens väg och därmed brutit mot partistadgan. Efter en detaljerad redogörelse för dessa beskyllningar offentliggjordes följande beslut av centralkommittén:

1. Den fraktionsverksamhet som bedrivits av den partifientliga gruppen Malenkov, Molotov och Kaganovitj samt Sjepilov som anslutit sig till den fördöms som oförenlig med vårt partis

leninistiska principer.

2. Kamraterna Malenkov, Molotov och Kaganovitj avlägsnas från centralkommittén och dess presidium och kamrat Sjepilov befrias från sina funktioner som sekreterare för centralkommittén och utesluts ur raden av kommittémedlemmar och kandidatmedlemmar till presidiet.⁶

Chrusjtjovflygeln tar makten i partiledningen

Samma dag tillkännagavs de genomgripande personförändringar som till dess hade företagits i partiledningens två topporgan, partipresidiet och CK-sekretariatet.

Av de elva män som utgjorde presidiet försvann inte bara Malenkov, Molotov och Kaganovitj utan också förutvarande planeringschefen Maxim Saburov medan ekonomiledaren Michail Pervuchin degraderades till kandidat. Fem av presidiets medlemmar avlägsnades alltså i ett slag. Nio andra trädde i deras ställe. De flesta av dessa tillhörde Chrusjtjovgruppen och var män i ”den andra ledargruppen” som på partikongressen hade trätt fram som kandidater till presidiet och medlemmar av partisekretariatet: partiorganisatören Averkij Aristov, partisekreteraren för Altaiprovinsen Nikolaj Beljajev som var lantbruksexpert, förutvarande chefen för krigsmarinens politiska administration Leonid Brezjnev, partisekreteraren i Moskva Jekaterina Furtseva som alltmer började komma i förgrunden, partisekreteraren i Gorki Nikolaj Ignatov som var medlem av den av Chrusjtjov ledda CK-byrån för Ryska federativa sovjetrepubliken, partisekreteraren i Leningrad Frol Koslov, likaledes medlem av CK-byrån för RFSSR, kominternveteranen Otto Kuusinen som från 1940 till 1956 hade varit ordförande i den karelsk-finska unionsrepublikens högsta sovjet, fackföreningarnas mångåriga ordförande Nikolaj Sjvernik och slutligen försvarsministern Zjukov som hittills hade varit kandidat till partipresidiet.

Av dessa nio funktionärer som nu var medlemmar av Sovjets högsta organ, partipresidiet, kom bara sex från partiapparaten. De hade gjort sig bemärkta först efter Stalins död och hade stötts av Chrusjtjov. Två av dem, Kuusinen och Sjvernik, tillhörde den äldre generationen och hade uppenbarligen befordrats av hänsyn till en viss tradition och för att åtminstone utåt bevara kontinuiteten. Marskalk Zjukovs framryckning var ett tecken på arméledningens stärkta position.

Samtidigt företogs också förändringar bland partipresidiets kandidater. Av de sex personer som hade varit kandidater vid tiden för 20:e partikongressen upphöjdes Jekaterina Furtseva, marskalk Zjukov, Brezjnev och Sjvernik till medlemmar. Sjepilov hade entledigats. Efter de plötsliga förändringarna i ledningen i juli 1957 återstod alltså bara en enda kandidat till presidiet Nuritdin Muchitdinov. Nu utsågs åtta nya kandidater: partiteoretikern Pjotr Pospelov som redan 1930 hade tillhört den centrala kontrollkommissionen och i flera år varit redaktör för Pravda och tidskriften Bolsjevik (föregångare till Kommunist), ordföranden för presidiet i Ukrainas högsta sovjet Demjan Korotjenko som från 1939 till 1947 hade varit CK-sekreterare i Ukraina, försesekreteraren för Lettlands kommunistparti Jan Kalnbersin, partisekreteraren i Sverdlovsk Andrej Kirilenko som efter februari 1956 också var medlem av CK-byrån för RFSSR, ekonomen Alexej Kosygin som samtidigt utnämndes till viceordförande för Sovjetunionens ministerråd, förste-sekreteraren för partiet i Vitryssland Kyril Masurov som i juli 1953 hade blivit ordförande i vitryska sovjetrepublikens ministerråd och sedan juli 1956 beklädde det högsta partiämbetet i Vitryssland, förste-sekreteraren för sovjetrepubliken Grusien (Georgien) Vasilij Msjavanadse som efter utrensningen av Berija-ståthållaren i Georgien Mgeladse ställts i spetsen för partiet där samt slutligen Michail Pervuchin som hittills varit medlem av partipresidiet men nu degraderats till kandidat.

⁶ Ytterligare detaljer om utmanövreringen av den ”partifientliga” eller ”partiskadliga” gruppen (dvs Malenkov, Kaganovitj och Molotov) finns i [Chrusjtjovs väg till makten](#)

Det är ingen överdrift att jämföra dessa omplaceringar med Berijas fall och 20:e partikongressen med dess hemliga Chrusjtjovtal. Omfattningen av ommöbleringen i toppledningen framgår av följande jämförelse mellan de högsta partiorganen som de såg ut före och efter plenarmötet i juni:

Medlemmar av partipresidiet:

Före plenarmötet i juni 1957

1. Nikita Chrusjtjov
2. Nikolaj Bulganin
3. Lazar Kaganovitj
4. Alexej Kiritjenko
5. Georgij Malenkov
6. Anastas Mikojan
7. Vjatjeslav Molotov
8. Michail Pervuchin
9. Maxim Saburov
10. Michail Suslov
11. Kliment Vorosjilov

Efter plenarmötet i juni 1957

1. Nikita Chrusjtjov
2. Averkij Aristov
3. Nikolaj Beljajev
4. Leonid Brezjnev
5. Nikolaj Bulganin
6. Jekaterina-Furtseva
7. Nikolaj Ignatov
8. Alexej Kiritjenko
9. Frol Koslov
10. Otto Kuusinen
11. Anastas Mikojan
12. Nikolaj Sjvernisk
13. Grigorij Zjukov
14. Michail Suslov
15. Kliment Vorosjilov

Kandidater till partipresidiet:

Före plenarmötet i juni 1957

1. Leonid Brezjnev
2. Jekaterina Furtseva
3. Nuritdin Muchitdinov
4. Grigorij Zjukov
5. Dimitrij Sjepilov
6. Nikolaj Sjvernisk

Efter plenarmötet i juni 1957

1. Jan Kalnbersin
2. Andrej Kirilenko
3. Demjan Korotjenko
4. Alexej Kosygin
5. Kyril Masurov
6. Nuritdin Muchitdinov
7. Vassilij Msjavanadse
8. Michail Pervuchin
9. Pjotr Pospelov

Omplaceringarna i partiledningen ledde också till vittgående förändringar i ministerrådets presidium, det högsta statliga organet. Fyra ur partiledningen uteslutna eller degraderade medlemmar, Molotov, Kaganovitj, Saburov och Pervuchin, som dittills varit förste vice ministerpresidenter, avsattes från dessa poster. Molotov som dessutom entledigades som minister för statskontrollen utsågs till ambassadör i Yttre Mongoliet medan Kaganovitj blev direktör för en fabrik i Ural. Malenkov som hade varit vanlig vice ministerpresident och elkraftsminister miste båda dessa ämbeten och sattes i ledningen för ett kraftverk i Ust-Kamenogorsk i östra Kazakstan. Michail Pervuchin var den som slapp lindrigast undan. Han avsattes visserligen som förste vice ministerpresident men blev chef för ministerrådets utskott för utrikeshandeln.

I stället för dessa fem utsågs en enda man, konsumtionsvaruexperten Alexej Kosygin, till vice ministerpresident. Ministerrådets tidigare så mäktiga presidium bestod alltså efter plenarmötet i juli 1957 av bara fyra medlemmar nämligen ordföranden Bulganin, de två förste vice ordförandena Mikojan och Kusmin samt den nyutnämnde Kosygin.

Denna stora förändring i sovjetledningens topporgan innebar den viktigaste maktförskjut-

ningen efter Stalins död. Med ett slag uteslöts såväl de prostalinistiska krafternas representanter Molotov och Kaganovitj som de ledande männen inom den ekonomiska byråkratin med Malenkov som centralfigur. Omplaceringen markerade framgången för de krafter inom partiet som krävde ytterligare ”reformer uppifrån” och en modernisering av systemet, väl att märka under partiledningens absoluta kontroll.

Omedelbart efter uteslutningen av Molotov, Malenkov, Kaganovitj och Sjepilov från partiledningen inleddes en stor propagandakampanj. Enbart inom partiorganisationerna i Moskva hölls den 3 och 4 juli 8 000 möten. Det är betecknande att Saburovs avsättning och Pervuchins degradering överhuvudtaget inte omnämndes. Tyngdpunkten låg i beskyllningarna mot Malenkov, Molotov och Kaganovitj och som alltid vid dylika tillfällen i betonandet av partiets enighet.

Kampanjen nådde sin höjdpunkt i samband med 250-årsfestligheterna i Leningrad varvid Chrusjtjov, Furtseva, Bulganin, Koslov, Kuusinen och Sjevernik riktade ytterligare anklagelser mot ”den partifientliga gruppen”. Chrusjtjov beskyllde Molotov för att ha propagerat för en utrikespolitik som gick ut på att ”dra åt skruven”. Malenkov hade varit ansvarig för den så kallade Leningradaffären. Chrusjtjov betecknade sin tidigare protegé Sjepilov som en man som på ett oförskämt sätt hade bedrivit dubbelspel och begått sitt förräderi för karriärens skull. Frol Koslov som nu var medlem av partipresidiet beskyllde de uteslagna för att de under de senaste två, tre åren hade gjort ”permanent motstånd” mot partiets nya politik och Ukrainas ministerpresident N. Kaltjenko påstod att Kaganovitj under sin tid som partisekreterare i Ukraina hade misstänkliggjort hederliga partifunktionärer och representanter för sovjetintelligentian och uppenbart planerat en ny utrensning. Bara Bulganin var påfallande återhållsam i sitt tal.

Uteslutningen av ”den partifientliga gruppen” fick också återverkningar i de övriga öststaterna. Redan i början av juli avlägsnades de två medlemmarna av rumänska politbyrån Josif Chisinevski och Miron Constantinescu från partiledningen. Strax efteråt beslöt den bulgariska partiledningen att utesluta politbyråmedlemmen och förste vice ministerpresidenten Georgij Tjankov och CK-funktionärerna Dobri Terpesjev och Jonko Panov från ledarorganen.

Under tiden 9 till 16 juli besökte Chrusjtjov Tjeckoslovakien. Både under vistelsen i Prag och senare i Moskva förhandlade han med företrädare för de bulgariska, italienska, franska och albanska kommunistpartierna.

Under Chrusjtjovs utlandsresa höll marskalk Zjukov den 15 juli ett stort tal för arbetarna i fabriken Bolsjevik i Leningrad där han tolkade de senaste händelserna på sitt eget sätt. Han påstod att Molotov och Kaganovitj ”inte skulle ha givit avkall på de privilegier som de åtnjutit för trettio år sedan”. Detta syftade på en tilldragelse i slutet av tjugotalet då Stalins marsch mot makten började. Därmed kom Zjukov in på en fråga som inte ens nämnts i Chrusjtjovs hemliga tal. På samma gång stämplade han de fallna storheterna som medskyldiga i Stalins terror:

”I synnerhet motsatte de sig tanken på att avslöja de personer som hade huvudansvaret för de på sin tid begångna rättsövergreppen och ställa dem inför rätta. Nu sedan deras partifientliga hållning uppdagats har det klarlagts varför de varit emot avslöjandet av de begångna olagligheterna. De fruktade att de inför partiet och folket skulle nödsakas ta på sig ansvaret för att de överskridit sina befogenheter och begått olagliga handlingar.”

Det var uppenbart att Zjukov med dessa ord syftade på den roll som Malenkov, Molotov och Kaganovitj hade spelat under den stora utrensningen 1936-38. Men tydligen hade han gått ännu längre i sitt tal ty Pravdas referat den 16 juli slutar med följande ord: ”Därefter redogjorde G. K. Zjukov för detaljer om de försyndelser mot rättsordningen som hade begåtts av den partifientliga gruppen.”

Varken då eller senare har det omtalats i sovjetpressen vilka detaljer som Zjukov kom in på men det förtjänar att noteras att den av partiapparaten kontrollerade Pravda redan den 16 juli 1957 censurerade ett tal av Zjukov som då var medlem av partipresidiet därför att han berörde saker som partiledningen ville förtiga.

Den brittiske parlamentsledamoten Montgomery Hyde som deltog i festligheterna i Leningrad har skildrat sovjetfolkets reaktion på omplaceringarna inom partiledningen. ”Det är mitt intryck”, säger han, ”att folket var mycket mer intresserat av festligheterna än av meddelandena om utrensningarna.” Unga människor som Hyde kom i samspråk med på gatorna ryckte på axlarna när Malenkovs namn nämndes. De var överhuvudtaget inte intresserade av saken. I sin skildring i Observer (14 juli 1957) understryker Hyde visserligen den begeistring som mötte Chrusjtjov vid hans ankomst till Leningrad men, tillfogar han, ”det föreföll mig som om Malenkov och Molotov skulle ha mottagits med samma begeistring ifall det var de som segrat i maktkampen i Sovjet”.

Många politiska kretsar utanför Sovjetunionen, särskilt i Belgrad och Warszawa, hälsade omplaceringarna med glädje. De segrande partiledarnas uttryckliga bekräftelse av besluten på 20:e partikongressen och utdömandet av de stalinistiska metoderna väckte förhoppningar om fortsatt avstalinisering. Men även andra röster hördes. Den engelske underhusmedlemmen Donnelly som besökte Sovjet kort tid efteråt berättade — och detta bekräftades från flera håll — att särskilt Malenkovs avsättning hade väckt farhågor. Detta är också förståeligt ty särskilt för bönderna var hans namn förknippat med den nya kursen som hade medfört betydande lättnader för dem. Chrusjtjov måste ta hänsyn till dessa stämningar. Den 5 juli, dagen efter tillkännagivandet av uteslutningen av ”den partifientliga gruppen”, gjordes en stor eftergift för landsortsbefolkningen: leveransplikten till staten avskaffades för alla produkter från det privata åkerbruket.

Också inom de intellektuellas led torde många ha föredragit den bildade Malenkov framför Chrusjtjov. Vid åtskilliga tillfällen kom det för övrigt till protester mot Chrusjtjovgruppens framfart. En österrikare som 1958 återvände från Sovjet har berättat för mig att de tusen arbetarna vid en fabrik för elektriska apparater i Kursk gick i strejk i början av juli. De krävde en förklaring till avsättningen av Molotov, Malenkov och Kaganovitj och begärde att de störtade själva skulle få redogöra för händelserna på centralkommitténs plenarmöte i radion. Fabrikens partifunktionärer bönföll de strejkande att återuppta arbetet: ”Men betänk, att Molotov, Malenkov och Kaganovitj själva erkänt sig skyldiga!” Först efter flera timmar avblåstes strejken. Också i andra fabriker uppstod oro. Arbetarna skällde öppet på partiledningen och funktionärerna låtsades som om de inte hörde.

Chrusjtjov och hans anhängare var naturligtvis mycket angelägna om att få solidaritetsförklaringar från gammalbolsjevikerna men just dessa var svåra att förmå till det. De första deklarationerna kunde offentliggöras i Pravda först den 24 juli och andra följde den 1, 4 och 13 augusti. Senare rapporter tyder på att man måste tillgripa alla övertalningsmedel för att få dem att avge positiva förklaringar. De flesta hyste visserligen inga särskilda sympatier för Malenkov, Molotov och Kaganovitj som hade så många av deras kamraters liv på sina samveten men de fruktade att man sökte skapa precedensfall för kommande utrensningar.

Slaget mot författarna

I och med plenarmötet i juni 1957 var det slut på kompromissandet mellan de skilda grupperna inom ledningen. Den segrande Chrusjtjovflygeln tog itu med att ändra systemet efter sina egna idéer och mål. I Sovjet och hela östblocket sökte den ge sken av att avstaliniseringen skulle intensifieras men snart inträdde en skärpning av kulturpolitiken.

Från hösten 1956 lade sig sovjetledningen vinn om att få de reformvänliga krafterna under sin kontroll. Det lyckades också på många områden men stridigheterna med författarna och

konstnärerna drog ut i åtskilliga månader. I maj 1957 ingrep partiledningen. Centralkommittén arrangerade ett möte med författarna och i Kreml ägde en mottagning för författare, målare och kompositörer rum vid vilken samtliga partiledare inklusive Molotov, Malenkov, Kaganovitj och Sjepilov deltog. Men inte heller detta gav resultat. På författarförbundets tredje plenarmöte restes öppet motstånd mot den av partiledningen begärda självkritiken och bekännelsen till ”partitrogenhet och socialistisk realism”. Trots direkta uppmaningar vägrade utgivaren av antologin *Literaturnaja Moskva* Kasakevitj att avge självkritik och inte heller de andra författarna som lämnat bidrag till boken lät förmå sig till syndabekännelser. I sovjetpressen talades det om en ”tystnadens sammansvärjning”. Lika litet nyttade kravet att författarna skulle bestämma sig antingen för författarförbundet eller för ”de tysta”. En förnyad kraftig opposition kom till uttryck på följande författarmöten, speciellt i Moskva, Leningrad och Armenien. I Leningrad koncentrerades kritiken mot den litterära antologin *Högvatten* som förbereddes av den kända författarinnan Vera Panova. Hon hade redan förut tilldragit sig uppmärksamhet genom den kritik som riktats mot hennes bok *Vandringskamraterna* och hon besvarade nu kritiken med att lämna sitt värv, en händelse utan motstycke i Sovjet. Partitrogna talare måste medge att ”tystnadens beryktade hjältemod också hade vunnit genklang i Leningrad”.

Den 28 augusti utkom ett urval av de tal som Chrusjtjov hade hållit vid centralkommitténs möte med författarna och vid mottagningen i Kreml. Det hade titeln *För intimare kontakt mellan litteraturen och konsten och folkets liv*. Sedan dess betecknas denna skrift som Dokumentet eller Det historiska dokumentet. Det är heller inget tvivel om att talen innehåller de viktigaste kulturpolitiska riktlinjerna från den efterstalinistiska ledningens sida. Till en viss grad utgör de en modernisering av Sjdanovs riktlinjer från tiden 1946-48.

Liksom praktiskt taget alla deklARATIONER och beslut under den efterstalinistiska eran vänder sig Chrusjtjovs direktiv mot två ”avvikelser”. Å ena sidan kritiserar han skarpt ”de bokstavstroende, papegojorna, ordklyvarna och citatryttarna som inte accepterar de nya förhållandena och uppgifterna, som vare sig det passar eller inte jonglerar med citat från marxism-leninismens klassiker och som inte kan frigöra sig från gamla, föråldrade former och metoder”. Karakteristiskt nog betecknade Chrusjtjov inte detta som höger- eller vänsteravvikelse eller som trotskism eller bucharinism utan som ”konservatism”. Partiledningens allvarligaste slag riktades dock inte mot de konservativa utan mot de oppositionella författarna och konstnärerna. Chrusjtjov beskyllde dem för att i sina verk alltför mycket framhäva skuggsidorna av livet i Sovjetunionen. De förlorade sinnet för verkligheten, irrade bort från den rätta vägen och företrädde den felaktiga uppfattningen att litteratur och konst bara var till för att påvisa brister och fel. I detta sammanhang kritiserade Chrusjtjov särskilt Dudintsevs bok *Ej av bröd allena* som ”felaktig från början till slut” samt antologin *Literaturnaja Moskva* vars grundlinje var pessimistisk och befrämjade osunda stämningar och tendenser. Framför allt fördömde Chrusjtjov författarnas krav på skapande frihet: ”Dessa människor är obehagligt berörda av partiets och statens ledning av litteraturen och konsten. De vänder sig emellanåt öppet mot denna ledning eller döljer dessa stämningar genom att tala om initiativ o. s. v.” Särskilt bekymrad var han över den i författarkretsar utbredda uppfattningen att principen om konstens partitrogenhet skulle ersättas med begreppet ”folkförvantskap” d. v. s. det sociala ansvar som författarna oavsett maktförhållandena har gentemot folket och som anknyter till den ryska litteraturens bästa traditioner från förra seklet.

Chrusjtjov måste erkänna att det i litterära kretsar talades mycket om denna gemenskap med folket och det skapande konstnärliga arbetets frihet. Han bestred inte att kritik var nödvändig men begärde att den skulle ”utgå från riktiga ståndpunkter och syfta mot rätta mål”. Kritiken var till för att avslöja brister och fel och röja hinder ur vägen med det målet i sikte att ”ännu bättre befästa sovjetsamhällets ordning och det kommunistiska partiets ställning”. Det skapande konstnärliga arbetet skulle inte vara förbundet med folket utan med partiet.

Partitrogenheten yttrade sig inte bara i en konstnärs formella tillhörighet till partiet utan i hans övertygelse och ideologiska ståndpunkt. Chrusjtjov tillade att vissa ”liberalt sinnade människor” kanske skulle beskylla honom för att han ”manade till kamp” och han gav själv svaret: ”Nåväl vi har aldrig försökt dölja att vi har uppmanat till och fortsätter att uppmana till principiell ideologisk kamp.”

Därmed var grundsatsen i Chrusjtjovs kulturpolitik klart och otvetydigt framställd. Litteraturen och konsten som efter Stalins död hotade att frigöra sig från partiledningen skulle åter helt ställas i partiets tjänst. Nog hade författarna rätt att kritisera vissa företeelser under den stalinistiska eran men endast i den mån detta också var i partiledningens intresse. De skulle stödja den eftersträlvade moderniseringen av systemet men hade inte rätt att på egen hand gå så mycket som ett steg längre eller ta upp en enda fråga som inte partiledningen aktualiserat.

Marskalk Zjukovs fall

Efter plenarmötet i juni 1957 då marskalk Zjukov på arméledningens vägnar hade hjälpt partiledningen att besegra stalinisterna och ekonomireformatorerna kvarstod militären som den enda allvarliga motspelaren till partiapparaten.

Relationerna mellan armén och partiet hade spelat en avgörande roll i alla faser av den sovjetiska utvecklingen. Gång på gång var Stalinledningen nödsakad att å ena sidan göra eftergifter till arméledningen och å den andra genom partipolitisk kontroll förhindra att armén blev för stark.

Efter Stalins död visade sig emellertid tydliga tendenser till att minska partiapparatsens direkta politiska inflytande över armén. Den politiska huvudadministrationens och partiorganens arbete inom krigsmakten skulle inskränkas till att stärka befälhavarnas auktoritet. ”De politiska organen och partienheterna bör dagligen befästa officerarnas och underofficerarnas auktoritet som är soldaternas överordnade och uppfostrare”, hette det i arméledningen Krasnaja Svesda i en artikel den 17 augusti 1955. Den politiska huvudadministrationens inflytande över truppbefälhavarna minskade alltmer. I slutet av 1955 avskaffades alla politiska officersbeställningar på kompaniplanet, d. v. s. alla de poster som hade omedelbar kontakt med soldaterna. På partikonferensen i Moskvas militärdistrikt strax före 20:e partikongressen förklarade marskalk Zjukov: ”I militärdistriktet har man på en rad möten lagt märke till flera försök att kritisera officerarnas verksamhet i tjänsten. Sådana försök måste bestraffas. Det är vår uppgift att med alla medel stärka officerarnas auktoritet och stödja deras krav.” På en konferens för ledande politiska funktionärer inom krigsmakten i slutet av april 1956 upprepade Zjukov sitt krav på ett ännu tydligare och självmedvetenare sätt: ”Inom krigsmakten skall det politiska arbetet vara inriktat på att förmedla omfattande kunskaper, inpränta den strängaste disciplin, uppfostra soldaterna till hög stridsmoral och vidareutveckla den sovjetiska krigsvetenskapen.” Zjukov fick stöd av marskalk Timosjenko som i en intervju i Krasnaja Svesda den 27 april 1956 krävde att partiorganisationerna villkorslöst skulle bistå arméofficerarna: ”Kommunisterna och komsomolerna måste blåsa i samma horn som officerarna.”

I april 1957 gjorde partiapparaten ännu en avgörande eftergift för arméledningen. I en instruktion för kommunistpartiets organisationer i sovjetarmén och marinen underställdes partiorganisationernas politiska verksamhet officiellt respektive truppbefälhavare. Det hette ordagrant i instruktionen: ”Regementschefen, fartygschefen leder partiorganisationernas arbete såväl personligen som genom sin politiska sekreterare.” Befogenheterna inskränktes emellertid genom följande tillägg: ”Att ge partiorganisationerna uppdrag är inte samma sak som att kommandera dem utan att leda deras arbete.” Betecknande nog blev denna eftergift till att börja med varken offentliggjord eller kommenterad. Först den 12 maj omnämndes instruktionen av Krasnaja Svesda och Sovjetski Flot. Den 17 juli — alltså efter plenarmötet

— offentliggjordes ovannämnda citat ur instruktionen.

Medan det under åren 1953-57 pågick en inskränkning av partiets inflytande på armén fick arméledningen ökat inflytande på de politiska avgörandena. Vid alla viktiga politiska tilldragelser, Berijas fall i juni 1953, Malenkovs avgång i februari 1955 och mötet med Tito på sommaren 1955, gjorde armén sin röst gällande på ett sätt som inte kunde missförstås. Också den första kritiken mot den förfälskade stalinistisk framställningen av kriget kom från armén.

Den framfördes av general Sjtjilov på en av militärkretsar inkallad konferens i maj 1955. Under 20:e partikongressen inträffade det redan omtalade mötet mellan arméns delegerade under marskalk Zjukovs ordförandeskap varvid militärledningen av allt att döma krävde att kritiken mot Stalin skulle skärpas. Vid sammansättningen av de ledande partiorganen togs mer hänsyn till arméledningens representanter än någonsin tidigare. Sex marskalkar, Zjukov, Vasilevskij, Sokolovskij, Konjev, Malinovskij och Moskalenko, var medlemmar av den nya centralkommittén medan tolv andra representanter för armén och flottan utnämndes till kandidater. Betecknande nog blev dåvarande chefen för den politiska huvudadministrationen general Sjeltov inte upptagen i centralkommittén.

Arméns ökade betydelse inom de politiska topporganen efter Stalins död kom också till synes i marskalk Zjukovs anmärkningsvärda karriär. Han hade hösten 1946. avsatts som chef för den ryska militärförvaltningen i Tyskland och som överbefälhavare. Under en rad år förtegs hans namn fullkomligt av sovjetpressen men omedelbart efter Stalins död utsågs Zjukov till vice försvarsminister och den 31 december 1953 hedrades han med en byst i hemstaden Ugodski Savod vid Kaluga. Efter Malenkovs avgång i februari 1955 utsågs han till kandidat till partipresidiet och på plenarmötet i juni 1957 till medlem, en belöning för sin insats till förmån för Chrusjtjovflygeln vid sammanstötningen med stalinisterna och Malenkovgruppen.

Sannolikt har dock Zjukovs framträdande på plenarmötet i juni varit orsaken till hans fall. Omedelbart efter mötet hette det i rapporter från Moskva att marskalk Zjukov uppträtt våldsamast mot den partifientliga gruppen och under debatten hotat med att offentliggöra dokument om Malenkovs, Molotovs och Kaganovitjs verksamhet under den stora utrensningen 1936-38. Denna hotelse hade säkert varit ytterst effektiv och torde på ett avgörande sätt ha bidragit till Chrusjtjovfalangens seger. Men det var ett vapen som inte bara riktade sig mot Malenkov, Molotov och Kaganovitj. Det skulle när som helst kunna vändas mot andra partiledare, t. ex. Chrusjtjov. Visserligen hade denne inte på långt när spelat samma roll under utrensningen som Malenkov och Molotov men även Chrusjtjov kunde bli allvarligt misskrediterad av sådana avslöjanden som Zjukov hotade med. Då marskalken den 15 juli i sitt förut nämnda tal för arbetarna på Leningradfabriken Bolsjevik anklagade den partifientliga gruppen för delaktighet i trettitalets terror kunde det inte längre råda några tvivel om att han ville tvinga partiapparaten under Chrusjtjovs ledning att rikta ännu kraftigare offentliga anklagelser mot stalinismen. Talet refererades den 16 juli av Pravda i en censurerad version. Det var dagen efter som Krasnaja Svesda offentliggjorde de avsnitt av den interna partiinstruktionen som omtalar partiorganisationernas underordnande under truppbefälhavarna.

Under de följande veckorna märktes åtskilliga tecken på en stark politisk aktivitet inom arméledningen. Det hade redan en längre tid varit uppenbart att denna var intresserad av en rehabilitering av de marskalkar som skjutits under den stora utrensningen, bl. a. Tuchatjevskij och Blücher. I sitt hemliga tal hade Chrusjtjov underlåtit att nämna dessa två marskalkar. Det var därför så mycket mer påfallande när Krasnaja Svesda den 10 augusti publicerade en utförlig biografi över Blücher och rehabiliterade honom som krigshjälte. Tre dagar senare följde en ny framstöt i arméorganet. Krasnaja Svesda kritiserade den partipolitiska propagandan och begärde flera föreläsningar i militära och krigshistoriska ämnen. I detta syfte ”skulle man dra nytta av flera officerare och militära experter” ty deras föreläsningar ”skulle garantera en intimare kontakt med verkliga livet och präglas av ett mera rikhaltigt material av

fakta”. Marskalk Zjukovs hot om att offentliggöra dokument från 1937, hans uttryckliga krav på rehabilitering av de avrättade arméledarna, arméledningens önskan att ställa både partiskolning och hela den partiorganisatoriska verksamheten under truppofficerarnas ledning, allt detta bidrog till konflikten och måste leda till en kraftmätning med partiapparaten.

Det är under dessa omständigheter oklart varför marskalk Zjukov lämnade Sovjetunionen i början av oktober och reste till Jugoslavien och Albanien. Han trodde uppenbarligen inte att partiledningen skulle vara stark nog att förbereda hans fall medan han var frånvarande. Faktum är att sovjetpressen nästan dagligen mellan den 12 och 25 oktober lämnade rapporter om Zjukovs resa, varje gång med uttrycklig hänvisning till hans ställning som försvarsminister. Den sista rapporten kom den 25 oktober. Samma dag meddelade Pravda att marskalk Rokossovskij utsetts till överbefälhavare i militärdistriktet Transkaukasien. Om detta hade något samband med förberedelserna för Zjukovs störtande är en öppen fråga. Två dagar senare, den 27 oktober, omtalade Pravda på första sidan att Zjukov avrest från Tirana och anlänt till Moskva — och samtidigt på sista sidan i en notis att marskalken avskedats.

Nästa dag hade Pravdas ledarartikel rubriken Obrottslig enighet mellan partiet och folket, en formulering som alltid används i samband med viktiga motsättningar inom ledningen som t. ex. vid Berijas fall och uteslutningen av Malenkov, Molotov och Kaganovitj. Pravda förklarade att segern i kriget i första hand vunnits av partiet och att sovjetfolket och krigsmakten endast hade segrat i kraft av partiets och centralkommitténs ledning.

Alla möjliga rykten var i svang i Moskva dessa dagar. Det förmodades allmänt att Zjukov inte hade störtats utan endast förflyttats till en annan hög post. Enligt den vanligaste versionen skulle Vorosjilov träda tillbaka som ordförande i Högsta sovjet av åldersskäl, Bulganin överta hans ämbete och Zjukov efterträda denne som ordförande i ministerrådet. Först den 3 november, nästan en vecka efter Zjukovs entledigande meddelade Pravda att ett plenarmöte i centralkommittén i slutet av oktober hade ägnats åt förbättringen av det partipolitiska arbetet inom armén. I ett beslut kritiserade centralkommittén försummelsen på detta område. Det måste otvetydigt slås fast att de politiska organen och partiorganisationerna hade en viktig uppgift att fylla i armén. Partiets och centralkommitténs direktiv måste bilda grundvalen för militärmyndigheternas och alla andra myndigheters politik. På senare tid hade förre försvarsministern Zjukov fört en politik som skulle tränga partiorganisationerna i bakgrunden och undandra partiet kontrollen över armén och flottan. Zjukov hade bedrivit personkult kring sin egen person och överdrivit sin roll under kriget. Han hade visat sig vara en politiskt omogen person och blottat böjelser för äventyr såväl i utrikespolitiken som i försvarsangelägenheter. Han hade kommit partiets förtroende på skam genom bristande partiloyalitet och anspråkslöshet. Plenarmötet hade beslutat att utesluta Zjukov ur partipresidiet och anvisa honom en annan uppgift. Enligt det officiella tillkännagivandet fattades beslutet enhälligt av centralkommitténs medlemmar och kandidater och de närvarande representanterna för krigsmakten.

Samma dag, den 3 november, offentliggjordes också Zjukovs självkritik som i mångt och mycket påminde om Malenkovs i februari 1955

”Detta plenarmöte var en god partiskola för mig. Till mitt stora beklagande insåg jag först här hur allvarliga de fel varit, som jag särskilt den senaste tiden begått vid ledningen av krigsmakten och i egenskap av medlem av centralkommittén och dess presidium. Jag erkänner den mot mig riktade kritiken som i allt väsentligt riktig och betraktar den som en kamratlig hjälp från partiet till mig personligen och de övriga militärledarna att rätt förstå partiets krav och linje i fråga om den rätta ledningen av armén och flottan och om den rätta partipolitiska uppfostran av krigsmakten. Då några kamrater föreslog en bestraffningsåtgärd förklarade jag att jag redan en gång förut, på Stalins tid 1946, hade uteslutits ur centralkommittén och att jag inte insåg att jag måste rätta de fel för vilka jag den gången uteslöts. Kamrater, den gången kunde jag inte godkänna min uteslutning och har heller aldrig gjort det. Jag erkände inte det

berättigade i de beskyllningar som riktades mot mig. Nu är det annorlunda. Jag tillstår mina fel, jag har på plenarmötet erkänt dem och givit centralkommittén mitt ord på att jag skall övervinna dem fullständigt.”

Liksom när Malenkov, Molotov och Kaganovitj uteslöts började strax efter tillkännagivandet den sedvanliga partikampanjen under parollen Sovjetarméns och flottans styrka ligger i partiets ledning. Överallt i Sovjets viktigare centra inkallades partimöten. Talen hölls av de ledande företrädarna för Chrusjtjovflygeln: Koslov i Leningrad, Furtseva i Moskva, Kiritjenko i Kiev, Muchitdinov i Uzbekistan, Ignatov i Gorkij och Aristov på ett möte för sovjetflottan i Fjärran östern.

I stället för Zjukov hade marskalk Rodion Malinovskij övertagit ledningen av försvarsministeriet. Malinovskij föddes 1898 och var under första världskriget bland de soldater som kämpade på ententens sida i Frankrike, bl. a. tillsammans med amerikanerna i Château-Thierry. Efter oktoberrevolutionen återvände han till Ryssland, gick in i Röda armén och deltog i inbördeskriget. Först 1926 blev han medlem av partiet. Han studerade vid Frunze-akademin, blev generalmajor redan 1940 och ledde vid krigsutbrottet en armékår på den bessarabiska fronten. 1942 deltog han som armégeneral i slaget om Stalingrad, året efter blev han chef för sydvästfronten och 1944 för andra ukrainska fronten och ledde i denna egenskap erövringen av Budapest. Efter kriget utnämndes han till överbefälhavare för pansartrupperna på Transbajkalfronten och deltog i det kortvariga kriget mot Japan. Därefter var han överbefälhavare för Fjärranösternarmén. På 19:e partikongressen utnämndes han till kandidat till centralkommittén och blev medlem vid 20:e partikongressen. Sedan 1946 har han utan avbrott varit medlem av Högsta sovjet.

I motsats till Zjukov, Konjev, Timosjenko och Vasilevskij har Malinovskij sällan framträtt i den politiska offentligheten. Det var därför inte märkligt att det stora politiska angreppet mot Zjukov inte kom från honom utan från förste vice försvarsministern och överbefälhavaren för Warszawapaktens stridskrafter marskalk Konjev som redan 1953 hade varit ordförande i den militärdomstol som fällde Berija. Enligt den allmänna uppfattningen hade Malinovskij länge samarbetat med Chrusjtjov och gick för att vara Zjukovs medtävlare.

Konjevs angrepp på Zjukov gick längre än partibeslutets officiella förklaring. Marskalk Konjev beskyllde Zjukov för att ha nekat partiorganisationerna i armén att samarbeta med de övriga partiinstanserna. För Zjukovs del var det inte tal om enstaka fel utan om ”ett system av fel” och han hade inte bara begått avgörande politiska utan också militära misstag. Eftersom han hade varit generalstabschef sedan 1941 var det inte bara Stalin utan också Zjukov som bar ansvaret för att armén var så dåligt förberedd för kriget. Han hade begått felet att ställa upp stora motoriserade förband utan att samtidigt sörja för att det fanns tillräckligt med materiel och specialister. Segern vid Stalingrad kunde på inget sätt tillskrivas Zjukov utan framför allt armégeneralerna Jeremenko, Vatutin, Rokossovskij och Vasilevskij. Zjukov hade t. ex. givit order om att det i Röda arméns museum skulle sättas upp en tavla som visade honom på en vit häst med Berlins brinnande riksdagshus och Brandenburger Tor som bakgrund. På Zjukovs anmodan hade den berömda Stalingrad-filmen omarbetats men bara för att ersätta Stalinkulten i den ursprungliga versionen med Zjukovkult. Han hade visserligen alltid vänt sig skarpt mot Stalindyrkan men uppenbarligen bara för att skapa förutsättningar för dyrkan av sin egen person.

Detta var emellertid det enda angreppet av den arten mot Zjukov. Redan några dagar senare avblåstes kampanjen mot honom. Nu stod allt i den andra sputnikens tecken och präglades av förberedelserna inför oktoberrevolutionens fyrtiårsdag.

Världskommunismens möte i november 1957

Revolutionsjubiléet den 7 november firades på ett osedvanligt festligt sätt i Moskva. Inte bara

östblocksledarna utan också anförarna för hela den kommunistiska världsrörelsen var närvarande.

En vecka senare hölls mellan den 14 och 19 november det största världskommunistmötet sedan Kominternkongressen sommaren 1935. Den ryska partiledningen hade inbjudit delegationer från 64 kommunistpartier till en rådplägnings som skulle fastställa en enhetslinje för den internationella kommunismen. Det var Chrusjtjovflygelns strävan att återupprätta världskommunismens enighet som råkat i fara efter 20:e partikongressen, angreppet mot Stalin, upplösningen av Kominform, den ungerska revolutionen och den nya konflikten med Jugoslavien.

Under ett helt år hade ledningen i Moskva steg för steg förberett detta möte. Strax efter revolutionen i Ungern hade som redan nämnts slet östtyska partiorganet Neues Deutschland, det österrikiska Volksstimme och den ryska tidskriften Mesjdunarodnaja Zjizn uttalat sig för intimare kontakt mellan de kommunistiska partierna. Men det var många svårigheter att övervinna. Betänkligheterna mot en ny centralisering var särskilt stora i Polen och i det italienska kommunistpartiet för att inte tala om det jugoslaviska. Även i Kina var självständighetstendenserna tydliga. Därför måste Moskva arbeta långsamt och försiktigt. På det italienska kommunistpartiets åttonde partikongress i december 1956 bebadade representanten för den ryska partiledningen Furtseva att kontakterna mellan de kommunistiska partierna "skulle göras mera intima". Som talesmän härför uppträdde särskilt de Moskvatrogna partiledningarna i Östtyskland, Tjeckoslovakien och Frankrike. Den 15 april 1957 förklarade Östberlins radio att det nu bara var en tidsfråga när sökandet efter nya metoder och former för samarbetet "skulle föras till ett lämpligt slut". I mitten av juni 1957 föreslog den tjeckoslovakiske partiledaren Hendrychs (enligt Rude Pravo) "gemensamma förhandlingar mellan ett större antal partier" och utgivandet av en internationell teoretisk kommunisttidskrift. I början av juli uttalade sig också den rumänska partiledningen för en sådan tidskrift. På grundval av dessa förberedelser publicerades i septembernumret av Kommunist (nr 12, 1957) en artikel av den befullmäktigade för frågor om världskommunismen i ryska centralkommittén Boris Ponomarjov vari det hette att "det ytterligare fördjupade samarbetet mellan kommunistpartierna är den viktigaste förutsättningen för den kommunistiska rörelsens framåtskridande som helhet och för varje enskilt parti i synnerhet". Med uttrycklig hänvisning till andra partiers strävanden yrkade Ponomarjov på "periodiska internationella konferenser mellan kommunist- och arbetarpartierna på bred bas".

Vid denna tidpunkt närde sovjetledningen ännu förhoppningar om att kunna vinna de jugoslaviska kommunisterna för det internationella samarbetet. Moskvans antijugoslaviska kampanj som återupptagits efter den ungerska revolutionen dämpades efter Chrusjtjovs comeback i februari 1957 och inställdes sedan helt. I början av augusti träffades Chrusjtjov och Tito i Rumänien vilket kunde tyda på en förbättring av relationerna. De jugoslaviska kommunisterna hoppades då på fortsatt avstalinisering i Sovjet och var därför redo till vittgående eftergifter så länge deras dyrköpta självständighet inte antastades. I mitten av oktober 1957 upprättade Jugoslavien som enda stat utanför kommunistblocket diplomatiska relationer med Östtyskland men veckorna före novembermötet blev det klart att inställandet av kampanjen mot Jugoslavien och Moskvans försiktiga hållning bara var av taktisk natur och avsåg att misskreditera Jugoslavien bland de neutralistiska afro-asiatiska länderna och införliva det med östblocket på en omväg. Tito vägrade att resa till Moskva i samband med revolutionsjubiléet och sände i stället Kardelj och Rankovic. Trots inbjudan deltog jugoslaverna inte i den första rådslagningen den 14 till 16 november till vilken endast företrädare för regerande kommunistpartier var inbjudna. Likaså vägrade de att skriva under deklarationen som var ett nytt principprogram för världskommunismen.

Tito har senare (Borba den 16 juli 1958) motiverat Jugoslaviens vägran med att "vi avvisar av välkända orsaker, nämligen vårt motstånd mot en uppdelning av världen i två läger, att ansluta

oss till det s. k. socialistiska lägret". Jugoslavien undertecknade bara det s. k. fredsmanifestet som antogs vid den andra rådplägningen den 16 till 19 november av alla kommunistpartier som var företrädare i Moskva.

Det framgår av referaten i Neues Deutschland den 30 november och det polska partiorganet Tribuna Ludu den 29 november att starka meningsmotsättningar gjorde sig gällande vid den första rådplägningen särskilt om det ryska partiets ledande roll skulle nämnas i resolutionen och vilken form det framtida samarbetet mellan partierna skulle få.

Sovjetledningen företrädde på mötet av Michail Suslov och denne hade vunnit Mao Zedong för att det ryska partiets ledande roll skulle betonas särskilt. Mao var förste talare efter mötets öppnande och han förklarade att världskommunismen liksom varje mindre partigrupp måste ha "ett huvud". Det kinesiska partiet var inte värdigt denna roll. Visserligen hade Kina gjort stora erfarenheter under den socialistiska uppbyggnaden men Sovjet förfogade redan över 40 års erfarenheter. Dessutom hade Kina bara en liten industri och inte ens en fjärdedel av en sputnik medan Sovjet hade två sputnikar. Förutom Mao skall enligt den östtyska redogörelsen följande andra kommunistledare ha uttalat sig för sovjetpartiets "ledarroll": Ho Chi-minh (Nordvietnam), Enver Hoxha (Albanien), Hendrychs (Tjeckoslovakien), Dasjin Damba (Mongoliet), Chivu Stoica (Rumänien), Kim Ir-sen (Nordkorea) och Walter Ulbricht (Östtyskland). Då varken Kardelj (Jugoslavien), Gomulka (Polen) eller Kadar (Ungern) omnämndes i detta sammanhang får det antas att de reserverat sig. I deklarationen enades man om en kompromiss. Det talas inte om sovjetpartiets ledande roll utan om Sovjetunionens ledande roll som stat inom östblocket.

En annan stridsfråga var formerna för det framtida internationella samarbetet. Det framgår av det nämnda polska referatet och andra polska informationer att Michail Suslov hade föreslagit periodiska världskonferenser efter mönster av Komintern. Mot detta protesterade särskilt den polska delegationen under Gomulkas ledning med motiveringen att man inte hade de allra bästa erfarenheter av centralorganisationer som Komintern och Kominform. Han ställde som villkor för ett godkännande att sådana globala konferenser inte fick blanda sig i de deltagande partiernas inre angelägenheter och att besluten måste fattas enhälligt. Bara de valda partiledarna skulle delta i konferenserna enligt Gomulka som därmed tydligen ville förebygga möjligheten att Moskva uteslöt en oppositionell partiledning genom att förklara sina egna förtröendemen som "de sanna representanterna" för vederbörande parti. Suslovs förslag om världskonferenser fick en vagare formulering i deklarationen. Det heter att det vid sidan av bilaterala sammankomster "också kan arrangeras mera omfattande rådplägningar mellan kommunist- och arbetarpartier".

Trots dessa eftergifter var "Deklarationen från representanterna för de socialistiska ländernas kommunistpartier och arbetarpartier" som antogs den 16 november 1957 en obestridd framgång för Moskva. Den var en bindande generallinje för de kommunistiska partierna i alla länder med undantag för det jugoslaviska. Den krävde stärkande av det socialistiska lägrets enhet, uppmanade kommunisterna "att försvara de historiska, politiska och sociala landvinningarna mot fiendens alla ränker", befästa Warszawapakten och föra en "beslutsam kamp mot lämnarna efter den borgerliga nationalismen och chauvinismen".

Tesen om de skilda vägarna till socialismen urvattnades. Visserligen talade deklarationen om "mångfalden av nationella särdrag och traditioner och nödvändigheten av att ta hänsyn till varje lands konkreta historiska förhållanden" men — hette det vidare — det skadar socialismen när man "överdriver dessa särdrags roll och under åberopande av dem avviker från marxismen-leninismens allmängiltiga sanning om den socialistiska revolutionen och den socialistiska uppbyggnaden". Därmed hade det klart sagts ifrån att i framtiden skulle varje nytt försök från östblockets sida att välja en annan väg än Sovjet betraktas som "skadligt för socialismen".

Deklarationen innehöll åtta ”allmängiltiga lagar” som gäller för alla socialistiska länder och förpliktigar dessa att följa det sovjetiska exemplet. De viktigaste är:

1. ”Ledning av de arbetande massorna genom arbetarklassen vars kärna utgörs av det marxistisk-leninistiska partiet och vars mål är upprättandet av proletariats diktatur genom proletariats revolution.”
2. ”Skyddande av socialismens landvinningar mot anslag från yttre och inre fiender.”

Därmed var bolsjeviseringen av alla östblocksländer liksom väpnad intervention, exempelvis i Ungern, sanktionerad.

Kommunistpartierna förpliktades att kämpa mot ”dogmatism och revisionism”. Dogmatismen ”ersätter studiet av det konkreta läget med citat och bokstavslärdom och leder till att partiet avlägsnar sig från massorna”. Som revisionism sammanfattades alla reformkommunistiska strömningar som vänder sig mot ”den historiska nödvändigheten av den proletära revolutionen och proletariats diktatur, mot partiets ledande roll, den proletära internationalismens principer (läs: underordning under Sovjet) och mot de leninistiska principerna för partiets uppbyggande”, d. v. s. principen om den centralistiska ledningen. Dogmatismen blev bara ”fördömd”, revisionismen däremot förklarades ”under de givna omständigheterna” vara huvudfaran, ”ett uttryck för den borgerliga ideologin som förlamar arbetarklassens revolutionära energi och gynnar bevarandet och återupprättandet av kapitalismen”. Den kategoriska formuleringen mildrades dock, sannolikt på polsk begäran, genom ett tillägg om att ”varje parti avgör vilken fara som vid den givna tidpunkten är störst”.

Novemberdeklarationen medgav visserligen att det var möjligt att ”erövra statsmakten utan inbördeskrig och säkra överförandet av de viktigaste produktionsmedlen i folkets händer” men som medel här till godtogs hädanefter bara ”den beslutsamma kampen mot de opportunistiska elementen”, parlamentets omdaning till ”ett instrument för folket”, den ”omfattande utomparlamentariska masskampen” som skulle bryta de reaktionära krafternas motstånd och därigenom skapa förutsättningar ”för det fredliga genomförandet av den socialistiska revolutionen”. Om detta inte lyckas ”måste man ha en annan möjlighet för ögonen: den icke-fredliga övergången till socialismen”.

”Fredsmanifestet” som undertecknades av 64 kommunistpartier bekänner sig till de 12 regerande partiernas deklaration men är inte så ytterliggående i sina formuleringar utan mera anpassat till vad medlöparorganisationerna, t. ex. världsfreds rörelsen, har bruk för.

Sovnarchoserna

Efter plenarmötet i juni 1957 fanns det ingenting som längre kunde hindra Chrusjtjovflygeln att genomföra vårens beslut om den ekonomiska ledningens omorganisation. Redan i juli existerade det 104 folkekonominråd, därav 70 i Ryska federativa sovjetrepubliken (nästan varje provins i denna Sovjets största republik hade sin egen sovnarchos), 11 i Ukraina, fyra i Uzbekistan och nio i Kazakstan. De övriga republikerna utgjorde var för sig en ekonomisk enhet: Vitryssland, Moldavien, Litauen, Lettland, Estland, Georgien, Azerbajdzjan, Armenien, Kirgisien, Tadzjikistan och Turkmenistan.

Av de 104 sovnarchosordförandena var omkring 30 procent f. d. centrala ekonomiministrar eller viceministrar, nästan 35 procent kom från de tidigare ministerierna i unionsrepublikerna, omkring 20 procent var f. d. direktörer för större industrier och 15 procent var partifunktionärer. Partiapparatsens inflytande var dock i själva verket ännu större ty de flesta nyckelposterna besattes med partifunktionärer och partiets provinssekreterare hade också myndighet över sovnarchosordförandena i ekonomiska frågor.

Uppgifterna om sovnarchosernas storlek, kompetensområde och struktur växlar. Det framgår dock av de skilda detaljupplysningarna att ett folkekonominråd genomsnittligt omfattar 200 till

800 fabriker med en årsomsättning på fem till 30 miljarder rubel. De olika rådets struktur måste därför bli olika. I Leningrad bestod det av fyra vanliga huvudförvaltningar (teknik, planering, transport samt inköp och försäljning) och 20 branschavdelningar med vardera 70-80 medlemmar. Som brittiske underhusmedlemmen Desmond Donnelly har meddelat växlade antalet anställda i en sovnarchos mellan 265 i Alma-Ata och 2 200 i Moskva.

I juli och augusti upprättades ”teknisk-ekonomiska råd” vid alla sovnarchoser. De bestod av specialister, representanter för konstruktions-och produktionsavdelningarna samt funktionärer från de lokala partiorganisationerna, förvaltningen, näringslivet och fackföreningarna. Upprättandet av dessa rådgivande organ var första tecknet på att omorganisationen gjorde det nödvändigt att dra in vidare kretsar i den ekonomiska ledningen. I pressen framfördes krav på att fabriksdirektörernas rättigheter åter skulle utvidgas och att man också skulle ge fackföreningarna större kompetens.

I slutet av augusti upplöstes ministeriet för statskontrollen och i stället upprättades ”sovjetiska kontrollkommissioner” (KSK) inom Sovjetunionens och unionsrepublikernas ministerråd. I slutet av september offentliggjorde parti- och statsledningen ett beslut som bebådade en viktig förändring av plansystemet. I stället för att som hittills vara baserat på verksamhetsgrenarna skulle också planeringen i framtiden ske regionalt, d. v. s. på sovnarchosbasis. Samtidigt beslöts att den löpande femårsplanen (1955-60) skulle ersättas med en sjuårsplan (1959-65) som skulle föreligga den 1 juli 1958.

I december 1957 avskaffades ytterligare fyra ministerier för flygplansindustrin, rustningsindustrin, den radiotekniska industrin och skeppsbyggnadsindustrin. I stället inrättades s. k. statskommittéer med en mindre apparat som skulle ha samordnande funktion. Därmed hade nästan samtliga ekonomiministerier upplösts. Av 55 fanns bara 19 kvar och av dessa var bara sju centrala unionsministerier (för trafik, kemisk industri, medeltung maskinbyggnadsindustri, transportmaskinsindustri, kraftverk, utrikeshandel och sjöfart).

Aktiveringen av fackföreningarna

Fackföreningarna som under Stalin hade fört en skuggtillvaro fick ny betydelse vid omorganiseringen av den ekonomiska ledningen. Partistyrelsen försökte att använda dem som hjälptrupper mot industrins direktörer.

Men först måste fackföreningarnas organisatoriska struktur anpassas till den nya ekonomiska ledningens system. På fackförbundens sjätte plenarmöte i juni 1957 beslöt man att inskränka antalet industrifackförbund från 47 till 23. De skulle i framtiden få nöja sig med att utarbeta rambestämmelserna för lönesystemet, tariffer, semesterfrågor o. dyl. Huvudvikten i fackföreningsarbetet skulle överflyttas på de permanenta fackföreningsråden som fick i uppdrag att lösa alla praktiska problem däribland avslutandet av kollektivavtal för sovnarchoserna. Efter en längre kampanj som gick under mottot Stärkandet av fackföreningarnas roll hölls i slutet av december 1957 ett plenarmöte i centralkommittén som fastställde fackföreningarnas uppgifter och kompetens i enlighet med de nya förhållandena.

Det var första gången på mer än tjugو år som fackföreningsfrågor togs upp till behandling på ett plenarmöte i centralkommittén. Enbart detta visar vilken vikt ledningen tillmätte frågan. Huvudanförandet hölls av Viktor Grisjin som utsetts till fackföreningarnas ordförande på våren 1956. Mötet beslutade att fackföreningarna skulle göra en större insats inom det offentliga livet. I synnerhet skulle de befrämja arbetarnas och tjänstemännens medverkan i produktionsledningen. Företagsråden skulle bli en permanent institution som dryftade produktionsplanerna, organiseringen av produktionen, de tekniska normerna, investeringarna och frågor beträffande industriernas inre ledning. Fackföreningarna skulle dra försorg om att kollektivavtalen mellan de ekonomiska myndigheterna och fackföreningarna som sedan slutet av tjugutalet hade varit en ren formalitet åter skulle tas på allvar och efterlevas av både

arbetarna och den ekonomiska ledningen. Ekonomifunktionärer som inte följde avtalen eller bröt mot arbetslagstiftningen skulle ställas till ansvar. Dessutom skulle fackföreningarna spela en framträdande roll vid utarbetandet av planerna för de enskilda fabrikerna och produktionsgrenarna. Antagandet av sovnarchosernas årsplaner kunde bara ske i närvaro av de fackliga representanterna. Även statskommittén för arbets- och lönefrågor förpliktades att lösa sina uppgifter i samråd med fackförbunden.

Samtidigt utgick påbud om att fackföreningarna i högre grad än förut skulle tillvarata arbetarnas materiella intressen. Förvaltningen och fackföreningskommittén skulle i framtiden gemensamt träffa beslut om tilldelningen av lokaler till fabrikerna och institutionerna. Slutligen uppmanades fackföreningarna att vakta över arbetarnas förplägnad (matsalar, kantiner och butiker) och även på detta område tillvarata arbetarnas och tjänstemännens intressen. De fackliga organisationerna i industrierna skulle inte inskränka sig till att delta i utarbetandet av finansplanerna och representera arbetarna i löne- och arbetsfrågor utan också "säga sin mening om de kadrer (partifunktionärer) som föreslogs till de ledande ekonomiska befattningarna". De skulle inte tolerera att arbetare och tjänstemän avskedades utan fackföreningarnas godkännande.

Härigenom fick fackförbunden för första gången på trettio år igen en del av de rättigheter som berövats dem under Stalintiden. Å andra sidan framgår det klart av decembermötets beslut att det fackliga arbetet skulle bedrivas under partiets absoluta kontroll. Ansvaret för fackföreningarnas arbete lades på partiorganisationerna. De skulle "leda de fackliga organens verksamhet" men varnades för "kommenderande och småaktigt förmynderskap".

Bulganins fall

I mars 1958 hölls val till Högsta sovjet. Liksom vid alla föregående val — det senaste hade ägt rum i mars 1954 — ställdes bara en kandidat upp i varje valkrets. De ledande partimedlemmarna ställdes, som det hette, spontant upp i en rad valkretsar. Nomineringen av toppkandidaterna hade emellertid i hög grad förskjutits till partiapparatus förmån. I stället för de kandidater som arméledningen hade ställt upp 1954 — marskalkarna Zjukov, Vasilevskij och Budjonnyj — och de män vilka i likhet med Malenkov, Molotov och Kaganovitj stått i spetsen för den statliga och ekonomiska ledningen nominerades nya partifunktionärer som stöddes av Chrusjtjov nämligen Aristov, Beljajev, Brezjnevs, Kiritjenko, Koslov, Muchitdinov och Furtseva.

Antalet valkretsar i vilka en bestämd toppkandidat ställs upp är en måttstock för vederbörandes makt och inflytande. Mellan den 2 och 9 februari nominerades Chrusjtjov på 223 valmöten, Vorosjilov, Kiritjenko och Mikojan på mellan 50 och 80 medan Bulganin bara ställdes upp 15 gånger.

Då det nyvalda Högsta sovjet sammanträdde den 28 mars överraskades medlemmarna alldeles vid början av första mötet av tillkännagivandet om ministerpresident Bulganins tillbakaträdande. Pavel Lobanov som denna dag förde ordet läste upp följande förklaring av Bulganin:

Till ordföranden för unionsrådets och nationalitetsrådets gemensamma möte.

I överensstämmelse med författningens artikel 70 och med hänsyn till att frågan om bildandet av Sovjetunionens regering skall handläggas av Högsta sovjet förklarar ministerrådet sina funktioner avslutade och överlåter sina befogenheter till Högsta sovjet. Ministerrådet anmodar er att bringa denna till Högsta sovjets kännedom.

Ordföranden för Sovjetunionens ministerråd
N. Bulganin.

Detta var i och för sig bara en formalitet eftersom ministerrådet formellt inlämnar sin avskedsansökan efter varje nyval till Högsta sovjet. Men mot skick och bruk föreslogs

Bulganin denna gång inte till återval. Ordföranden i Högsta sovjets presidium Vorosjilov tog till orda: ”På ryska kommunistpartiets centralkommittés och ålderspresidiets vägnar föreslår jag att kamrat Nikita Sergejevitj Chrusjtjov utnämns till ordförande för Sovjetunionens ministerråd (stormande bifall, alla reser sig) och att han bemyndigas att förelägga sammansättningen av sovjetregeringen till Högsta sovjets godkännande.”

Vorosjilov betecknade i ett längre tal Chrusjtjov som en ”framstående funktionär i kommunistpartiet och sovjetstaten” och som ”arbetarklassens berömliga son som i 40 år hade tjänat sovjetfolkets och partiets intressen med outtröttlig energi, beslutsamhet och principfasthet. En framträdande del av kommunistpartiets och sovjetstatens segrar tillkommer vår dyre kamrat Nikita Sergejevitj Chrusjtjov.” Vorosjilov lovordade Chrusjtjovs osedvanliga begåvning och hans ”i sanning okuvliga, outtröttliga energi och initiativ”. Därefter omtalade han att centralkommittén hade beslutat att Chrusjtjov också skulle behålla posten som dess förste sekreterare. Högsta sovjet fattade följande enhälliga beslut:

1. Kamrat Nikita Sergejevitj Chrusjtjov utnämns till ordförande för Sovjetunionens ministerråd.

2. Ordföranden för Sovjetunionens ministerråd kamrat N. S. Chrusjtjov bemyndigas att framlägga sammansättningen av ministerrådet till Högsta sovjets övervägande.

Chrusjtjov tackade för utnämningen och lovade att han skulle göra allt för att visa sig värdig uppdraget. ”Jag skall troget tjäna mitt folk, mitt parti och varken skona krafter eller hälsa eller mitt liv i kampen för uppnåendet av det stora mål som vårt parti och vårt folk har föresatt sig, uppbyggandet av det kommunistiska samhället i vårt land.”

Därmed var också statens högsta ledning nästan helt i händerna på partiapparaten Chrusjtjov-flygel. Den personella åtskillnad mellan de högsta statliga ämbetena och partiämbetena som efter Stalins död hade varit en del av principen om den kollektiva ledningen hade nu upphävts. Som partiets förstesekreterare och ordförande för ministerrådet hade Chrusjtjov förenat de två viktigaste politiska posterna i sin person.

Den 16 augusti meddelades att Bulganin också avskedats som direktör för statsbanken och degraderats till ordförande för folkekonominrådet i Stavropol i norra Kaukasien. I september uteslöts han ur partipresidiet och den 12 november stämplades han under sedvanliga former som partifiende. På det CK-plenarmöte som behandlade sjuårsplanen och skolreformen inrangerade Chrusjtjov utan vidare förklaring Bulganin som medlem av den partifiendliga gruppen. ”Plenarmötet i juni avslöjade och krossade den partifiendliga gruppen Malenkov—Kaganovitj—Molotov—Bulganin och den med dessa llerade Sjepilov som hade lett kampen mot partiets leninistiska generallinje.”

Sex veckor senare, den 16 till 21 december 1958 höll centralkommittén ett plenarsammanträde och på den tredje mötesdagen anhöll Bulganin om ordet för att avge en utförlig självkritik:

”Och nu kamrater till min egen hållning. För objektivitetens skull måste jag ärligt och uppriktigt säga att jag fram till händelserna i juni 1957 i fråga om omorganiseringen av industrins och byggnadsverksamhetens ledning, utvinnandet av nytt land och andra problem inte stod på samma sida som Malenkov, Kaganovitj och Molotov. Jag stod på samma linje som flertalet i CK-presidiet och centralkommittén, jag förfäktade partiets linje och genomförde den i mitt praktiska arbete. Men hur sorgligt det än är för mig är ett faktum obestridligt. Då Malenkov, Kaganovitj, Molotov och Sjepilov började bedriva sin partifiendliga verksamhet aktivt 1957 anslöt jag mig till dem, understödde dem och blev deras anhängare och medskyldige. Som dåvarande ordförande för ministerrådet var jag inte bara medskyldig utan också nominellt deras ledare. Den partifiendliga gruppen träffades i mitt arbetsrum och kom där överens om sin partifiendliga verksamhet. Medan jag sålunda upp-

trädde korrekt och partimässigt i ett bestämt skede delade jag senare i själva verket hela den partifientliga smutsen med dem.

På centralkommittén plenarmöte i juni 1957 röstade jag uppriktigt för besluten beträffande den partifientliga gruppen och stödde liksom jag idag gör det oförbehållsamt dessa beslut. Jag accepterar också allt som sagts på nuvarande plenarmöte. Alla härav följande beslut beträffande min person har jag godkänt som riktiga och som oundgängliga för partiet. Jag har uppriktigt erkänt mina fel och bitt centralkommittén att hjälpa mig att slå in på den rätta partivägen igen. Jag strävar uppriktigt att göra detta, att hålla mitt löfte samvetsgrant och är helt besjälad av tanken och önskan att tjäna partiet och arbeta inom dess led. Jag lovar centralkommittén att jag skall vara en ärlig och hängiven medlem av kommunistpartiet och jag skall infria detta löfte. Jag upprepar att jag inte kommer att underlåta någon som helst ansträngning för att i handling göra mig förtjänt av en partimedlems hederstitel och tillsammans med partiet kämpa för dess sak, för kommunismens sak.”

Men inte ens denna nedgörande självkritik var tillräcklig för Chrusjtjov. En rad partifunktionärer angrep Bulganin för bristande självkritik. Förra statssäkerhetsministern Semjon Ignatjev som vid denna tidpunkt var förste partisekreterare i den autonoma tatariska republiken förklarade att Bulganins självkritik hade varit ”svag och föga övertygande”. Partisekreteraren i Omsk Kolutsjinskij skrek till Bulganin: ”Ni var anhängare till denna skurkaktiga och förrädiska grupp och det borde ni ha tillstått.” Jordbruksministern Vladimir Maskjevitj sade: ”Bulganin har påstått att han först i sista ögonblicket hade anslutit sig till gruppen. Detta är inte sant. Om Bulganin verkligen ångrar sig så måste han lägga ned vapnen helt och hållet och ärligt redogöra för sin omstörtande verksamhet och dess ännu kvarvarande rötter.”

Upplösningen av maskin- och traktorstationerna

Våren 1958 överraskades sovjetbefolkningen av en ny reform. Knappt hade omorganiseringen av den ekonomiska ledningen avslutats och de nya sovnarchoserna börjat fungera förrän Chrusjtjov proklamerade en stor jordbruksreform. De statliga maskin- och traktorstationerna, en hörnsten i det ryska jordbruket, skulle upplösas och lantbruksmaskinerna säljas till kollektivjordbruken.

Sovjets första maskin- och traktorstation (MTS) hade upprättats 1927 av en kolchosledare, A. M. Markovitj, i Odessaområdet. Stalin tog upp hans förslag att införa sådana stationer i hela Sovjetunionen och åren 1930-31 engagerade sig särskilt Kaganovitj för idén. Snart hade MTS blivit en integrerande beståndsdel av det ryska jordbrukssystemet. Dess upphovsman föll offer för utrensningen på trettitalet.

MTS-folket arbetar på kolchoserna efter avtal med kollektivjordbruken. Deras avlönung utgår huvudsakligen in natura, i mindre grad av pengar. Till skillnad mot kolchoserna var MTS också officiellt statliga organisationer som det åvilade ”att leda det organisatoriska arbetet vid utvecklingen av hela det kollektiva jordbruket”. MTS-direktörerna utsågs av Sovjetunionens jordbruksministerium. Vicedirektörerna var samtidigt politiska ledare och ansvariga för stationernas politiska verksamhet.

Maskin- och traktorstationernas ”ledande roll” vis-à-vis kolchoserna motiverades med tesen om socialismens två egendomsformer. Den ”lägre” formen är den andelskollektivekonomiska egendomen till vilken kolchoserna samt hantverks- och handelsbolagen hör; den ”högre” formen är den egentliga folkegendomen, statsegendomen till vilken samtliga fabriker, industrier, banker, transportmedel, statliga handelsorgan och maskin- och traktorstationerna hör. Denna grundprincip om de två egendomsformerna är till yttermera visso fastslagen i lagen: stöld av statsegendom bestraffas strängare än stöld av kollektiv egendom.

Kollektivböndernas underordning under MTS-apparaten var långtifrån populär på Stalins tid. Det var inte bara bönderna som opponerade utan även högre partikretsar hyste betänkligheter

mot systemet. De två medarbetarna i läroboken Politisk ekonomi, Sanina och Wensjer föreslog 1952 i ett brev till Stalin att MTS skulle upplösas och dess maskiner säljas till kolchoserna. Stalin svarade kort och gott att ”det är självklart att man inte skall göra det. Med sitt förslag om att genom försäljning överlåta maskin- och traktorstationerna till kolchoserna tar kamraterna Sanina och Wensjer ett steg bakåt och försöker vrida historiens hjul tillbaka.”

Så sent som vid 20:e partikongressen i februari 1956 begärde Chrusjtjov att MTS skulle förstärkas, göras mer räntabla och förvandlas till ”socialistiska mönsterföretag”. I partikongressens resolution förklarades uttryckligt att MTS roll skulle förstärkas genom ”ytterligare organisatorisk utbyggnad av kolchoserna” och att MTS skulle få ”ökat ansvar” för uppfyllandet av jordbruksplanerna och mekaniseringen.

Vid denna tidpunkt måste den efterstalinistiska ledningen ha beslutat sig för kursändringen. Den första antydningen härom finns i en artikel av Ivan Vinnitjenko i den litterära tidskriften Oktjabr (nr 11, 1957) som berättar om ett samtal med de av Stalin så skarpt kritiserade ekonomerna Sanina och Wensjer beträffande upplösningen av MTS. ”Skulle det inte vara ändamålsenligare om också de produktionsmedel som nu är i MTS ägo samlades i kolchosernas händer? Dikteras inte en sådan lösning av livet självt, frågade Vinnitjenko. Han skildrar därefter samtal med jordbruksfunktionärer som nu plötsligt och med största självklarhet förordar upplösningen av de hittills så sakrosankta MTS. Det sista av dessa samtal slutar med orden: ”Nå, ni ser alltså att jag inte är den ende som resonerar på det här viset och det är ett gott tecken.” Tydligt är att Vinnitjenko utsetts till att vara den som psykologiskt skulle förbereda den nya ordningen. I de följande numren av Oktjabr och i lantbrukstidningen Selskoje Chosjaistvo den 9 januari 1958 gjordes läsarna ännu mer förtrogna med tanken.

I ett tal för jordbruksfunktionärer i Minsk den 22 januari 1958 föreslog Chrusjtjov officiellt att MTS skulle upplösas och deras maskiner säljas till kolchoserna. På centralkommitténs plenarmöte den 25 och 26 februari stod frågan på dagordningen. I sitt tal Om utvecklingen av kolchossystemet och omorganiseringen av maskin- och traktorstationerna redogjorde Chrusjtjov utförligt för sitt förslag. Liksom vid omorganiseringen av den ekonomiska ledningen hävdade han att MTS förr i tiden hade spelat en positiv och nyttig roll. Saninas och Wensjers förslag hade varit felaktigt 1952 därför att kolchoserna vid den tiden inte var starka nog att överta maskinerna. Men genom de åtgärder som vidtagits efter 1953 hade det ryska jordbrukets situation förändrats väsentligt. Under loppet av dessa år hade 908 000 traktorer (räknat i enheter på 15 hästkrafter), nästan 300 000 skördetröskor och över 450 000 lastbilar ställts till jordbrukets förfogande. Antalet jordbruksexperter med fullbordad fack- och högskoleutbildning hade stigit från 83 000 den 1 juli 1953 till 277 000 den 1 december 1957 och antalet i kolchoser arbetande partimedlemmar hade stigit med 230 000 under åren 1954-58. Kolchoserna var nu ekonomiskt stabiliserade, tekniskt bättre utrustade och genom utsändandet av experter och funktionärer fackligt och politiskt stärkta. Därför var nu tiden inne att sälja MTS maskiner till kollektivjordbruken.

MTS skulle avvecklas steg för steg och i deras ställe skulle upprättas s.k. tekniska reparationsverkstäder (RTS). De 186 000 funktionärer, ingenjörer och tekniker och halvannan miljon arbetare som i början av 1958 var verksamma i MTS skulle anställas av kolchoserna med oförändrade materiella villkor. Därefter började den s. k. folkdiskussionen om MTS omorganisation. Mellan den 1 och 25 mars hölls enbart i denna fråga inalles 576 000 möten med över 49 miljoner deltagare. Tre miljoner talare uppträdde. Redaktionerna mottog i 26 000 artiklar och bidrag av vilka 102 000 publicerades.

Kampanjen liknade till form och tendens ”folkdiskussionen” om industrireformen våren 1957 men denna gång deltog långt fler lägre funktionärer, t. o. m. vanliga kolchosmedlemmar. Dessa krävde snabbast möjliga och grundliga upplösning av MTS medan en rad MTS-funktionärer, ingenjörer och representanter för vetenskap och ekonomi talade för de nya

reparationsverkstäderna. Omorganisationens ideologiska innebörd behandlades av Mitin och Fedosejev som med stor möda sökte leda i bevis att den nya ordningen inte stred mot tesen om de två egendomsformerna. Detta fastslogs också uttryckligt på en konferens för medlemmarna av Vetenskapsakademins filosofiska institut.

Diskussionen avslutades i slutet av mars vid ett möte i Högsta sovjet där Chrusjtjov höll ett stort tal. Den 31 mars antog Högsta sovjet en lag som i sju artiklar bekräftade försäljningen av lantbruksmaskinerna till kolchoserna, bebådade upprättandet av reparationsverkstäder (som skulle arbeta på affärsmässig basis) och ställde krediter i utsikt för finansiellt svaga kolchoser.

Enligt ledningens planer skulle omvandlingen av MTS till tekniska reparationsverkstäder ske i etapper och hela processen förutsågs vara avslutad inom två till tre år. En del av MTS skulle fortsätta i sin tidigare form för att hjälpa de ekonomiskt svaga kolchoserna. Försäljningen av maskinerna skulle ske på ett organiserat sätt. Redan i februari var värderingskommissioner i verksamhet för att bestämma priserna.

Men redan efter Chrusjtjovs första antydan den 22 januari firades förändringen med glädjefester och dryckesgillen i byarna. Försäljningen av lantbruksmaskinerna fick en oanad fart. Distriktssekreteraren Nikolajev i Ukraina kunde den 8 april meddela i Pravda att "försäljningen av MTS-maskiner till kolchoserna avslutats hos oss. Alla 305 kolchoserna har övertagit de för dem nödvändiga maskinerna". Liknande rapporter förekom nästan dagligen. Värderingskommissionerna som bestod av direktören och överingenjören vid MTS, kolchosordföranden, traktorbrigadens ledare och företrädare för den lokala jordbruksbanken blev under kolchosböndernas tryck nödsakade att sätta priser på maskinerna som låg långt under deras verkliga värde. Maskiner som var svåra att avyttra värderades rentav som järnskrot. MTS-direktörerna och deras medarbetare som förut varit mäktiga män i byarna hade berövats sin makt och började värva sympatier hos sina nya arbetsgivare, kolchosbönderna.

Också de ekonomiskt svaga kolchoserna som ännu i flera år skulle få stöd av MTS deltog i den stora utförsäljningen. Om de inte hade tillräckligt med pengar slogs flera kolchoser samman i all hast och på det viset lyckades man skrapa ihop det nödvändiga kapitalet.

Redan i början av mars hölls i skilda unionsrepubliker partikonferenser för att dryfta det betänkliga läget. Den 20 april såg sig parti- och statsledningen nödsakad att ingripa. I ett gemensamt beslut Om den fortsatta utvecklingen av kolchossystemet och omorganiseringen av MTS hette det att "försäljningen av lantbruksmaskiner till underpriser strider mot statens intressen". Vid fastställandet av priserna måste det sörjas för att staten inte led förlust. De statliga myndigheternas representanter i värderingskommissionerna skulle ha större fullmakter. Hittills var det MTS- och kolchosrepresentanterna som hade fällt utslaget. Ordföranden för råjongsovjeten skulle leda kommissionen som också skulle få företrädare för provinsmyndigheterna, lantbruksmyndigheterna och statsbankerna. Det betonades att MTS skulle omdanas till reparationsverkstäder som inte bara skulle laga kolchosernas maskiner utan också hjälpa bönderna att betjäna maskinparken och stå till buds för andra uppgifter. De nya reparationsverkstäderna skulle framför allt svara för utlåningen av RTS-maskiner till kolchoserna och försörjningen med reservdelar. På detta sätt försökte ledningen förhindra att MTS helt spolierades och samtidigt göra kolchoserna beroende av en statlig institution. CK-beslutet den 20 april kom emellertid för sent. Upplösningen av MTS kunde inte stoppas.

Reformeringen av levnadssystemet

Den 17 och 18 juni 1958 beslöt centralkommittén att upphäva kolchosernas leveransplikt och ersätta de många administrativa priserna för jordbruksprodukter med enhetspriser.

Fram till juni 1958 tillämpades i Sovjet ett högst komplicerat och motsägelsefullt system för leveranser av jordbruksvaror till staten. För det första var kolchoserna förpliktade att leverera

en bestämd mängd av sina produkter. Denna "tvångsleverans" betalades med mycket låga priser. Därefter måste kolchoserna göra en naturaleverans till maskin- och traktorstationerna. Utöver tvångsleveransen sålde kolchoserna åtskilliga andra varor till staten till högre priser. För det fjärde fanns det ett "kontraktsystem" som förpliktade kolchoserna att sälja vissa varor såsom lin, sockerbetor och hampa till staten till "kontraktpriser". Det fanns för övrigt två sådana priser: normala kontraktpriser för produkter som levererades inom planodlingens ram, och högre priser s. k. premietillägg för leveranser utöver planodlingens ram.

Detta komplicerade leveranssystem och de många priserna krävde en jättelik byråkrati. Tusentals människor måste betjäna leveransorganen. Eftersom leveransordningen som regel bestämdes centralt måste många kolchoser leverera eller sälja spannmål och potatis till staten även om de hade förutsättningar att odla högvärdigare produkter. Priserna, i synnerhet leverans- och uppköpspriserna, var för det mesta satta mycket lågt och gav kolchoserna föga materiell stimulans. Kolchoser som till punkt och pricka uppfyllde sin årsplan kunde bara sälja sina varor till leverans- och uppköpspriserna medan andra som producerade mera kunde avsätta sina varor till de mycket gynnsamma kontraktpriserna med premietillägg. Detta resulterade i att de ekonomiskt svaga och även de medelgoda kolchoserna inte kunde utveckla sig medan däremot de ekonomiskt starkare kolchoserna blev rikare och rikare. Dessutom hade leveranssystemet den groteska konsekvensen att de statliga organen fick sina jordbruksvaror billigast från de ekonomiskt svaga kolchoserna och betalade högsta priser för varorna från de mest avancerade och välbeställda kollektivjordbruken.

Det statistiska centraldepartementet i Tasjkentprovinsen gjorde 1956 en undersökning bland 27 kollektivjordbruk av vilka åtta var ekonomiskt starka, nio medelgoda och 10 svaga. Man ville veta vilka priser de i genomsnitt fick för 100 kg bomull och det visade sig att de ekonomiskt starka kolchoserna fick 398 rubel, de medelgoda 331 och de svaga bara 285 rubel. Denna skillnad kunde naturligtvis också märkas av de enskilda kolchosbönderna som i de välmående kollektivjordbruken tjänade 27 rubel per arbetsenhet mot 17 i de medelgoda och bara 14 i de svaga kolchoserna.

Trots att leveranssystemets svagheter hade varit uppenbara i många år behölls det ända till juni 1958. Så sent som på plenarmötet denna månad som antog reformförslaget hade Chrusjtjov varit relativt återhållsam i sin kritik av det gamla systemet. Som vanligt motiverades inte reformen med att systemet hade varit bristfälligt utan med att förhållandena hade ändrats. Kolchoserna hade nu stabiliserats, jordbrukets produktionstekniska grundval hade väsentligt breddats, det nya planeringssystemet hade befrämjat initiativet o. s. v. Först nu hade det skapats förutsättningar för en genomgripande reform.

Det beslöts nu, att helt avskaffa tvångs- och naturaleveranserna till maskin- och traktorstationerna och att lägga om hela systemet till statliga uppköp. Även premietilläggen vid kontraktköp avskaffades. I stället för de hittillsvarande fyra leveransformerna infördes en enhetsform för uppköp och ett enhetspris. De nya priserna skulle fastställas på basis av de medelgoda kolchosernas produktionsresultat och baseras på genomsnittsutbytet under en rad av år.

Plenarmötet beslöt att efterskänka den skuld som kolchoserna ådragit sig på senare år och att utanordna räntefri förskottsbetalning för de leveranspliktiga varorna. Den sena betalningen hade försvårat kolchosernas planering och omöjliggjort regelbunden förskottsbetalning till bönderna. Dessutom upphävdes nackdelarna för kolchoserna vid inköp av maskiner, redskap och drivmedel. Dittills hade staten tagit ett lägre pris av statsjordbruken (den högre egenomsformen) och ett högre av kolchoserna (den lägre egendomsformen). Nu fastställdes enhetspriser även här.

På plenarmötet i juni utsågs Nikolaj Podgornyj och Dimitrij Poljanskij till kandidater till partipresidiet. Bägge kom från partiapparaten, var intimt lierade med Chrusjtjov och kunde

tacka honom för sitt avancemang. Ukrainaren Podgornyj, partimedlem sedan 1930, hade intill Stalins död varit provinssekreterare i Charkov. I mars 1954 blev han andre partisekreterare och i december 1957 förstesekreterare i Ukraina efter Kiritjenko som förflyttats till Moskva-centralen. Också Poljanskij kom från partiapparaten i Ukraina. Han hade varit partimedlem sedan 1939, var provinssekreterare i Krim (1954—55), därefter i Tjarkov (1955 till mars 1957) och slutligen i Krasnodar (mars 1957 till mars 1958). I april 1958 utnämndes han till ministerpresident i Ryska federativa sovjetrepubliken.

Partiapparaten och de ekonomiska frågorna

Under loppet av 1958 såg sig sovjetledningen upprepade gånger nödsakad att ingripa beträffande sovnarchosernas arbetsmetoder. Ekonomiskt hade omorganiseringen haft positiva följder men partiledningen fruktade att mista kontrollen över den ekonomiska förvaltningen. Den varnade ständigt för ”lokalismens” faror och betonade att de allmänna statsuppgifterna måste komma före de lokala intressena. På våren 1958 utnämndes förutvarande partisekreteraren i Kamensk J. Jenjutin till ordförande för ”sovjetkontrollkommissionen”. Denna överkontrollinstans fick i maj fullmakt att vidta drastiska disciplinära åtgärder mot sovnarchosledarna ifall de inte lydde de centrala direktiven. De kunde dömas till böter på upp till tre månadslöner och vid återfall ställas inför rätta.

I början av augusti 1958 offentliggjorde CK-tidskriften Partinaja Zjizn en artikel Om grova försyndelser mot statsdisciplinen och lokalistiska företeelser i vilken skarp kritik riktades mot åtta sovnarchosledare. Ekonomichefen i Karaganda, Onika, beskyldes för att ha undanhållit de av centralen planerade byggnadsföretagen 40 miljoner rubel och använt dem för att uppföra rekreationshem, sanatorier, simbassänger, en teater, en högskola för gruvarbetare och en cirkus samt för att premiera sina medarbetare. På många ställen hade partiorganisationerna rentav stött ekonomiledarna i deras ”lokalism”. Partiets centralkommittéer i unionsrepublikerna anmodades att skärpa kontrollen över de ekonomiska organen, dra alla lokala avvikelser inför rätta, föra en oförsonlig kamp för att säkra disciplinen och hindra varje försök att sätta de lokala intressena framför de statliga. Till och med Pravda måste den 13 augusti ta upp problemet i en ledare.

För att motarbeta sovnarchosernas ”lokalism” fick fackföreningskommittéerna avsevärt utökade befogenheter inom industrierna. De bemyndigades sålunda att övervaka upprätthållandet av arbetarskydds-lagen och arbetsnormerna. Utan fackföreningskommittéernas godkännande fick fabriksledarna varken avskeda arbetare eller funktionärer och inte heller fastställa tariffer eller arbetsnormer. Särskilt fabrikernas fackföreningskommittéer fick rätt att ”begära avskedande eller bestraffning av ledande personer som inte fullgjorde sina förpliktelser, uppträdde byråkratiskt eller kränkte arbetslagarna”. Fabriksledarna och de lokala myndigheterna ålades att ”ta hänsyn till fackföreningsfunktionärernas synpunkter” vid utnämningen av ledande ekonomiska funktionärer. Partiapparaten ville av allt att döma utnyttja fackföreningarna som ännu ett instrument i kampen mot direktörerna. Ledningen eftersträvade en kompromiss mellan de ekonomiska kraven, det lokala initiativet och den materiella stimulansen å ena sidan och partiapparaten ledande roll och den centrala politiska kontrollen å den andra.

Men Chrusjtjovflygelns mål — moderniseringen av ekonomin under partiets ledning — kunde bara realiseras om ledningen också disponerade över lämpliga funktionärer på det lägre planet. Stalinepokens ”partiapparatjik” med hans ringa ekonomiska fackkunskap, hans benägenhet för kampanjer och agitatoriska tal var inte vuxen de nya uppgifterna. Vad den efterstalinistiska ledningen vid denna tidpunkt hade stort behov av var en allroundfunktionär som utan att sakna Stalinfunktionärens fasta beslutsamhet hade bättre kontakt med befolkningen och satt inne med mera initiativ och större fackkunskap i praktiska ekonomiska angelägenheter.

Under industrireformen på våren 1957 inkallade centralkommittén direktörerna och parti-sekreterarna för samtliga partiskolor i Sovjet till ett möte. Huvudtalerna hölls av partiledningens kaderchef Aristov och partiteoretikern Pospelov. Referaten från detta möte (Partinaja Zjizn, nr 10, 1957) ger förbluffande inblickar i förändringen av skolningssystemet för partiets elit.

Utbildningstiden förlängdes från två till fyra år och partihögskolornas elevantal höjdes till 16 000. På alla partiskolor infördes fackämnena ”sovjetekonomi, jordbruk och industriproduktion vilka skulle ge eleverna kunskap om industri- och jordbruksproduktionen”. Särskilt stor vikt lades vid föreläsningsserier om partiets och sovjetstatens struktur och uppbyggnad. De skulle utbilda parti- och statsfunktionärerna i ”den rätta metoden vid ledningen av ekonomigrenarna och det partiorganisatoriska arbetet”. Det varnades för ”småskuren praktikism” och ”abstrakta teoretiska diskussioner”. Partiskolornas mål måste vara ”inte bara att inpränta ett visst vetande i deltagarna utan också att uppfostra dem till ideologiskt stålsatta, uthålliga och principfasta partifunktionärer som förstår partiets politik och är i stånd att omsätta den i praktiken”.

Först på hösten 1958 då ”Partiarbetarens handbok” utkom i Moskva med en rad hittills inte offentliggjorda beslut av partiledningen framgick det hur aktivt det arbetats på detta område. Redan 1956 hade 29 fyrråriga och 13 treåriga skolor påbörjats. Partiskolorna är jämställda med universiteten och avgångsbetyget likvärdigt med ämbetsexamen. Det framgick av undervisningsplanerna att en elev på en fyrrårig skola skall delta i inalles 3 200 undervisningstimmar i 22 ämnen. Härav faller bara 1 400 timmar på politisk-ideologiska ämnen. Största delen kommer på ekonomin med 300 timmar. Till dialektisk och historisk materialism samt partiets historia har 200 timmar avsatts. 1 800 undervisningstimmar offras på praktisk-vetenskapliga discipliner såsom planering och produktionsmetoder i en industri, ett jordbruk, en räjong och en provins och dessutom statistik, bokföring och de viktigaste teknologiska processerna. 100 timmar ägnas åt kreatursskötseln.

Men så framsynt sovjetledningen än varit på denna punkt är det dock fara värt att partifunktionärerna när de väl orienterats i ekonomisk riktning kommer att mista sambandet med partiapparaten och göra ekonomernas synpunkter till sina.

Kampanjen mot revisionismen

Det var inte bara inrikespolitiska problem som Chrusjtjovledningen måste brottas med 1958. Den stod också inför stora svårigheter inom världskommunismen. Visserligen hade revisionismen förkastats på mötet i Moskva i november 1957 men inom den internationella kommunismen fanns det fortfarande tendenser till större oavhängighet gentemot Moskva, till självständiga vägar till socialismen, till ett definitivt avståndstagande från stalinismen och till en omvärdering av det marxistiska tankegodset.

Kända gammalkommunister i talrika länder lämnade kommunistpartiet och skapade sina egna pressorgan, grupper, organisationer och partier. I Italien uppstod det av Eugenio Reale ledda Corrispondenza socialista och Antonio Giolottis Passato e presente. I Frankrike presenterades reformkommunistiska idéer i Lefèvres Voies Nouvelles och i tidskrifterna La Nouvelle Réforme, Tribune de Discussion och La Commune. I England hade kommunister som 1956-57 vände partiet ryggen grundat tidskriften The New Reasoner och i Brasilien bröt en reformkommunistisk grupp under ledning av Agildo Barrato i maj 1957 med Sydamerikas mäktigaste kommunistparti och bildade sin egen rörelse som kallade sig Corrente renovadera. Starka reformkommunistiska strömningar gjorde sig också gällande i de danska och holländska partierna. Den mångårige partiordföranden i Danmark, Aksel Larsen, och hans grupp lämnade kommunistpartiet och bildade sitt eget parti.

Även i östblocksstaterna förekom reformkommunistiska tendenser. I Östtyskland formulerade dr Wolfgang Harich och hans vänner ett program för de oppositionella kommunisterna. De ville frigöra östblockets ekonomiska, politiska och ideologiska system från stalinismen och

slå in på nya vägar på basis av det socialistiska ekonomisystemet. Harich ville att den marxistisk-leninistiska teorin skulle kompletteras med Trotskijs och Bucharins idéer och de jugoslaviska kommunisternas erfarenheter. Partiets politik måste grundas på varje lands historiska traditioner och ekonomiska, kulturella och politiska förhållanden. Apparatens herravälde inom partiet måste brytas och partiets interna demokrati återupprättas. Inom industrin skulle arbetarråd upprättas efter jugoslaviskt mönster och tvångskollektiviseringen inställas.

I början av 1958 inledde Moskva ett öppet fälttåg mot revisionismen. Den 17 januari hänvisade Pravda till den "växande tendens bland vissa tvivlande element" i den kommunistiska världsrörelsen som förnekade marxismens grundprinciper. Tidskriften Moskva (nr 1, 1958) skrev: "Revisionismen måste liksom nationalkommunismen bekämpas och tillintetgöras genom ideologin. Antingen bär vi revisionismen till graven eller också blir revisionismen vår död. En tredje lösning finns inte."

Under senare hälften av mars offentliggjorde de jugoslaviska kommunisterna utkastet till ett nytt partiprogram. Det sändes till alla kommunistiska partier för information samtidigt med inbjudan att delta i det jugoslaviska kommunistförbundets sjunde partikongress som skulle börja den 22 april i Ljubljana.

Det ryska partiets teoretiska tidskrift Kommunist (nr 5 1958), redogjorde i april i en utförlig artikel för det jugoslaviska programutkastet av de kända sovjetideologerna Fedosejev, Pomelov och Tjeptrakov. Artikelnen offentliggjordes omedelbart i alla östblocksländer. Sovjetideologerna kom till den slutsatsen att det jugoslaviska utkastet "i generaliserande form" avspeglade meningsmotsättningar mellan de jugoslaviska kommunisterna och Sovjetunionen, meningsmotsättningar "som inte är av nytt dato". Den 21 april, dagen före öppnandet av den jugoslaviska partikongressen, höll den ryske partiteoretikern Pospelov, medlem av CK-sekretariatet och kandidat till partipresidiet, ett tal i anledning av Lenin-firandet i Moskva och riktade därvid nya beskyllningar mot de jugoslaviska kommunisterna. Utkastet till det jugoslaviska partiprogrammet blev över huvud taget inte offentliggjort i östblocksländerna. Däremot lät jugoslaverna översätta artikeln av Fedosejev, Pomelov och Tjeptrakov till serbokroatiska och delade ut den bland partikongressens delegater.

Efter denna reaktion från Moskvas sida var det inte märkligt att inte bara Sovjet och de regerande partierna i östblocksländerna utan också så gott som alla kommunistpartier i världen bojkottade den jugoslaviska partikongressen. Bara de danska och norska partierna sände partidelegationer medan partierna i Italien, Indonesien och Tunisien företrädades av observatörer. Då det jugoslaviska partiets organisationsledare Rankovic på kongressens andra dag i sitt tal kom in på "vissa personer" på ansvariga poster i de kommunistiska grannländerna som "åter börjar att slipa Kominforms gamla rostiga vapen" lämnade också östblocksdiplomaterna kongressen med den polske ambassadören som enda undantag.

Efter flera dagars överläggningar godkände den jugoslaviska partikongressen det nya programmet som översattes till sexton språk. Det har sedan dess varit föremål för angrepp från östblocksländerna och alla Moskvatrogna kommunistpartier i världen. På östtyska partiets femte kongress i juli 1958 kallade Walter Ulbricht partiprogrammet för "det revisionistiska motprogrammet" (Neues Deutschland, 11 juli 1958).

Det jugoslaviska partiprogrammet innehåller en rad av de viktigaste tankar som är kännetecknande för de oppositionella kommunisterna i östblocket och den internationella kommunismen. I första hand är programmet iögonfallande genom sin nya bedömning av den moderna kapitalismen. De Moskvatrogna partierna är inte alls eller endast i ytterst ringa grad uppmärksamma på kapitalismens förändringar och talar på sin höjd om en "skärpning av motsättningarna". Det jugoslaviska partiprogrammet undersöker däremot förändringarna i västvärldens ekonomiska struktur, i synnerhet förstatligandet av hela industrigrenar, ökningen

av de statliga investeringarna, inskränkningen av dispositionsrätten till privat kapital och upprättandet av regionala och internationella ekonomiska organisationer. Det jugoslaviska partiprogrammet betecknar detta som ett stärkande av statskapitalistiska och statsdirigerande tendenser inom kapitalismen: "Staten ser sig nödsakad att tillgripa vissa kontrollåtgärder gentemot privatkapitalet varigenom den privata förvaltningen av den kapitalistiska egendomen inskränks."

Utvecklingen av socialismen är möjlig i många skilda former. I de utvecklade industri-länderna blir sålunda arbetarnas medverkan i de förstatiserade industriernas ledning av stor betydelse. Man kan inte godta att "vissa kampmedel och former upphöjs till princip, till dogm". Under rådande förhållanden i världen leder många olika krafter utvecklingen i riktning mot socialismen — fackföreningarna, nationalrevolutionära rörelser, socialdemo-kratiska partier och andra. "Den uppfattningen att de kommunistiska partierna har monopol på varje form av socialism och att socialismen bara kommer till uttryck i dessa partier är teoretiskt felaktig och praktiskt skadlig." Det hade just avslöjats allvarliga brister i de kommunistiska partiernas arbete. De vägrar att erkänna att "arbetarklassens kampvillkor har ändrat sig högst väsentligt under mellantiden vilket lett till isolering eller sektarism".

Förbindelserna inom den internationella arbetarrörelsen intar en viktig plats i det jugoslaviska partiprogrammet. Det avvisar Moskvas tes om att den internationella arbetarrörelsen skall ledas från ett centrum. Visserligen kan "under en viss tidrymd" ett särskilt land eller parti spela en större roll "men det betyder inte att ett sådant land eller parti kan kräva en monopol-ställning inom arbetarrörelsen". Formerna för samarbetet "kan inte uppfinnas eller på förhand föreskrivas av något som helst centrum". I stället för "ett visst partis ledande roll" bör man tvärtom rekommendera jämställdhet i förbindelser mellan de enskilda partierna och organisationerna inom arbetarrörelsen. Ett sådant samarbete måste grundas "på fullständigt likaberättigande, och ickeinblandning i andra partiers inre angelägenheter". Det likaberätti-gade samarbetet skall inte begränsas till kommunisterna utan bör också omfatta de socialistiska partierna av skilda riktningar samt andra framstegsvänliga partier och rörelser.

Det jugoslaviska partiprogrammet bekänner sig uttryckligen till tesen om de skilda vägarna till socialismen. Nationerna förverkligar socialismens mål "på skilda vägar och med skilda medel". Den socialistiska utvecklingen beror "på de konkreta villkoren, förhållandet mellan klasskrafterna, utvecklingen av de ekonomiska förutsättningarna, den politiska strukturen, traditionen och massornas samhällsmedvetenhet i varje land". Inte bara socialismens vägar utan också formerna för det socialistiska systemet kommer att vara olika i de skilda länderna "beroende på de enskilda nationernas historiska utveckling, samhällsekonomiska struktur, politiska och kulturella förhållanden, demokratiska traditioner, sedvänjor, uppfattningar och andra särdrag".

Tvärtemot det ryska påståendet att statsegendom och ekonomisk centraldirigering är ofrån-komliga förutsättningar för socialismen förklarar de jugoslaviska kommunisterna att nationali-sering bara är en övergångsföreteelse; målet är producenternas självförvaltning inom närings-livet. Socialistisk planekonomi betyder inte att "hela samhället skall förvandlas till en mekanism som utförligt och konkret förelägger den enskilde vad han skall göra", ett tillstånd i vilket "människan upphör att vara skapande". Även den mest fulländade ekonomiplan kan inte utnyttja de otaliga möjligheter, former och initiativ "som den spontana utvecklingen av de ekonomiska krafterna rymmer". En socialistisk planekonomi måste därför begränsas till "fastställandet av de principiella förhållandena inom produktionen och distributionen och vissa statliga regleringsåtgärder men inom denna ram skall de ekonomiska företagens fria ini-tiativ på gällande marknadsvillkor säkerställas".

I motsatts till den ryska tes som hävdar att det härskande partiet inte bara har rätt utan också plikt att leda konst och vetenskap (partitrogenhet och socialistisk realism) förklarar det

jugoslaviska partiprogrammet att ”varje strävan att förvandla vetenskap och konst till redskap för stundens politiska intressen” måste tillbakavisas. Det kommunistiska partiets uppgift kan inte bestå i ”att vara en dogmatisk domare över strömningar, skolor och stilformer inom vetenskap och konst”.

Människans och de mänskliga relationernas inordning under politiska mål i ett eller annat ”högre intresse” förkastas. ”Socialismen kan inte inordna en människas personliga lycka under ett eller annat högre mål eftersom socialismens högsta mål just är människans lycka.”

Offentliggörandet av det jugoslaviska partiprogrammet följdes av en flod av antijugoslaviska artiklar i östblockets ledande kommunistorgan. Särskilt den kinesiska pressen var skarp i tonen medan den polska i början visade en påfallande återhållsamhet. Men man nöjde sig inte med presskampanjen. Den 27 maj meddelade utrikesminister Gromyko den jugoslaviska regeringen att Sovjetunionen skulle uppskjuta genomförandet av de ekonomiska avtalen av den i 2 januari och i augusti 1956 i fyra till fem år. Vorosjilovs resa till Jugoslavien avlystes. På det bulgariska kommunistpartiets kongress förklarade Chrusjtjov den 3 juni 1958 att Kominformresolutionen mot de jugoslaviska kommunisterna 1948 hade innehållit en ”berättigad kritik av det jugoslaviska partiet och varit i princip riktig”. Han beskyllde jugoslaverna för att genom sitt offentliga uppträdande i samband med den ungerska revolutionen ha skadat socialismens sak. Den jugoslaviska ambassaden i Budapest hade blivit en ”tillflyktsort för kapitulanter och förrädare från Nagy-Losonczigruppen”.

Två veckor senare, den 17 juni 1958, femårsdagen av upproret i Östtyskland, offentliggjordes domen över den ungerske ministerpresidenten Imre Nagy och åtta av hans närmaste medarbetare. I motiveringen hänvisades upprepade gånger till Nagys intima förbindelser med de jugoslaviska kommunisterna. Nagy och tre av hans medarbetare dömdes till döden, de fem andra fick stränga frihetsstraff. Dödsdomarna hade verkställts omedelbart.

Stridigheter med Peking

I början av 1958 visade det sig att den kinesiska partiledningen som till dess i det stora hela hållit sig till den sovjetiska förebilden — förstärktligande av industrin, kollektivisering, den tunga industrins prioritet och ekonomisk planering i form av femårsplaner — höll på att avvika från denna kurs. Peking proklamerade parollen om ”det stora språnget framåt” som snart följdes av parollen om att ”stå på egna ben”. I fortsättningen skulle det inte bara byggas moderna storföretag och basindustrier utan också de lokala små och mellanstora industrierna skulle utvecklas med hjälp av sin egen kraft. Miljontals arbetare måste mobiliseras. De 700 000 kollektivjordbruket med i genomsnitt 323 familjer hade visat sig vara otillräckliga i detta avseende. Nu beslöt den kommunistiska partiledningen att förena de 700 000 kollektiverna i stora ekonomiska enheter, s. k. folkkommuner. Dessa representerade en fullständigt ny organisationsform i det kommunistiska samhället ty de var inte som de ryska kollektiverna begränsade till jordbruket utan omfattade både industri, handel, gruvdrift, hantverk, jordbruk och kreatursskötsel, skolväsen och hälsovård och hade dessutom egna milistrupper.

I genomsnitt bestod en folkkommun av 30 kollektiv. Dess medlemmar måste överlåta alla sina privata ägodelar på kommunen: åkerjord, byggnader, utmarker och husdjur. Arbeta och fritid underkastades ett militärt reglemente. Det inrättades centralkök, barnhem, skomakerier och systugor så att kvinnorna kunde frigöras från det husliga arbetet och sättas in i produktionen. I en del folkkommuner avskaffades till och med pengarna.

Denna process var redan i full gång då den kinesiska partiledningen den 29 augusti 1958 (offentliggjort den 10 september) fattade det officiella beslutet om folkkommunernas införande. Beslutet stipulerade en tid på mellan tre och sex år för genomförandet men redan den 30 september meddelade Pekingradion att 90,4 procent av samtliga jordbruk hade slagits samman till folkkommuner. I slutet av oktober var man redan i färd med att upprätta de första

folkkommunerna i städerna. I två viktiga artiklar i tidskriften Hongqi (Röda fanan) hävdade den kinesiske partiideologin Chen Boda på grundval av två nästan glömda citat från det kommunistiska manifestet att Kina med upprättandet av folkkommunerna hade inlett ”övergången till kommunismen”. Marx och Engels har faktiskt i sitt manifest även om de uttryckligt inskränker sig till ”de framskridna länderna” krävt ”sammanslagning av jordbruks- och industriföretagen och samordning av uppfostran med den materiella produktionen”. I folkkommunerna förverkligades nu detta, sade Chen Boda, och därmed befann sig Kina i övergångsstadiet till socialismens högre skede, kommunismen.

Detta var ett påstående som träffade Moskva på dess ömtåligaste punkt. Sovjetunionens ledande roll inom östblocket och världskommunismen motiverades ju i första hand med att den redan från 1937 befinner sig i perioden av ”gradvis övergång till kommunismen” medan alla andra stater endast är i färd med att uppbygga socialismen. Till att börja med intog emellertid Moskva och dess satelliter en försiktig hållning. Sovjetpressen offentliggjorde den kinesiska partiledningens beslut utan att ta ställning till den med egna kommentarer. Den kinesiska parollen om ”övergången till kommunismen” nämndes över huvud taget inte. Däremot publicerades i sovjetpressen åtskilliga principartiklar i vilka det betonades att övergången till kommunismen krävde ett materiellt-tekniskt fundament och att den bara kunde förverkligas på grundval av den mest moderna teknik. Den 30 oktober återgav Izvestija en artikel av den kinesiska politbyråkandidaten Bo Yibo, i vilken det bl. a. talas om ”förverkligandet av kommunismen” i Kina. Izvestija översatte det med ”förverkligandet av folkkommunerna”. I den ryska partiledningens paroller inför, revolutionsdagen den 7 november 1958 betecknades Kina som ett land ”som bygger upp socialismen”.

Sett från den rådande sovjetideologins ståndpunkt var denna uppfattning helt berättigad. Övergången till kommunismen förutsätter en högt utvecklad produktionsapparat som kan tillgodose alla mänskliga behov. Det kunde man långtifrån tala om i samband med Kina där industrialiseringen nätt och jämt hade börjat. Men kineserna betraktade i första hand kommunismen som en nyordning av samhällsförhållandena med vars hjälp man skulle skapa produktionstekniska förutsättningar för ”socialismens högre skede”. Mycket talar för att de kinesiska kommunisterna med sina folkkommuner ville skapa en förebild för alla andra underutvecklade asiatiska länder liksom de med ”det stora språnget” hoppades kunna övervinna den ekonomiska och samhällspolitiska underutvecklingen. Detta betydde att Peking bestred Moskvans anspråk på ledarskapet inom det asiatiska området och ville leda länderna där. Denna tanke togs också upp i Sovjet. Ideologen Stepanjan konstaterade i tidskriften Voprosy Filosofii (nr 10, 1958) att det finns två ekonomiska zoner i det socialistiska lägret: den europeiska och den asiatiska. Länderna i båda dessa zoner kommer att gå in i det kommunistiska skedet samtidigt men här underströks det sovjetiska kravet på ledarställning eftertryckligt — den europeiska zonen kommer att nå målet först.

I början av december ingrep Chrusjtjov själv i diskussionen. Till den amerikanske senatoren Humphrey sade han att de kinesiska folkkommunerna var föråldrade och innebar ett steg tillbaka. Ett liknande försök hade gjorts i Sovjetunionen strax efter oktoberrevolutionen men det hade visat sig oändamålsenligt. Kommunerna var inte på långt när så bra som kolchos- och sovchossystemet. De saknade den materiella stimulansen och utan den är en modern produktion inte möjlig.

Moskvas offentliga kritik av den kinesiska politiken i december 1958 kom vid en tidpunkt då det också inom Kinas gränser kunde iakttas strävanden att bromsa dem överilade kommuniseringen. I många delar av landet tycks det ha uppstått motstånd mot kommunerna och det militära tvångsreglementet, insättande av kvinnorna i produktionen och avskaffandet av allt familjeliv.

Inte heller inom den kinesiska partiledningen torde alla medlemmar ha godkänt det starka

militära inslaget i kommuniseringen. Av de 26 medlemmarna i och kandidaterna till politbyrån var det i synnerhet Mao Zedong, Liu Shaoqi och partiideologen Chen Boda som framträdde som inpiskare under kampanjen. Mao och Liu var oavlåtligt på resande fot, höll tal, uppfordrade partimedlemmarna till skyndsamhet och talade om en snar ”övergång till kommunismen”. Andra partiledare som ministerpresident Zhou Enlai, vicepresident Zhu De och partiets generalsekreterare Deng Xiaoping visade däremot påfallande återhållsamhet.

I början av december meddelades att hundratals inspektionsgrupper hade sänts ut i provinserna för att studera läget i folkkommunerna och lyssna till böndernas klagomål. Detta tydde på en förestående vändning som också beslöts på ett möte med den kinesiska partiledningen i Wuchang i mitten av december.

Partiledningen tog tillbaka formeln om ”övergång till kommunismen”. ”Den var en långvarig och komplicerad process som förutsatte en hög produktionsnivå, en högt utvecklad industrialisering av hela landet liksom mekanisering och elektrifiering. Utan att förverkliga dessa mål är det naturligtvis omöjligt att tala om att träda in i det mänskliga samhällets högre utvecklingsskede, kommunismen.” Uppbyggandet av en modern industri skulle ta ”15-20 år eller ännu längre tid”. Den kommunistiska omgestaltningen var beroende av produktionens utveckling och den politiska medvetenheten och inte av ”enskilda partimedlemmars önsketänkande”.

I resolutionen uttalades öppet att det har rått olika uppfattningar om folkkommunerna. Nu var det nödvändigt att ”så snart som möjligt åstadkomma enighet i uppfattningen om folkkommunerna såväl bland alla partimedlemmar som hos folket”. På samma möte tillkännagavs att Mao inte längre skulle ställa upp som presidentkandidat.

Kort tid efter mötet i Wuchang lät Moskva sina invändningar mot folkkommunerna falla och karakteriserade dem som en legitim form för den kinesiska kommunismen. Men de djupare orsakerna till motsättningarna mellan Moskva och Peking kunde inte bringas ur världen. Trots allt som förenar de två kommunistiska stormakterna — och vars betydelse här uttryckligt skall betonas — kunde man inte bortse från deras olikartade förhållanden som kan leda till nya konflikter.⁷

Skiljaktigheterna mellan Moskva och Peking 1958 hade understrukt ett förhållande som redan kommit till tydligt uttryck i kampanjen mot revisionismen. Det finns inte längre bara ett centrum i den världskommunistiska rörelsen utan tre: Belgrad, centrum för reformkommunismen med dess krav på att komma bort från dogmatiken, föra Marx' och Engels tankar vidare och slå in på nya vägar som avviker från sovjetkommunismen; Moskva, fortfarande kommunismens mäktigaste centrum som försöker att anpassa den från Stalin ärvda ideologin till det moderna industrisamhällets förhållanden utan att ifrågasätta partiets auktoritet; och slutligen Peking som står inför uppgiften att vidta politiska och ekonomiska åtgärder för en snabb industrialisering och samhällsomdaning och som i detta sammanhang representerar en ytterst militant version av kommunismen.

Chrusjtjovs skolreform

Under loppet av sommaren och hösten följde Chrusjtjovs skolväsendets reorganisation, som nu blev huvudpunkten i den ryska inrikespolitiken. Chrusjtjov bebådade skolreformen på Komsomols 13:e kongress den 18 april 1958. Han kritiserade de tioåriga skolorna för att de bara utbildade ungdomen för vidare studier och inte för det praktiska arbetet inom industrin och jordbruket. 1957 hade 700 000 och mellan 1953 och 1956 inalles 2,2 miljoner elever lämnat skolorna utan att börja på högskolorna. Men de hade betraktat arbetet i fabriker,

⁷ I [Mao Zedong – Ett politiskt och intellektuellt porträtt](#) beskriver och analyserar Maurice Meisner Maos ”Stora språng” och det bakslag som blev resultatet – se bokkapitlet 5 (från sid 50ff) och 6.

kolchoserna och sovchoserna som en ”förolämpning”. Kroppsarbetet hade blivit ett spöke för barnen. Många föräldrar inpräntade i dem: ”Om du inte anstränger dig kommer du inte in i högskolan utan får bli vanlig fabriksarbetare.”

Under Stalins tid hade sovjetskolan som väsentligaste uppgift att förbereda nya generationer för universiteten. I detta syfte hade 19:e partikongressen i oktober 1952 beslutat att den tioåriga skolan skulle vara obligatorisk för alla barn. Först skulle den införas i städerna, senare överallt i landet. Det fanns emellertid inte längre bruk för så många akademiker. Däremot växte behovet av specialister på mellanstadiet samt kvalificerade arbetare. Med utbyggnaden av den tioåriga skolan steg också antalet utexaminerade snabbare än antalet platser på högskolestadiet. Många ungdomar som vid avgången från grundskolan hade förberett sig för högre studier kunde helt enkelt inte tas in men eftersom de redan kände sig som aspiranter till högre poster i samhället hade de ingen lust att börja arbeta i fabriker eller kolchoser. Till en början sökte partiledningen lösa detta problem genom en kampanj. Mellan 1953 och 1956 fick ungdomen inpräntat i sig att det inte var någon skillnad på andligt och kroppsligt arbete och uppmanades att gå till fabriker. De som vägrade hänades som ”bjelortjki” (folk med vita händer).

Nu togs den, tekniska undervisningen steg för steg upp på undervisningsplanerna i grundskolan. Under de fyra första skolåren fick eleverna en timme i veckan arbeta i skolverkstäderna, i femte till sjunde klasserna två timmar och i de tre sista klasserna undervisades de två timmar i veckan i jordbruk och industri vartill kom 60-80 timmar om året i praktiskt arbete i fabriker. I alla skolor inrättades laboratorier och verkstäder.

20:e partikongressen krävde ännu en gång eftertryckligt att skolorna helt skulle omdanas för den tekniska undervisningen. Nya ämnen skulle införas som ”förmedlade grundbegreppen på teknikens och produktionens områden”. Eleverna skulle ”systematiskt dras in i arbetet i fabriker, kolchoserna och sovchoserna”. Undervisningsprogrammet skulle omformas ”till förmån för en ökad produktionsspecialisering”. Detta var inte tillräckligt för att på allvar förbereda eleverna för det praktiska arbetet men samtidigt krävde den tekniska undervisningen så mycket tid att förberedelserna till högskolestudierna försumrades.

Den 21 september 1958 offentliggjordes Chrusjtjovs ”av partipresidiet godkända” memorandum Om stärkandet av skolans kontakt med livet och den fortsatta utvecklingen av utbildningssystemet. Sju veckor efteråt tillkännagavs centralkommitténs och ministerrådets teser om samma problem och med samma titel. Teserna byggde i allt väsentligt på Chrusjtjovs memorandum men var utförligare, mera genomtänkta och i vissa avseenden reviderade.

Sovjetskolans huvudvikt skulle läggas på det uppväxande släktets förberedelse till nyttigt arbete. Den skulle ”fostra allsidigt utbildade människor som är i stånd till systematiskt kroppsligt arbete och strävar efter att vara till nytta för samhälle och aktivt delta i produktionen av de för samhället nödvändiga värdena”. Alla barn skulle få en högre skolutbildning bestående av två etapper. Den första var den för alla barn obligatoriska åttaåriga skolan, den s. k. allmänbildande tekniska skolan vars huvuduppgift var ”studiet av vetenskapens grunder, den tekniska utbildningen och uppfostran till arbete”. Den ”fullständiga gymnasieutbildningen” följde i den andra etappen som började vid 15 eller 16 års ålder. I detta syfte skulle det upprättas skilda slag av läroanstalter som på olika sätt förenade teoretisk undervisning med produktivt arbete:

1. Skolor för arbetar- och jordbruksungdom, s. k. allmänbildande kvällsgymnasier. Dessa skulle i kvällskursens form ge fullständig gymnasieutbildning till de elever som efter genomgången åttaårig skola arbetade i produktionslivet och ville förbättra sina fackliga kvalifikationer.

2. Allmänbildande tekniska arbetsgymnasier med produktionsundervisning som kombinerade gymnasiekursen med speciell fackutbildning. Teoretisk undervisning och produktionsarbete

skulle växla periodiskt alltefter den lokala industrins och jordbrukets behov.

3. Tekniska och andra fackskolor som gav eleverna från den åttaåriga skolan en allmän och specialiserad gymnasieutbildning.

Alla elever som var konstnärligt eller vetenskapligt begåvade skulle ha möjlighet att komma in i specialgymnasier och ägna sig åt sitt speciella fack. Nätet av internatskolor skulle utvidgas och organiseras på samma sätt som den åttaåriga skolan eller det allmänbildande arbetsgymnasiet med produktionsundervisning. På 21:a partikongressen framhöll Chrusjtjov internatskolorna, skolbispisningen och barntädgårdarna som bevis för att man redan nu höll på att utveckla högre kommunistiska samhällsformer i Sovjet.

I sitt memorandum framställde Chrusjtjov detta kategoriska krav: ”Både i storstaden och på landet går samtliga barn från skolan till produktionen. Ingen slipper undan. Varken föräldrarnas sociala ställning eller ansökningar om dispens kommer att frita någon från det produktiva arbetet.”

De sovjetiska högskolorna skulle i framtiden bara ta in ungdomar som utfört praktiskt arbete i industrin eller jordbruket. Vid de flesta högskolor och särskilt de tekniska skulle yrkesarbetet inte avbrytas de första terminerna, d. v. s. eleverna fick bedriva sina studier på kvällarna. I början av det tredje studieåret skulle studenterna befrias från yrkesarbetet tre dagar i veckan och de sista två studieåren kunde de ”möjligtvis” ägna sig åt sina studier helt.

Liksom fallet var med de två andra stora reformer som är knutna till Chrusjtjovs namn — industrireformen på våren och sommaren 1957 och upplösningen av maskin- och traktorstationerna på våren 1958 — försökte partiledningen också med skolreformen lösa flera problem på en gång. Av allt att döma var det omedelbara ekonomiska intressen som stod i förgrunden. Sovjetunionen hade utvecklats till en modern industristat i vilken det kom mindre an på expansion än intensifiering. Produktionen hade bruk för ett stort antal kvalificerade arbetare och specialister på mellanstadiet och de skulle åstadkommas genom ungdomens allmänna produktionstekniska utbildning.

Men även maktpolitiska överväganden torde i hög grad ha bidragit till skolreformen. Högskolestudenterna hade under de senaste två årtiondena huvudsakligen utgjorts av söner och döttrar till de ekonomiska byråkraterna, teknikerna och industrins direktörer som därigenom stärkte sin position. Genom skolreformen skulle denna samhällsgrupp berövas sina privilegier. Ännu ett politiskt moment spelade in. Revisionistiska strävanden och oppositionella idéer hade särskilt på senare år kommit till uttryck bland de studerande och partiledningen trodde tydligen att unga människor som i flera år arbetat inom industrin och jordbruket var mindre mottagliga för kätterska tankar.

Till sist fullföljde sovjetledningen med skolreformen sitt syfte att övervinna motsättningen mellan andligt arbete och kroppsarbete, en integrerande del av sovjetideologin i övergångsstadiet till kommunismen.

Liksom vid tidigare reformer gjordes också skolreformen till föremål för en offentlig diskussion. Det var naturligtvis omöjligt att vända sig direkt mot teserna men mellan raderna av de i pressen införda debattinläggen kunde man tydligt läsa att det rådde starkt motstånd i vida kretsar. Huvudinvändningarna kom från pedagogerna och vetenskapsmännen som befارade en sänkning av bildningsnivån.

I Literaturnaja Gazeta hänvisade professor Versilin till produktionsarbetets nackdelar och som exempel anförde han de elever i Leningrads 44:e skola som satts in som arbetare i ett närbeläget repslugeri: ”Det visar sig alltså att det är adressen som bestämmer vilken fackutbildning eleverna skall få.” Professor Semjonov förklarade i Pravda att en reform av skolsystemet krävde överväganden om ”vilket läge vår folkeekonomi kommer att befinna sig i om 10-15 år”. Den skulle då arbeta med automatiserade fabriker, komplicerade maskiner och

robotar. Därför måste det i första hand utbildas ingenjörer, tekniker och konstruktörer.

Det höjdes också betänksamma röster emot att en alltför tidig avgång från skolan som ansågs kunna skada de ungas utveckling. Den kände pedagogen Medinskij påpekade att 15-åringarna befinner sig i ett känsligt skede av sin personlighetsutveckling och att minsta fel, taktlöshet etc. kan vålla stora skador. Hur stort uppfostrande värde arbete än har kunde uppfostran av den unga generationen inte ske utan pedagogisk ledning. ”Jag varnar mot alltför stor begejstring”, skrev professor Kolbanovskij i *Literaturnaja Gazeta*. ”En skolverksamhet i vilken barnen studerar i klassrummet tre dagar i veckan och lika många dagar i fabriken för med sig många organisatoriska vanskligheter.”

Vetenskapsakademiens preses Nesmejanov förklarade i *Literaturnaja Gazeta* den 20 december 1958 att alla som lämnar grundskolan måste ha rätt att få komma in på en högre läroanstalt om de hade den nödvändiga begåvningen. En rad lärare vid Leningrads universitet hävdade i *Vestnik Vyszej Sjkoly* (nr 10, 1958) att inhämtandet av teoretiskt vetande kräver oavbrutet studium. Särskilt intressanta var de invändningar som Ilja Ehrenburg framförde i *Komsomolskaja Pravda* den 30 november. En specialisering var nog nödvändig i produktionen, skrev han, men på det andliga området leder den till stagnation. Man mister förmågan att tänka kritiskt. En utvecklad teknik skulle inte vara målet utan medlet.

Den 25 december 1958 utfärdades Lagen om stärkandet av skolans kontakt med livet och den fortsatta utvecklingen av folkutbildningen i Sovjet. Den omfattade 42 artiklar som på skilda punkter avviker från Chrusjtjovs ursprungliga utkast. Som skolans huvuduppgift framhävdes inte bara förberedelsen till produktivt arbete utan samtidigt också höjande av bildningsnivån och barnens moraliska, fysiska och estetiska fostran nämndes som en del av uppgifterna. Skolans undervisning skulle förena studiet av vetenskapens grunder, den tekniska utbildningen och uppfostran till arbete.

Man hade också funnit en försiktigare formulering av grundprinciperna för de tre skoltyperna i den andra undervisningsetappen, skolorna för arbetar- och jordbrukarungdomen och de tekniska arbetsskolorna. De tre högsta klasserna i den gamla tioåriga skolan skulle under loppet av tre till fem år omdanas till skolor av en helt ny typ och det kunde i detta sammanhang ”under inga förhållanden tillåtas något eftersättande av befolkningens skolbehov”. Det skulle i framtiden sörjas för att högskolorna fick ett tillräckligt antal avgångselever från de tioåriga skolorna varför det ”i varje unionsrepublik skulle behållas ett visst antal av de bestående gymnasierna under övergångstiden”.

Chrusjtjovs förslag att studierna under de första terminerna vid högskolorna skulle bedrivas vid kvällskurser eller per korrespondens medtogs inte i lagen. Det hette bara att korrespondenskurserna och kvällshögskolorna skulle förbättras och utvidgas. Chrusjtjovs huvudkrav fastslogs visserligen i lagen men betydligt modifierade. Den omständigheten visar att Chrusjtjov och partiapparaten inte är allsmäktiga utan att de måste ta hänsyn till den sovjetiska överklassens intressen.

Fallet Pasternak

På hösten uppstod en utomordentligt svår situation för sovjetledningen på det kulturpolitiska området genom att Nobelpriset i litteratur tilldelades Boris Pasternak för boken *Dr Zjivago* som inte hade kommit ut i Sovjet. Men ”fallet Pasternak” var bara ett led i den kedja av konflikter mellan partiapparaten och sovjetförfattarna som fortsatte 1958.

Med offentliggörandet av sina kulturpolitiska teser i augusti 1957 hade Chrusjtjov visserligen stakat ut den nya linjen men partiapparatens svårigheter med författarna och konstnärerna upphörde inte därmed. Av allt att döma ville partiledningen inte driva konflikten till sin spets. Den 8 juni 1958 offentliggjordes ett den 28 maj godkänt beslut om konstproblemen som innehöll vissa eftergifter till författarna och konstnärerna. Partibeslutet hette ”Till rättandet av

felen vid bedömningen av operorna Den stora vänskapen, Bogdan Chmelniskij och Av fullt hjärta” och är en revision av det bland sovjetintelligentian högst impopulära CK-beslutet av den 10 februari 1948 om Muradeljs opera Den stora vänskapen och två artiklar i Pravda 1951 om vissa musikfrågor. 1948 års beslut är ett av Sjdanovs beryktade ingripanden i litterära och konstnärliga frågor åren mellan 1946 och 1948. Han hade fördömt sovjetmusikens formalistiska inriktning som ”folkfientlig och i praktiken ledande till musikens likvidering”. Nu förklarade partiledningen att denna värdering av olika sovjetkompositörers arbeten ”i flera fall hade varit ogrundad och oberättigad”. Det hade varit felaktigt att kategoriskt uttala en förkastelsedom över så talangfulla tonsättare som Sjostakovitj, Prokofjev, Chatjaturian, Sjebalin, Popov och Mjaskovskij. Visserligen hade det varit berättigat att fördöma felaktiga tendenser i Muradeljs opera Den stora vänskapen, Dankevitjs opera Bogdan Chmelniskij och Zjukovskijs opera Av fullt hjärta men det hade inte funnits någon anledning att framställa dem som exempel på formalism. De falska värderingarna ”avspeglade Stalins subjektiva framfart mot åtskilliga av våra konstnärers verk”. Betecknande var påståendet att Malenkov, Molotov och Berija på den tiden hade varit Stalins rådgivare i musikfrågor.

Änskönt partiledningen ingalunda definitivt tog avstånd från Sjdanovs terror mot författare och konstnärer innebar detta ställningstagande dock en eftergift från partiledningens sida åt intelligentian.

Inte långt efteråt måste partiet åter sysselsätta sig med författarna. På sommaren 1958 hade det uppstått en debatt om sovjetförfattarnas förhållande till nutiden. En del författare hade därvid proklamerat ”avståndsteorin”: en författare som önskar skildra nutidsproblemen i sina verk måste hålla distans till känsloladdade, omstridda och ännu inte klarlagda dagsproblem. Den 17 augusti vände sig Pravda mot ”avståndsteorin” som förkastades som en uppfinning av ”litterära dagdrivare som glömmer litteraturens viktigaste sociala uppgift”.

Motsättningarna om ”avståndsteorin” överskuggades emellertid i slutet av oktober fullständigt av de sensationella omständigheterna kring ”fallet Pasternak”. Sedan Boris Pasternak först hade accepterat Nobelpriset startade partiledningen en kampanj som till slut tvingade honom att avstå från det.

Den 25 oktober offentliggjorde Literaturnaja Gazeta ett brev som redaktionsmedlemmarna i den litterära tidskriften Novyj Mir i september hade skrivit till Pasternak och i vilket de redogjorde för orsakerna till att de inte ville trycka romanen Dr Zjivago.

Redaktionskollegiet kritiserade romanens ”andliga hållning, dess avvisande av den socialistiska revolutionen”. Historien om dr Zjivagos liv och död var ”en historia om den ryska intelligentians liv och död, om dess väg till revolutionen, genom revolutionen och dess undergång som följd av revolutionen”. Romanen avslöjade författarens åsikt att oktoberrevolutionen var ett misstag, att de intellektuellas medverkan hade varit en ohjälplig katastrof och att allt övrigt var av ondo. Kollegiet kom till den slutsatsen att romanen var en ”politisk predikan, ett verk som från A till Ö tjänade vissa politiska syften”. Den var ett försök att visa att ”den socialistiska revolutionen inte hade haft någon positiv betydelse för vårt folks och mänsklighetens historia och att den inte medfört annat än ondska och olycka”. Därför kunde det inte bli tal om att offentliggöra romanen i Novyj Mir.

Den 26 oktober innehöll Pravda en artikel av den gamle publicisten Saslavskij som vältrade sig i förolämpningar och utfall. Saslavskij hade 1917 varit redaktör för en banktidskrift och en rasande motståndare till bolsjevikerna under revolutionen. Lenin hade den gången betecknat honom som en ”skurk” men under Stalins tid blev Saslavskij en ledande partipublicist som energiskt stödde ledarens alla kampanjer. Han är känd för en nyårsartikel 1949 i vilken han hävdade att ”ryska är socialismens världsspråk”. Nu karakteriserade han Pasternak som ”en överflödigt enstöring och individualist som hade fört ett slags emigrantexistens i Sovjetunionen. Dr Zjivago var en ondskefull smådeskrift mot sovjetrevolutionen och sovjetfolket.

Om Pasternak hade den minsta gnutta sovjetisk värdighet skulle han avvisa denna förolämpande utmärkelse. Med hela sitt författarskap bekräftar Pasternak att han i vårt socialistiska land med dess av patos uppfyllda byggande av ett lysande kommunistisamhälle inte är annat än — ogräs.”

Den 28 oktober beslöt författarförbundets styrelse att utesluta Pasternak. Det förklarades att idén till Dr Zjivago ”hämtats upp ur den dekadenta slaskhinken” och Pasternak beskyldes för ”förräderi mot sovjetfolket”. Ännu skarpare gick komsomolledaren Semitsjastny till rätta med Pasternak. På ett festmöte i Moskva den 29 oktober sade han att Pasternak uppförde sig värre än ett svin:

”Man säger emellanåt om ett svin, för övrigt med orätt, att det uppför sig 'som ett svin'. Detta är enligt min mening en förolämpning mot svinet. Ett svin — och det vet alla som har med detta djur att göra och känner dess egenskaper — smutsar aldrig ner den plats där det äter eller sover. Jämför man alltså Pasternak med ett svin så skulle ett svin aldrig ha gjort vad han gjort, (bifall). Men Pasternak, denna människa som räknar sig till samhällets bästa representanter har gjort det. Han har förorenat det ställe där han arbetar, smutskastat dem av vars arbete han lever och andas, (bifall).”

Detta uttalande infördes ordagrant i Komsomolskaja Pravda den 30 oktober. I de sammanfattande referaten av talet i Pravda och Izvestija hade det dock uteslutits.

I samma tal hade Semitsjastny — tydligen på partiledningens vägnar — offentligt uppmanat Pasternak att lämna Sovjetunionen: ”Låt honom resa till sitt kapitalistiska paradys. Jag är övertygad om att varken allmänheten eller regeringen skall lägga det minsta hinder i vägen utan tvärtom betrakta hans försvinnande från vår krets som en rensning av luften.” Det var efter detta angrepp som Pasternak den 31 oktober sände följande brev till Chrusjtjov:

Ärade Nikita Sergejevitj.

Jag vänder mig till Er personligen, kommunistpartiets centralkommitté och sovjetregeringen. Av kamrat Semitsjastnys tal har jag erfarit att regeringen ”inte kommer att lägga hinder i vägen för min utresa från Sovjet”. Denna utresa är omöjlig för mig. Jag är bunden till Ryssland genom min födsel, mitt liv och mitt arbete. Jag kan inte föreställa mig mitt öde ensam och utanför Ryssland. Vad jag än kan ha begått för fel och missförstånd kunde jag inte föreställa mig att jag skulle bli medelpunkt i en sådan politisk kampanj som har uppstått kring mitt namn i västvärlden. Sedan detta gått upp för mig har jag underrättat Svenska akademien om mitt frivilliga avstående från Nobelpriset. Att lämna min hemort skulle innebära döden för mig och därför ber jag Er att inte tillgripa denna yttersta åtgärd mot mig. Handen på hjärtat: jag har dock när allt kommer omkring utträtt något för sovjetlitteraturen och kan också i framtiden vara till nytta för den.

Pravda publicerade detta brev den 2 november samtidigt med en förklaring från nyhetsbyrån TASS som officiellt bekräftade att ”det från de sovjetiska statsorganens sida inte kommer att läggas några hinder i vägen för B. L. Pasternak ifall han skulle begära att få resa till utlandet för att ta emot det honom tilldelade priset”. Pasternak hade dock inte begärt visum. ”Skulle Pasternak önska att för alltid lämna Sovjetunionen, det samhällssystem och det folk som han baktalat i sitt sovjetfientliga verk Dr Zjivago så skulle de officiella myndigheterna inte lägga minsta hinder i vägen för honom. Han skulle ha möjlighet att lämna Sovjetunionen och personligen njuta av alla det kapitalistiska paradysets frestelser.”

På olika möten antogs resolutioner mot Pasternak. I ett brev till Pravda den 6 november 1958 såg sig författaren ännu en gång nödsakad att ta ställning till sin bok och tilldelningen av Nobelpriset. Han hade först accepterat Nobelpriset som ”litterär utmärkelse” men senare avvisat det då han såg ”vilken omfattning den politiska kampanjen kring min roman” hade antagit. Trots denna förklaring fortsatte kampanjen. På en kongress för Ryska federativa

sovjetrepublikens författare i Kremls stora sal den 8 december 1958 i vilken nästan alla ryska parti- och statsledare deltog beskyllde författarföreningens ordförande Sobolev åter Pasternak för "förräderi".

Strafflagsreformen

Den 25 december 1958 antog Högsta sovjet en rad viktiga lagar på rättsväsendets område. Ändringarna gällde grundvalen för straffrätts-lagstiftningen, det straffrättsliga ansvaret för statsförbrytelser och militära förbrytelser, rättegångsordningen, militärdomstolarnas kompetens och straff-förfarandet i Sovjetunionen och de enskilda sovjetrepublikerna.

Straffrättsreformen innebar i det väsentliga ett lagligt stadfästande av de förändringar som vidtagits efter Stalins död. Genom en rad viktiga processer mot tidigare ledande funktionärer i statssäkerhetstjänsten och andra redan nämnda åtgärder under tiden från 1953 till 1958 hade stats-säkerhetstjänstens makt inskränkts och underordnats partiorganens kontroll. Dess funktioner hade begränsats avsevärt och de fruktade specialdomstolarna hade avskaffats redan i september 1953. Kort efteråt (11 september 1953) hade också inrikesministeriets militärdomstolar för krigsmakten upplösts. Straffutmätningen för mindre bedrägerier med stats-egendom nedsattes (10 januari 1955). Arrestering avskaffades som straffåtgärd i disciplinär-ordningen för järnvägarna, sjöfarten och civilflyget (i september 1956) och de s. k. transportdomstolarna upplöstes (februari 1957). Hela rättsväsendet decentraliserades och lokala domstolspresidier upprättades i provinserna och unionsrepublikerna (14 augusti 1954). De centrala justitiemyndigheternas förvaltningsorgan i de enskilda unionsrepublikerna och provinserna avskaffades (4 augusti 1956).

Av inte mindre betydelse var omorganiseringen av lägersystemet. I maj 1957 gav ställföreträdande chefen för statens åklagarmyndighet Kudrjavitsev den amerikanske juristen Harold J. Berman, professor vid Harvard Law School, en intervju av vilken följande framgick (Neue Zürcher Zeitung den 21 maj 1957): Efter Stalins död hade över 70 procent av fängelseinternerna benådats och två tredjedelar av arbetslägren i Sibirien avskaffats. Minst 52 procent av de benådade fångarna hade försatts på fri fot omedelbart efter amnestilagens utfärdande på våren 1953. Antalet politiska fångar uppgick till bara två procent av samtliga fängelseinterner.

Ministerrådet utfärdade den 25 oktober 1956 en icke offentliggjord förordning som avskaffade arbetsomskolningslägren och inskränkte frihetsstraffen till två former: arbetsomskolningskolonier och fängelsestraff. Arbetskolorna disponerar över skolor och tekniska utbildningsanstalter som är underordnade undervisningsministeriet. Fångarna har ett slags självstyrelse och får ta emot besök av släktingar. De nya arbetskolorna undandrogs statssäkerhetstjänstens myndighet och underställdes inrikesministeriet och regeringarna i unionsrepublikerna. Som kontrollinstans upprättades kommissioner i de lokala sovjeterna bestående av representanter för stats-, fackförenings- och komsomolorganisationerna.

Av alla beslut som träffades på rättsväsendets område framhävdes särskilt utvidgandet av åklagarnas kompetens i sovjetpressen. En förordning från Högsta sovjets presidium den 24 maj 1955 ålade åklagarna att tillse att lagarna på det strängaste efterlevdes av alla myndigheter, ansvariga personer och medborgare. De fick anvisning om att i rätt tid vidta åtgärder mot alla lagöverträdelser "av vem det vara må" och uppmanades att "på det strängaste tillse att ingen medborgare olagligt eller ogrundat ställs till ansvar eller på annat sätt olagligt berövas sina rättigheter". Allmänna åklagarna var ansvariga för att lagens föreskrifter efterlevdes vid rättsliga undersökningar, däribland "också sådana som företas av statssäkerhetstjänstens organ". De skulle också övervaka att "ingen häktas utan domstolsbeslut eller åklagarens medgivande".

Å andra sidan undandrogs bestraffandet av brottsliga element i hög grad den officiella rättsutövningen. Den 30 april 1954 hade dödsstraff införts för speciella brott, i första hand

mord. På våren 1957 utfärdades i de flesta unionsrepublikerna den s. k. parasitlagen ”till skärpt kamp mot samhällsfientliga parasitiska element”.

Det anordnades s. k. allmänna medborgarmöten på initiativ av gatukommittéer eller kommissioner för den allmänna ordningen när privatpersoner, organisationer eller pressen yrkade på det varvid förvisningsdomar på mellan två och fem år kunde avkunnas över myndiga, arbetsdugliga medborgare ”som för en samhällsfientlig parasittillvaro”. Mötena var beslutsmässiga när flertalet av de vuxna medborgarna inom vederbörande husförvaltning eller gatukommitté, på landsbygden majoriteten av byns vuxna medlemmar, var närvarande. Domarna avkunnades med enkel majoritet vid öppen omröstning. Medborgarmötena kunde också nöja sig med en tillrättavisning i händelse att den utpekade lovade bättring. En dom som avkunnats av en vanlig medborgarförsamling skulle föreläggas den lokala räjong- eller stadssovjeten som inom tio dagar skulle avgöra om den var rättmätig. Straffet skulle genast verkställas.

Dessa parasitlagar som först offentliggjordes i form av lagförslag väckte en livlig diskussion. Ledande företrädare för det ryska rättsväsendet i några unionsrepubliker gav uttryck för betänkligheter. De kritiserade den otillfredsställande definitionen av ”samhällsfientliga och parasitiska element” samt det förhållandet att frågor som låg under rättsväsendets domvärjo godtyckligt kunde avgöras av medborgarförsamlingar. Likaså kritiserade de bestämmelsen om att beslut om en människas förvisning kunde fattas med enkel majoritet. Gång på gång togs frågan upp om en medborgarförsamling över huvud taget hade rätt att avkunna lagligt gällande domar och därmed föregripa de rättsvårdande myndigheterna. Detta motstånd torde ha varit förklaringen till att införandet av parasitlagarna tog så lång tid. De infördes först i Uzbekistan (27 maj 1957) och därpå följde Turkmenistan (29 maj 1957), Lettland (12 oktober 1957), Tadzjikistan (21 januari 1958), Kazakstan (25 januari 1958), Armenien (31 januari 1958) och Azerbajdzjan (i 8 juni 1958). På våren 1959 meddelades att parasitlagen hade införts i Kirgisien vid gränsen till Kina. På sommaren 1959 hade den ännu inte trätt i kraft i Ryska federativa sovjetrepubliken, Ukraina, Vitryssland, Moldavien, Georgien, Litauen och Estland.

De lagar som utfärdades den 25 december 1958 innebär en kompromiss mellan å ena sidan reform- och statsrättsliga strävanden och å den andra partiapparatus intresse av att vidmakthålla sitt herravälde. Jämfört med Stalintiden är lagarna otvivelaktigt ett framsteg men tillgodoser dock inte på långt när de önskemål som man har i vidsträckta sovjetkretsar. Straffrättsreformens väsentligaste punkter är följande:

1. De lösliga begreppen ”folkfiende” och ”kontrarevolutionär verksamhet” som tillät godtycklig häktning av stora folkgrupper har avskaffats i den nya lagen. Det förklaras uttryckligt: Endast de kan ställas till rättsligt ansvar och bestraffas som begått en förbrytelse, d. v. s. en i strafflagen förutsedd uppsåtlig eller ouppsåtlig handling som skadar allmänheten. Bestrafningen kan endast fastställas genom domstolsutslag.
2. Repressalier mot hela persongrupper på grund av deras sociala miljö eller tidigare verksamhet får — som ordföranden i kommissionen för lagförslag i unionsrådet Poljanskij sade — inte förekomma. En anklagads beaktelse är inte längre tillräckligt bevis för skuld. Domen skall uteslutande byggas på bevis som undersökts under processen. Vederbörande persons skuld måste bevisas för rätten.
3. Straff kan bara utdömas av domstol. Andra organ t. ex. statssäkerhetstjänsten har inte längre rätt att utdöma eller verkställa straff. I fall av lagöverträdelse är endast domstolen resp. allmänna åklagaren berättigad att resa åtal och besluta om häktning. Försvarsadvokaten som under Stalintiden bara hade varit en symbolisk figur utrustades nu med ökade befogenheter. Tidigare fick han inblick i handlingarna först sedan förundersökningen avslutats eller fallet överlämnats till domstolen. Nu stod handlingarna till hans förfogande redan på undersök-

ningsstadiet. Dock tillgodosågs inte de krav som flera jurister framfört vid 20:e partikongressen om att de ständigt skulle ha tillgång till säkerhetstjänstens arkiv och informationskällor. Vid motiveringen av de nya lagarna i Högsta sovjet betonades att ”försvarsadvokaten inte får skydda sin klient med vilka medel som helst”. Han skulle ”tjäna försvaret av sovjet-samfundet”.

4. Minimiålder för straffbarhet höjdes från 12 till 14 år. Därmed upphävdes den beryktade och av Molotov undertecknade barnförordningen” av den 8 april 1935 enligt vilken barn från 12 års ålder kan ”ställas till rättsligt ansvar med användning av alla straffrättsliga medel”.

5. Förvisningsstraffen sänktes från 2 till 10 år i undantagsfall 15 år. Samtidigt avskaffades den automatiska straffnedsättningen för gott uppförande.

6. Enligt den nya förordningen skulle militärdomstolarna enbart ägna sig åt spionagefall och militära förseelser. Därmed hade deras kompetens väsentligt inskränkts och preciserats.

7. Uttryckligen avvisades Stalins tes om att klasskampen ständigt skärps i takt med socialismens utveckling (den ideologiska motiveringen för, den stora utrensningen). Straffåtgärderna skulle i stället gradvis ersättas med åtgärder av uppfostrande karaktär.

Trots dessa förbättringar bibehölls de stränga straffen för varje politisk oppositionell verksamhet. I den nya Lagen om straffrättsligt ansvar för statsförbrytelser omnämns tio ”särskilt farliga och 16 andra statsförbrytelser”. Till de förra räknas landsförräderi, spionage, terrorhandlingar, avvikelser och ”skadedjursverksamhet” samt antisovjetisk agitation och propaganda.

Landsförräderi står överst av alla förbrytelser och består enligt den nya lagtexten av överlöpning till fiendensspionage⁴Lithressleamilitära och andra statshemligheter till främmande makt, flykt till utlandet resp. vägran att återvända från utlandet, hjälp till utländska stater ”i deras fientliga verksamhet mot Sovjet” samt ”sammansvärjning i syfte att överta makten”. Som straff föreskrivs frihetsberövande i 10 till 15 år resp. dödsstraff. Spionage till fördel för främmande makt straffas med 7 till 15 års frihetsberövande eller döden. ”Terroristiska handlingar” d. v. s. mord på en statsledare eller ”en aktiv funktionär” straffas med från 10 till 15 års frihetsberövande eller döden. Med frihetsstraff från 8 till 15 år bestraffas ”diversionshandlingar” (avvikelser) eller ”skadedjursarbete” d. v. s. uppsåtlig förstörelse av företag, byggnader, trafikanläggningar eller annan statlig eller samhällelig egendom liksom varje aktivitet som syftar till att underminera folkekonomin och försvaga sovjetstaten.

En särskild artikel handlar om antisovjetisk agitation och propaganda. Spridandet av ”förtal mot den sovjetiska stats- och samhällsordningen” samt framställning, spridande och förvarande av skrifter som tjänar detta syfte straffas med fängelse från sex månader till sju år resp. förvisning i två till fem år, krigspropaganda med fängelse från tre till åtta år. Samma straff drabbar den som medverkar i en antisovjetisk organisation. Särskilt farliga statsförbrytelser mot ”andra arbetarstater” d. v. s. östblocket bestraffas på samma sätt.

Till ”andra statsförbrytelser” hör bl. a. propaganda för rashat och nationell diskriminering (fängelse från sex månader till tre år, resp. förvisning i två till fem år), avslöjande av statshemligheter till obehörig person (fängelse från två till fem år, i allvarigare fall fem till åtta år), förlust av hemliga dokument (från ett till tre års fängelse, i allvarigare fall tre till fem år), stråtröveri (från tre till fem års fängelse) samt värnpliktsvägran (från ett till tre års fängelse, i särskilt allvarliga fall upp till fem år).

Den 19 februari trädde den nya strafflagen och de övriga lagar som godkänts i december 1958 i kraft. Talrika fångar som dömts i enlighet med de nu ogiltigförklarade paragraferna frigavs från fängelser, arbetsläger och arbetskolonier. Likaså försattes personer under 18 år, gravida kvinnor och kvinnor med barn under åtta år på fri fot och dessutom alla som dömts för

”kontrarevolutionär verksamhet” och som enligt den nya lagen inte längre kunde ställas inför rätta.

I jämförelse med Stalintiden är straffrättsreformen ett stort framsteg men har dock långtifrån medfört verkligt rättsstatliga förhållanden i Sovjet. Godtyckliga handlingar möjliggörs nu liksom förut genom de stränga straffen för politisk oppositionell verksamhet, den godtyckliga bestraffningen av brottsliga element genom de i parasitlagen erkända medborgarförsamlingarna, bristen på rättsgarantier i författningen samt formuleringar som ”sammansvärjningar i syfte att ta makten” som officiellt gäller som landsförräderi men som närsomhelst kan utnyttjas av en majoritet i partipresidiet mot en minoritet. Avgörande är kommunistpartiets och statssäkerhetstjänstens förhållande till sovjetlagarna. Ingen lag omnämner partiet, dess befogenheter och kompetens. Partiet är emellertid inte bara de facto utan också enligt de officiella förklaringarna ”sovjetstatens avgörande, riktningsgivande och styrande kraft”.

Statssäkerhetstjänsten under ny ledning

Samtidigt med tillkännagivandet av strafflagsreformen offentliggjordes en viktig omplacering i ledningen av kommittén för statssäkerhet. Ordföranden general Ivan Serov avsattes den 9 december 1958 och efterträddes av Alexander Sjelepin. Serovs entledigande torde ha beslutats redan på våren 1958. I det nummer av Pravda som den 28 maj 1958 innehöll en artikel av Serov med anledning av gränstruppernas 40-årsjubileum kallades Serov inte längre ordförande i kommittén för statssäkerhet utan bara general I. Serov.

Sjelepin föddes 1918 och har studerat vid det i Moskva så åtrådda IFLI, högskolan för filosofi, litteratur och historia. Under Finlandskriget 1939-40 var han politisk officer vid fronten. 1940 blev han medlem av partiet och arbetade först i agitations- och propaganda-avdelningen i Moskvas Komsomolkommitté. Från 1943 till 1953 var Sjelepin medlem av Komsomols sekretariat och ansvarig för organisations- och personalfrågor samt för Komsomolgrupperna i armén. Senare övertog han också ansvaret för ideologiska frågor och internationella förbindelser i Komsomolledningen. På 12:e Komsomolkongressen i mars 1954 blev Sjelepin förstesekreterare för den ryska ungdomsorganisationen som räknar 18 miljoner medlemmar och 1957 utnämndes han dessutom till vicepresident för Demokratisk ungdoms världsförbund som leds från Moskva. Sedan 1954 tillhör han också kommissionen för utrikesfrågor i Högsta sovjet. På 20:e partikongressen i februari 1956 utsågs Sjelepin till medlem av den kommission som skulle utarbeta det nya partiprogrammet. Det var en första antydning om att han snart skulle komma in i den centrala partiapparaten. I april 1958 lämnade han Komsomol och övertog ledningen av CK-avdelningen för unionsrepublikernas partiorgan. Sjelepins utnämning till chef för statssäkerhetstjänsten var ytterligare ett tecken på partiets ökade makt och ett varsel om ännu starkare partikontroll över säkerhetsorganen.

Plenarmötet i december 1958

Det är värt att lägga märke till att strafflagsreformen inte följdes av en kampanj vilket annars brukar vara fallet i dylika sammanhang. Sovjetpressen offentliggjorde de nya lagbestämmelserna utan vidare kommentarer och partipropagandan sysslade med helt andra frågor.

I slutet av 1958 ägde med bara sex veckors mellanrum två plenarmöten rum i central-kommittén. Mötet den 12 november varade bara en dag varvid Chrusjtjovs teser om skolreformen och sjuårsplanen antogs. Chrusjtjov gjorde i sitt tal upp med den partifientliga gruppen till vilken Bulganin nu också räknades dock utan att det gavs någon förklaring till det. Novembermötet fick också stor betydelse genom att Beljajev som satt i jordbrukets toppledning och som hittills protegerats av Chrusjtjov nu uteslöts ur CK-sekretariatet. Officiellt motiverades detta med att Beljajev utnämnts till förste partisekreterare i Kazakstan men det var ganska tydligt att det rörde sig om en degradering.

Knappt sex veckor senare, från den 16 till den 21 december 1958, hölls nästa plenarmöte. Officiellt skulle detta behandla utvecklingen inom jordbruket sedan septembermötet 1953 men i själva verket rörde det sig om en propagandistisk förberedelse till 21:a partikongressen, en demonstration av Chrusjtjovs seger. Plenarmötets propagandistiska karaktär framgick av att förutom centralkommitténs medlemmar och kandidater deltog också medlemmarna av den centrala revisionskommissionen och t. o. m. ett stort antal personer som över huvud taget inte tillhörde något ledande organ. 36 medlemmar av och kandidater till centralkommittén talade och dessutom 30 andra, bl. a. sju kolchosordförande och tre andra kolchosfunktionärer. Mot sedvanan utgavs det stenografiska referatet senare i bokform. Chrusjtjov talade om resultaten av jordbrukets utveckling under de senaste fem åren och uppgifterna för en ytterligare stegring av produktionen och angav nya jordbrukspolitiska riktlinjer. Huvudvikten lades vid inskränkningen av kolchosböndernas privata egendom. Speciellt vände han sig mot det stigande antalet kreatur i privat ägo. I Astrakanområdet hade antalet kreatur i kollektivjordbrukens och sovchosernas ägo gått ned från 37 000 till 35 000 medan det privata beståndet under samma tid ökat med 17 000. I Vologdaområdet hade det kollektivägda kreatursbeståndet minskat med 5 000 och antalet privatägda djur stigit med 34 000. De ledande funktionärerna i dessa områden var uppenbart inte underrättade om vad som försiggick.

Kolchosbönderna skulle åläggas att sälja sina kreatur. Som exempel nämnde Chrusjtjov kolchosen i hans egen hemort Kalinovka som han betecknade som ett laboratorium för jordbrukets omdaning. För två år sedan hade man där på Chrusjtjovs förslag beslutat att sälja de privata kreaturen till kolchosen. Med sitt tal försökte Chrusjtjov bevisa att kolchosböndernas ställning ”inte blivit sämre utan tvärtom betydligt bättre”.

Chrusjtjov kom också med nya förslag beträffande maskin- och traktorstationerna. De nya reparationsverkstäderna skulle överlåtas till kolchoserna på sådant sätt att flera kolchoser gemensamt övertog och utvidgade dem. Räntabilitetsprincipen skulle också utsträckas till jordbrukets forskningsinstitut. Chrusjtjov kritiserade att många av dessa bara ägnade sig åt abstrakta teoretiska problem. Han föreslog att institut och försöksstationer skulle träffa avtal med företag och ekonomiska föreningar och betalas efter det praktiska resultatet av deras vetenskapliga arbete.

Slutligen bebådade Chrusjtjov en utrensning av partifunktionärer inom jordbruket. Man kunde inte komma ifrån att ”avlösa vissa ledande funktionärer som inte är i stånd att förbättra ekonomin”. Visserligen skulle omplaceringar inte ”vara en modesak” men ”vi vill inte heller förhindra att sådana funktionärer blir avlösta som inte kan klara de uppgifter som förelagts dem”.

Chrusjtjov beskyllde ”partifienderna” för att ha sökt hindra jordbrukets framsteg i Sovjet. Molotov, Kaganovitj och Malenkov hade betraktat sovjetbönderna som ”motståndare till den socialistiska uppbyggnaden”. Han betecknade partifienderna som ”en ovärdig samling av eländiga funktionärer” och tillfogade: ”Även om de fortfarande är partimedlemmar vägrar tungan att kalla dem kamrater när man betänker vilken väg de ville driva in partiet på.”

Chrusjtjov försökte framställa Molotov och Malenkov inte bara som partisplitrare utan också som dumbommar som inte hade den minsta aning om jordbrukspolitiska problem. Molotov hade föreslagit att kolchoserna i närheten av de stora städerna skulle förse dessa med grönsaker och potatis och helt koncentrera sig på odlingen av dessa varor. Då potatispriset då var 2.5 till 3 kopek pr kilo skulle Molotovs plan ha ruinerat kolchoserna i storstädernas närhet. Molotovs ”bondefientliga hållning” hade också tagit sig uttryck i ett förslag om att bönderna skulle bidra mer till teckningen av de årliga statslånen.

Ännu skarpare gick Chrusjtjov till rätta med Malenkov som han beskyllde för ”förräderi mot partiet och folket”. Han erinrade om Malenkovs tal på 19:e partikongressen i oktober 1952 i

vilket denne hade förklarat att spannmålsskörden uppgick till 131 miljoner ton varigenom spannmålsproblemet ”definitivt och oåterkalleligen lösts”. Denna mängd representerade emellertid inte den faktiska produktionen utan bara ett godtyckligt beräknat ”biologiskt utbyte”. I själva verket hade kolchoserna och sovchoserna bara producerat 92 miljoner ton varav endast hälften inlevererats till staten. Experter i väster hade den gången förmodat att de officiella ryska siffrorna låg 15 till 25 procent för högt. Nu visade det sig att de hade varit hela 30 procent för höga.

Chrusjtjovs angrepp på Malenkov blev dock i flera avseenden en bumerang. Malenkov hade visserligen betecknat spannmålsproblemet som definitivt löst men Chrusjtjov förteg att han själv gjort samma påstående på plenarmötet i september 1953: ”Vårt lands brödförsörjning är säkrad. Vi har de nödiga reserverna och kan i viss utsträckning också exportera bröd.” Chrusjtjov föreslog också att beräkningsmetoden för det s.k. biologiska skördeutbytet inte alls stammade från Malenkov utan använts i alla ryska jordbrukskalkyler ända sedan 1933. Malenkov hade rent av varit den första som offentligt kritiserade denna beräkningsmetod. I sitt tal i Högsta sovjet den 8 augusti 1953 krävde han att ”man skulle upphöra med denna felaktiga metod enligt vilken kolchosernas arbetsresultat inte beräknas efter den faktiska avkastningen utan uteslutande efter utbyteskommissionernas marknadsanalys”.

Chrusjtjovs förvrängning av vad som hänt före hans tid accepterades utan protester av plenarmötet. Chrusjtjov hade läget i sin hand. Decembarmötet var det första i centralkommittén som inte längre talade om ”den visa ledningen” i allmänhet men dock öppet och oförblommerat gav uttryck för Chrusjtjovdyrkan. Talrika diskussionsdeltagare citerade Chrusjtjov och tillfogade i sina lovord över partiets politik orden ”under kamrat Chrusjtjovs personliga ledning”.

21:a partikongressen

(27 januari-5 februari 1959)

Ryska kommunistpartiets 21:a partikongress öppnades den 27 januari 1959 kl. 10 i Kreml-palatsets stora sal. Den annonserades som urtima vilket är något ytterst sällsynt i partiets historia och det var tydligt att Chrusjtjov inte ville vänta till 1960 för att proklamera den nya generallinjen.

Under de tre år som gått sedan 20:e partikongressen i februari 1956 hade viktiga politiska och ekonomiska förändringar skett. Vid denna hade huvudvikten lagts på den kollektiva ledningen, Stalin hade kritiserats, det hade medgivits att det fanns flera vägar till socialismen och en reform av rättsväsendet hade utlovats. Allt detta hade nu dels realiserats och dels kommit att framstå som föråldrat. Å andra sidan hade sovjetsamhället omvandlats på ett sätt som över huvud taget inte hade förutsetts på 20:e partikongressen särskilt i samband med industrireformen, författningsändringen och skolreformen. På det ekonomiska området hade den sjätte femårsplanen som skulle ha gällt till 1960 avvecklats och ersatts med en sjuårsplan.

Alla dessa förändringar skulle nu sanktioneras av 21:a partikongressen som också skulle ställa de nya toppledarna i offentlighetens ljus. Sedan förra partikongressen hade Malenkov, Molotov, Kaganovitj, Sjepilov, Zjukov och Bulganin detroniserats och ersatts med Aristov, Brezjnev, Ignatov, Furtseva, Kiritjenko, Koslov och Muchitdinov. I kongressen deltog 1 269 delegerade med beslutande och 106 med rådgivande röst. Det var en delegat för var 6 000:e partimedlem och delegaterna företrädde inalles 7 622 356 medlemmar av och 616 775 kandidater till partiet. Medlemsantalet hade sedan föregående kongress ökat med drygt en miljon. Enbart under 1958 hade 480 000 medlemmar intagits. Denna snabba tillväxt påminde om ”uppbådet” efter Lenins död då Stalin satte igång en stor värvningskampanj för att förnygra partiet och byta ut obekväma gamla funktionärer mot nya och oerfarna människor.

Av de 1 269 delegaterna med rösträtt var

- 432 partifunktionärer (på 20:e partikongressen 506)
- 355 funktionärer från industrin, byggnadsbranschen och kommunikationsväsendet (251)
- 175 jordbruksfunktionärer
- 147 statstjänstemän (177)
- 91 representanter för officerskåren och generalstaben
- 50 vetenskapsmän och kulturpersonligheter
- 12 fackförbundsfunctionärer och
- 7 Komsomolfunktionärer.

Dessutom deltog delegationer från 70 utländska kommunistpartier (på 20:e partikongressen 1955). Jugoslaviens parti hade inte inbjudits.

Av de ryska toppledarna talade Koslov om allmänna statliga och ekonomiska problem, Kiritjenko om partifunktionärer (kadrer), Aristov om partiarbetet inom industrin, Ignatov om jordbruket, Furtseva om kulturpolitik, Mikojan om utrikeshandeln och förbindelserna med västmakterna, Suslov om ideologiska problem, Muchitdinov om nationalitetspolitiken, Breznev om tunga industrin, Ustinov om automationen, Semitsjastny om ungdomsfrågorna, marskalk Malinovskij om armén, Gromyko om utrikespolitik och Sjelepin om statssäkerhetstjänsten.

Officiellt stod bara ett ämne på dagordningen, nämligen sjuårsplanen, men i Chrusjtjovs tal och under den följande diskussionen behandlades fördömandet av "den partifientliga gruppen", ideologiska problem vid "övergången till kommunismen", förbindelserna mellan östblocksländerna, jugoslavisk "revisionism", interna partiproblem och generationsväxlingen inom partiapparaten.

Sjuårsplanen

På partikongressens första dag talade Chrusjtjov om Kontrollsiffrorna för folkekonomin utveckling i Sovjet under åren 1959-65. Sjuårsplanen skulle skapa "den teknisk-materiella grundvalen för kommunismen". Härmed åsyftades upphinnandet och passerandet av de kapitalistiska länderna inte bara i produktionsmängd utan också i produktion per invånare. Man väntade visserligen inte att dessa siffror skulle uppnås på alla områden till 1965 men till dess skulle "de avgörande stegen" tas.

Den tunga industrin hade åter fått prioritet. Till 1965 skulle den samlade industriproduktionen ökas med 80 procent däribland den tunga industrin med 85 à 88 procent, produktionen av konsumtionsvaror däremot med bara 62 à 65 procent. Den årliga produktionsökningen fastställdes till 8.6 procent, för den tunga industrin 9.3 och för konsumtionsvaruindustrin 7.3 procent.

Sjuårsplanen uppvisar väsentliga olikheter jämfört med den sjätte feinarplanen särskilt beträffande proportionerna, Målen för råvarubaserna särskilt elkraften, gasindustrin och oljan sattes betydligt högre medan kolproduktionens andel minskades. I fråga om industriproduktionen är forceringen av den kemiska industrin särskilt iögonfallande.

I sina detaljer förutser sjuårsplanen följande produktionsökningar: järnmalm från 84.2 miljoner ton (1957) till 105 à 160 miljoner, stål från 55 (1958) till 86 à 91 miljoner ton, kol från 463 (1957) till 596 à 609 miljoner ton, olja från 113 (1958) till 230 à 240 miljoner ton, elkraft från 233 (1958) till 500 à 520 miljarder kilowattimmar, cement från 28.9 (1957) till 75 à 8x miljoner ton, gas från 30 (1958) till 150 miljarder kubikmeter. Den kemiska industrins produktion skall nästan tredubblas. Kolets andel i kraftproduktionen skall minskas från 60 till 43 procent medan oljans och gasens andel stiger från 31 till 51 procent. Prioritet skall ges

anläggningen av värmekraftverk på basis av naturgas, eldningsolja och billigt kol.

En jämförelse med den sjätte femårsplanen ger följande bild:

	Enhet	Produktion	5-årsplan	7-årsplan
	mdr. kwt.	1955	1960	1965
Elkraft	milj. ton	170.1	320	500-520
Olja	milj. ton	70.8	135	230-240
Naturgas	mdr. kbm.	10.4	40	150
Järn	milj. ton	33.3	53	65-70
Stål	milj. ton	45.3	68.3	86-91
Valsstål	milj. ton	35.3	52.7	65-70
Kol	milj. ton	391	593	596-609

Tyngdpunkten i industriproduktionen skall förläggas österut. På grundval av nyupptäckta järnmalmfyndigheter i Sibirien och Kazakstan skall en ”tredje metallurgisk bas” upprättas. Av de i planen stipulerade 2 000 miljarderna rubel anslås 40 procent till utvecklingen av områdena i öster. Fram till 1965 skall dessa distrikts andel av den samlade produktionen ökas till 50 procent av kolproduktionen, 88 procent av kopparproduktionen, 71 procent av aluminiumproduktionen, 42 procent av cementproduktionen och 46 procent av elproduktionen.

I sitt tal lade Chrusjtjov särskild vikt vid automationen, ”införandet av den nya tekniken och totalmekaniseringen och automatiseringen av produktionsprocessen”. Inom maskintillverkningen, järnframställningen och vissa kemiska industrigrenar är produktionen redan automatiserad. Sjuårsplanen förutser också anläggning av 50 helautomatiska försöksfabriker. I första hand söker man komma fram till helautomatisk drift av fabriksavdelningar och hela fabriker inom den kemiska industrin, livsmedelsindustrin, oljeindustrin, kraftverken samt järn- och ståltillverkningen.

Strax efter partikongressen bildades en statlig kommitté för automation, i maj 1959 sattes en stor kampanj igång och den 24 juni inkallades centralkommittén till ett plenarmöte som bara sysslade med dessa frågor.

Även den lätta industrin och konsumtionsvaruindustrin skall utvidgas. Den lätta industrins bruttoproduktion skall ökas 1.5 och livsmedelsindustrins 1.7 gånger. Tillverkningen av bomullsvaror skall ökas från 5.8 till 7.7 à 8 miljarder meter, ylletillverkningen från 303 till 500 miljoner meter, linnetillverkningen från 481 till 635 miljoner meter och sidentillverkningen från 845 till 1 485 miljoner meter. Tillverkningen av underkläder skall öka från 398 till 780 miljoner styck, ytterkläder från 97 till 160 miljoner styck och skottillverkningen från 356 miljoner par (1958) till 510 miljoner.

Jordbruksproduktionen specialiseras på olika områden. I vissa unionsrepubliker såsom de kaukasiska och mellanasiatiska skall brödsädesodlingen minskas och så småningom helt upphöra och ersättas med bomull, te, citroner, vin och frukt. Ukraina kommer som spannmålsproducent efter Ryska federativa sovjetrepubliken och Kazakstan och skall specialisera sig på bl. a. sockerbeter. Inom hela sjuårsplanen står emellertid spannmålsproduktionen fortfarande i centrum för uppmärksamheten. Den skall ökas från 139 miljoner ton till 164 à 180 miljoner ton, råbomullen från 5.7 till 6.1 miljoner ton (en ökning med 30-39 procent, jämfört med 1958), sockerbeter till 76 à 84 miljoner ton (en ökning med 40-45 procent) och potatis till 147 miljoner ton mot 86 miljoner 1958.

Sjuårsplanen sätter särskilt höga siffror för kreaturskötseln. Produktionen av kött (slaktvikt) skall ökas från 8 till 16 miljoner ton, mjölk till 100 à 105 miljoner ton (1.7-1.8 gånger så mycket som 1958), ull till 548 000 ton (1.7 gånger så mycket), ägg till 37 miljarder styck (1.6 gånger så mycket). Allt som allt skall jordbruksproduktionen ökas 1.7 gånger jämfört med 1958. Den årliga ökningen fastställs till 8 procent. Jordbrukets sociala omdaning fortsätter.

Kolchosernas gemensamma areal skall utvidgas samtidigt som böndernas privategendom ytterligare minskas.

Antalet arbetare och funktionärer inom näringslivets samtliga grenar skall stiga med i runt tal 12 miljoner till 66.5 miljoner. Produktiviteten per arbetare skall ökas med 45 à 50 procent i industrin, med 60 à 65 procent i byggnadsindustrin och med cirka 100 procent i jordbruket (kolchoserna). Antalet specialister med högskoleutbildning skall 1965 vara uppe i 4.5 miljoner, d. v. s. 50 procent fler än 1958.

Investeringsbeloppet på 2 000 miljarder rubel är lika stort som summan av samtliga medel som investerats sedan sovjetstatens tillkomst. Härtill kommer befolkningens egna pengar — investeringar i kolchoser och bostäder. Sammanlagt når summan därför upp till nästan 3 000 miljarder rubel.

Dessa väldiga kapitalinvesteringar kan inte undgå, att inverka på sovjetfolkets levnadsstandard. Det framgår av officiella ryska informationer att arbetslönen steg med 6.3 procent per år mellan 1950 och 1955 medan den i sjuårsplanen förutses stiga med bara 4.9 procent. Kolchosböndernas inkomster steg från 1950 till 1955 med 9 procent och Chrusjtjov bebådade att man inte kunde räkna med ytterligare prisnedsättningar under sjuårsplanen. Å andra sidan skall arbetsvillkoren och de sociala förmånerna förbättras väsentligt. 1965 skall socialutgifterna uppgå till omkring 360 miljarder rubel. Minimilönen skall höjas från 270 à 350 rubel till 500 à 600 rubel. Arbetstiden skall förkortas i två etapper, sjutimmarsdagen införs 1960 och 40-timmarsveckan före 1962. För arbetare i gruvor och andra hälsofarliga arbetsplatser skall sextimmarsdagen vara genomförd 1960 och 30-timmarsveckan 1964. Samma år skall de övriga arbetarna övergå till 35-timmarsveckan. Skatterna som endast utgör 7.8 procent av statsbudgeten avskaffas.

Chrusjtjov förordade att man vid förbättringen av levnadsstandarden inte koncentrerar sig på löneförhöjningar och prissänkningar eftersom detta i första hand höjer den individuella levnadsstandarden utan i stället på kollektiva inrättningar såsom skolor, kulturella institutioner och sjukhus samt framför allt den av honom själv särskilt anbefallda gemensamhetsbespisningen. Bostadsbyggandet skall ökas kraftigt. Före 1965 skall 650 à 660 miljoner kvadratmeter bostadsareal ha skapats, d. v. s. omkring 15 miljoner nya bostäder.

Sjuårsplanen har bedömts olika i väster. Den allmänna meningen är att målsättningarna på många punkter inte är realistiska även om man jämfört med sjätte femårsplanen utjämnat många disproportioner och inom flera produktionsgrenar räknar med ett måttligare utvecklingstempo. Särskilt anses investeringsbeloppet på 3 000 miljarder rubel och arbetsproduktivitetsens höjning med 40 à 65 procent som alltför höga. Trots väntade framsteg på många områden kan målsättningarna knappast realiseras i full omfattning. Genom omorganiseringen av den ekonomiska ledningen har man visserligen fått bukt med många särskilt grova byråkratiska missförhållanden men sovjetekonomin hämmas nu som förr av talrika byråkratiska hinder.

Uppdelningen av landet i 104 små folkekonominråd har långtifrån visat sig ekonomisk. Redan på sommaren och hösten 1958 framhölls gång på gång nödvändigheten att skapa större ekonomiska enheter men Chrusjtjov förbigick på partikongressen detta känsliga problem.

Det råder fortfarande en motsättning mellan de föråldrade ledarmetoderna och de mycket högt satta ekonomiska målen, en vanlig företeelse i Sovjetunionens utveckling. Om ledningen med alla medel vill förverkliga sina mål måste den företa nya förändringar i det ekonomiska systemet i form av decentralisering, starkare hänsynstagande till den materiella stimulansen och det lokala initiativet, större rättigheter och befogenheter för de enskilda företagen, arbetarnas och tjänstemännens deltagande i produktionsledningen och mycket annat. Om systemet bibehålls i nuvarande form är det högst tvivelaktigt om målen kan nås och det kan liksom det skedde med den sjätte femårsplanen mycket väl komma till en revision av

sjuårsplanen.

Moskvas kapplöpning med USA

I sin utläggning av sjuårsplanen sade Chrusjtjov: "Ekonomi är huvudplatsen på vilken socialismens fredliga kamp med kapitalismen kommer att utspela sig och vi är intresserade av att vinna denna tävlan på historiskt kort tid." Sjuårsplanen skall vara "det avgörande steget för Sovjetunionen när det gäller att på historiskt kortast möjliga tid inhämta och gå förbi de mest utvecklade kapitalistländerna med avseende på produktion per invånare". Fristen för detta mål är 1970.

Enligt Chrusjtjov hade den ryska produktionen redan 1958 överträffat Frankrikes, Storbritanniens och Västtysklands sammanlagda industriproduktion. Däremot var den bara hälften så stor som USA:s. Jordbruksproduktionen var 20 à 25 procent mindre än den amerikanska.

Ännu större var skillnaden i produktion per invånare. Enligt officiella ryska uppgifter producerade den amerikanska industrin minst dubbelt så mycket som Sovjet medan den amerikanska jordbruksproduktionen var över 40 procent större än den ryska. Produktiviteten per arbetare var två till tre gånger så stor i USA som i Sovjet, inom jordbruket hela tre gånger större. Men i gengäld är tillväxten större i Sovjet. Den amerikanska produktionen stiger årligen med två procent och den ryska med 8.6 procent. Även i fråga om den absoluta ökningen på en rad områden såsom stål, gjutjärn, järnmalm, olja, kol, cement och ull ligger Sovjet före USA. Chrusjtjov drog härav den optimistiska slutsatsen: "Vi ligger idag före USA både i tempo och i absolut produktionsökning. Vi går framåt fyra gånger så fort och ökar produktionen mera per år. Följaktligen blir det mycket lättare att inhämta det amerikanska försprånget." Därmed hade "en kvalitativt ny etapp i kapplöpningen" inträtt. Omkring fem år efter sjuårsplanens slut "men kanske också tidigare kommer Sovjet att rycka upp på första platsen i världen både i absolut produktionsmängd och produktion per invånare".

Dessa uttalanden har väckt stor uppmärksamhet i väster och det är en allmän uppfattning att Chrusjtjov överskattar möjligheterna att överträffa USA. Först och främst kan det betvivlas att Sovjet redan 1958 gick förbi Frankrike, Storbritannien och Västtyskland. Enligt ryska uppgifter (SSSR i siffror, 1958) belöpte sig den ryska stålproduktionen per invånare 1957 bara till 52 procent av motsvarande produktion i Västtyskland, 59 procent av den engelska och 78 procent av den franska. Beträffande konsumtionsvarorna var jämförelsen ännu ofördelaktigare.

Även Chrusjtjovs förhoppningar om en snabbare produktionsökning i Sovjet torde visa sig överdrivna. Sovjetekonomin har nått en nivå som för varje nytt steg framåt förutsätter väsentligt större investeringar än tidigare. Den årliga ökningen i de skilda femårsplanerna har redan gått tillbaka. Enligt SSSR i siffror uppgick produktionstillväxten under den första femårsplanen (1928-32) till 19,2 procent, i den andra (1933-37) dalade den till 17,1, i de följande femårsplanerna till 1955 låg den mellan 13 och 14 procent, i den sjätte (1956-60) förutsattes, en ökning på 10 procent och i sjuårsplanen är man nere i 8.6 procent.

I en analys av sjuårsplanen (Das Parlament, nr 19, 1959) har Boris Meissner kunnat påvisa att avståndet mellan Sovjet och USA beträffande ett antal viktiga råvaror i själva verket ökat mellan 1950 och 1960. Inom den elektrotekniska industrin var det 1956 en klyfta på 483 miljarder kilowattimmar (USA 675, Sovjet 192) mot bara 298 år 1950 (USA 389, Sovjet 98). I fråga om oljeproduktionen var skillnaden 270 miljoner ton 1956 (USA 354, Sovjet 84) men bara 229 miljoner ton 1950 (USA 267, Sovjet 38). Beträffande gasproduktionen (i miljarder kubikmeter) var det 1950 en skillnad på 208 (USA 214, Sovjet 6) som steg till 312 år 1956 (USA 326, Sovjet 14).

Detta betyder inte att sovjetekonomin inte kommer att kunna visa upp framgångar under de kommande sju åren. Men sjuårsplanens stora mål kan inte nås på alla områden och "det

ekonomiska huvudsyftet", inhämtandet av den amerikanska produktionen per invånare 1970 torde inte kunna uppnås.

Den partifientliga gruppen

Av alla 86 talarna vid 2:a partikongressen hade 67 i en eller annan form behandlat "den partifientliga gruppen" (och hela tiden i ordningen Malenkov – Molotov – Kaganovitj – Bulganin – Sjepilov). Chrusjtjov nöjde sig med förklaringen att partiets generallinje efter 20:e 'partikongressen hade "stött på hårdnackat motstånd från den partifientliga gruppen som med användning av splittringstaktikens nedrigaste metoder försökte ödelägga partiets enighet, hindra verkställandet av 20:e partikongressens beslut och föra partiet och landet bort från den leninistiska vägen". Det var nästan samma ord som i juni 1957 använts om de tidigare sovjetledarna. Chrusjtjov sade vidare att plenarmötet i juni 1957 hade avslöjat "den partifientliga gruppen" och krossat den ideologiskt. Denna deklaration är intressant så till vida att Chrusjtjov lade huvudvikten på den "ideologiska tillintetgörelsen" vilket medgav slutsatsen att hela affären nu var avslutad.

Diskussionsdeltagarna gick emellertid skarpt till rätta med "partifienderna". Som talesman för "fanatikerna" uppträdde först Leningrads partisekreterare Ivan Spiridonov den 29 januari. Han inskränkte sig inte till att på vanligt sätt beteckna gruppen som "partifiender" utan kallade den också "den partifientliga gruppen av sammansvurna som hade handlat ynkligt och samtidigt förrädiskt gentemot partiet och folket". Han krävde att de skulle uteslutas ur partiet: "När medlemmarna av denna grupp nu ställts till ansvar inför partiets centralkommitté bör de inte ställas till mindre strängt ansvar inför partiets högsta organ, partikongressen."

Det skarpaste talet hölls av Sjelepin som i december 1958 utnämnts till ordförande i kommittén för statssäkerheten: "Dessa människor har uppfört sig som trotskister och högerelement." Dessa ord kunde ge anledning tro att "partifienderna" skulle behandlas på samma sätt som trotskisterna och högerelementen under den stora utrensningen på trettitalet, d. v. s. arkebuseras. Det är därför intressant att notera att denna passus i Sjelepins tal utelämnades i Pravdas referat. Man kan därför förmoda att "fanatikerna" vid denna tidpunkt inte företrädde ledningens uppfattning men försökte förmå Chrusjtjov att slå in på en hårdare kurs.

Andra diskussionsdeltagare intog en mildare hållning. Den främste talesmannen för denna "försonliga" grupp var Mikojan: "Inom vårt parti råder fullständig enighet, hos oss pågår ingen kamp. Denna grupp har under den tid som gått inte utökats med en enda människa, vi har bara funnit anledning att tala om denna partigrupp för att ännu en gång på grundval av fakta påvisa det oriktiga och skändliga i deras politiska ställningstagande." Aristov använde rentav inte beteckningen "partifientlig grupp" utan nämnde bara namnen på de fallna ledare som sökt bromsa den nya utvecklingen. Ideologen Suslov, viceordföranden i ministerrådet Kosygin och fackföreningsledaren Grisjin uttalade sig också i måttfulla ordalag om "fraktionsmakarna och splittrarna".

Påfallande var att 19 talare över huvud taget inte tog ställning till "den partifientliga gruppen". Bland dessa var inte bara vetenskapsmän och konstnärer som Vetenskapsakademins preses Nesmejanov och skalden Tvardovskij utan också ministern för högskoleväsendet Jeljutin och Komsomolledaren Semitsjastny som få veckor innan väckt uppseende med sitt angrepp mot Pasternak.

De flesta medlemmarna av partipresidiet valde en medelväg. De fördömde visserligen gruppen kraftigt men avhöll sig från att kräva att partifienderna skulle uteslutas ur partiet eller ställas inför rätta. De betonade att affären var avslutad, att partifienderna "röjts ur vägen" och "krossats ideologiskt". Denna hållning intogs av Kiritjenko, Koslov, Furtseva Muchitdinov, Kuusinen och Sjvernik samt presidiekandidaterna Pospelov, Malinovskij och Gromyko. Tillsammans med majoriteten inom presidiet slog Chrusjtjov in på medelvägen utan att göra

några preciseringar. Majoriteten ville utnyttja ”den partifientliga gruppen” som avskräckande exempel men utan att tillgripa terrormetoder eller politiska skådeprocesser.

Pervuchins och Saburovs självkritik

Under partikongressen försökte en viss partigrupp infoga ekonomiledarna Pervuchin och Saburov som avsatts resp. degraderats 1957 i ”den partifientliga gruppen”. Båda männen som var ingenjörer hade från 1953 till 1955 spelat en viktig roll vid utarbetandet av den stora ekonomiska reformen. Den 54-årige Pervuchin hade en längre tid varit minister för den kemiska industrin, från 1950 till 1955 var han dessutom vice ministerpresident. I juni 1957 degraderades han till partipresidiekandidat och kort efteråt sändes han till Östberlin som ambassadör. Också den 58-årige Saburov åtnjöt stort anseende i ekonomikretsar som framstående planeringsexpert. Han blev 1938 vice ordförande för statliga planeringskommissionen och 1941 dess ordförande. Efter krigsslutet var han en längre tid verksam i Östberlin och från 1949 till 1955 var han åter chef för den statliga planeringskommissionen. I juni 1957 uteslöts han utan motivering ur partipresidiet och fram till partikongressen hade det varit tyst om honom.

Startsignalen till kampanjen mot Pervuchin och Saburov gavs av Leningrads partisekreterare Spiridonov den 29 januari: ”Pervuchin och Saburov har under halvtannat år inte en enda gång fördömt den partifientliga gruppen och sin egen roll inom den. Hur skall man uppfatta denna tystnad, kamrater Pervuchin och Saburov, och kan man begära av dem att de här på partikongressen står till svars för sina fel?”

Först den 3 februari avgav Pervuchin en självkritisk förklaring. Han instämde i Chrusjtjovs tal, även fördömandet av ”den partifientliga gruppen”, och erinrade om att han redan på plenarmötet i juni 1957 hade stött alla beslut och fördömt ”den partifientliga gruppen”. Om sin hållning före och under plenarmötet sade han:

”Jag skall nu berätta hur mina fel begåtts. Vid centralkommitténs diskussion om reorganiseringen av industrins och byggnadsverksamhetens ledning uttryckte jag mina tvivel och invändningar beträffande vissa förslag. Min felaktiga hållning i denna ytterst viktiga angelägenhet och det därmed förknippade missnöjet ledde till att jag begick ett stort politiskt fel. På mötena i centralkommitténs presidium före plenarmötet stödde jag nämligen den partifientliga gruppen mot kamrat Chrusjtjov och följaktligen också, som jag senare förstod, mot den av honom företrädde linjen i åtskilliga in- och utrikespolitiska frågor. Den partifientliga gruppen hade av allt att döma bildats långt före centralkommitténs sammanträde i juni och avvaktade ett lägligt tillfälle att vända sig mot CK-ledningen. Min felaktiga hållning före mötet hjälpte dem på sätt och vis och häri ligger min största skuld till partiet. Då jag insåg att de planerade en otillåtlig partifientlig aktion som kunde få vittgående skadliga följder talade jag på plenarmötet om allt vad jag visste om den partifientliga verksamheten. Som det sägs i plenarmötets beslut (Pervuchin menar uppenbart ett internt partibeslut ty i kommunikén den 4 juli 1957 nämns detta inte.) har jag därmed insett mina fel, fördömt dem och hjälpt plenarmötet att avslöja gruppens splittringsverksamhet. Jag har fullt och helt erkänt mig skyldig inför partiet och strävar efter att bevisa detta genom det arbete som jag ålagts (ambassadörsposten i Östberlin).”

Följande dag den 4 februari framförde också Saburov sin självkritik. Den offentliggjordes dock inte i sovjetpressen. Enligt det polska partiorganet Tribuna Ludus referat hade Saburov erkänt att han i juni 1957 hade begått fel och visat politisk obeslutsamhet. Han hade visserligen inte gillat ”den partifientliga gruppens” hållning men han hade kritiserat partiledningens politik ur gruppens synvinkel. Även Saburov fördömde nu ”den partifientliga gruppen” och anslöt sig till Chrusjtjovs politik. På sin nya post som fabriksdirektör i Sysranj skulle han gottgöra sina fel.

Trots självbekännelserna riktade flera talare på partikongressen, i synnerhet provinssekreterare, ytterligare angrepp mot de degraderade ekonomiledarna. Härvid ansattes Pervuchin betydligt hårdare än Saburov. Förklaringen är förmodligen att Saburov, som Fritz Schenk hävdade i Observer (14 november 1957), från 1953 till 1956 då båda beklädde höga poster inom ekonomiledningen förordade en realistisk planläggning och var mycket avhållen medan den ekonomiska expertisen var mycket misstrogen mot Pervuchin.

Saburov och Pervuchin nämndes varken i Chrusjtjovs slutanförande eller i partikongressens resolution. Tydligt ville partiledningen inte gå för hårt fram även om en grupp provinssekreterare och nybakade ekonomiledare sökte driva igenom hårdare bestraffningar. Ordalydelsen av Saburovs självkritik blev känd först i juni 1959 då det fullständiga stenografiska protokollet från partikongressen offentliggjordes. Den innehöll en sensationell punkt. Saburov förklarade att han mycket riktigt vänt sig mot Chrusjtjov och dennes politik omedelbart före plenarmötet i juni 1957 men att han då hade brutit med ”den partifientliga gruppen” tack vare hjälp av partipresidiets ”sunda kärna” nämligen Chrusjtjov, Mikojan och Kiritjenko. Detta innebar att ledningens ”sunda kärna” bara bestod av tre av de inalles elva presidiemedlemmarna. Det saknas två av Chrusjtjovledningens medlemmar i Saburovs uppräknade nämligen ideologen Suslov och ordföranden i Högsta sovjets presidium Vorosjilov, Sovjetunionens nominella statsöverhuvud. Man hade en längre tid misstänkt att Vorosjilov i juni 1957 hade underlåtit att stödja Chrusjtjovgruppen eller i varje fall förhållit sig avvaktande. Det är dock egendomligt att Saburov inte nämner Suslov vilket möjligen kan bero på att denne till att börja med stödde ”den partifientliga gruppen” för att sedan gå över på Chrusjtjovs sida. På sommaren 1959 utkom den nya läroboken i partihistoria och där heter det om plenarmötet i juni att Suslov tillsammans med Chrusjtjov, Kiritjenko och Mikojan hade hört till ”den sunda kärnan”.

Den nya partihistorien innehöll den fjärde versionen av händelserna i juni 1957. Enligt den första som gällde från juni 1957 till november 1958 hade bara tre presidiemedlemmar, Malenkov, Molotov och Kaganovitj, kritiserat Chrusjtjovs politik medan alla andra, Mikojan, Kiritjenko, Suslov, Bulganin, Vorosjilov, Pervuchin och Saburov hade stött Chrusjtjov. Det innebär åtta röster för och tre emot Chrusjtjov. I mitten av november inrangerade Chrusjtjov med retroaktiv verkan Bulganin i ”den partifientliga gruppen” varigenom proportionen ändrades till 7 — 4. Vid 21:a partikongressen beskyldes också Pervuchin och Saburov för att ha stött ”den partifientliga gruppen”. Därmed hade ställningen förändrats till 6 — 5 mot Chrusjtjov. I partihistorien från juni 1959 räknades inte heller Vorosjilov till ”den sunda kärnan”, d. v. s. ställningen var 7 — 4 mot Chrusjtjov. Är Saburovs framställning riktig faller också Suslov bort och då skulle alltså Chrusjtjov, Mikojan och Kiritjenko ha stått ensamma i presidiet. Naturligtvis tjänar alla dessa framställningar bestämda ändamål men de visar samtidigt hur allvarligt hotad Chrusjtjovs ställning var 1957.

”Övergången till kommunismen”

21:a partikongressen karakteriserades officiellt som ”kongressen för kommunismens byggmästare”. Medvetet kedjade Chrusjtjov också samman sjuårsplanen med kommunismens slutmål och en stor del av hans tal avsåg att ge sjuårsplanen dess ideologiska grundval. Chrusjtjov proklamerade nya teser om ”övergången till kommunismen” eftersom de av Stalin i oktober 1952 offentliggjorda riktlinjerna i Ekonomiska problem för socialismen i Sovjetunionen delvis föråldrats på grund av de sedan dess genomförda förändringarna.

Enligt den nya definitionen har socialismen och kommunismen en rad gemensamma kännetecken — avskaffandet av den privata äganderätten till produktionsmedlen, planekonomin och avskaffandet av utsugning och förtryck. De skiljer sig i så måtto att socialismen är det lägre och kommunismen det högre stadiet av det klasslösa samhället. Under socialismen finns det två egendomsformer, den statliga och den kollektivekonomisk-andelsmässiga, under

kommunismen finns det bara en, den kommunistiska. Under socialismen är det fortfarande skillnad mellan stad och land, mellan andligt och kroppsarbete, under kommunismen har dessa skillnader övervunnits. Under socialismen utövar staten fortfarande politiska funktioner, under kommunismen försvinner dessa gradvis och efter kommunismens seger i hela världen dör staten fullständigt ut. Under socialismen avlönas människorna efter prestation, under kommunismen fördelas alla håvor efter vederbörandes behov.

Sovjetunionen hade redan i slutet av 1936 uppnått det första stadiet, d. v. s. socialismen. På 21:a partikongressen förklarade Chrusjtjov att Sovjet redan nu inträtt i "den omfattande kommunistiska uppbyggnadens period". Men i detta sammanhang anmäler sig följande frågor:

Hur skall Sovjetunionen övergå från nu bestående två egendomsformer till en enda gemensam egendomsform? Hur skall de stora skillnaderna mellan stad och land och mellan andligt och kroppsarbete övervinnas? Hur genomförs övergången från lön efter prestation till fördelning efter behov? Och slutligen: hur och i vad mån skall staten dö ut?

På dessa frågor gavs följande svar som förmodligen skall gälla under en lång rad år:

1. Övergången till den kommunistiska egendomsformen: Gränserna mellan den kollektiv-ekonomisk-andelsmässiga egendomsformen och den statliga försvinner gradvis. Kollektiv-jordbruken skall i framtiden samarbeta mera intimt med varandra och med de lokala statsorganen och inte bara koncentrera sig på jordbruket utan också tillsammans med statsorganen delta i upprättandet av industriföretag, kraftverk, bevattningsanläggningar och landsvägar. På detta sätt kommer det att ske "ett slags sammansmältning mellan de kollektivekonomiska och statliga produktionsmedlen och uppstå en allmän folklig egendomsform".
2. Övervinnandet av de väsentliga skillnaderna mellan stad och land: Arbetet i kolchoserna mekaniseras och förvandlas steg för steg till "ett nytt slags industriellt arbete". Kolchosbyarna förvandlas till vackra orter av stadskaraktär med alla moderna kommunala, kulturella och andra inrättningar och tjänster. Det skall skapas a roståder som Chrusjtjov redan föreslagit i början på femtitalet. I samma grad som produktionen utvecklas på grundval av den moderna tekniken skall utbildningen alltmer samordnas med arbetet. Därmed kommer "också de väsentliga skillnaderna mellan andligt och kroppsarbete att avskaffas".
3. Övergången från lön efter prestation till fördelning efter behov: Detta förutsätter "skapandet av kommunismens teknisk-materiella bas", ett begrepp som innebär följande:
 - a) en högt utvecklad modern industri,
 - b) fullständig elektrifiering av landsbygden,
 - c) vetenskapligt-tekniska framsteg på industrins och jordbrukets alla områden,
 - d) fullständig mekanisering och automatisering av alla produktionsprocesser.
 - e) allsidigt utnyttjande av nya energikällor, de stora naturrikedomarna och nya syntetiska och andra material,
 - f) höjandet av alla arbetande människors kulturella och tekniska nivå,
 - g) ytterligare förbättring av produktionens organisation och höjande av arbetsproduktiviteten.

Dessutom är en rad moralisk-politiska förutsättningar nödvändiga, framför allt "en höjning av nivån för alla medborgares politiska medvetenhet". Det är "redan nu nödvändigt att uppfostra människorna med framtiden för ögonen". "Framtidens människa måste utmärkas av följande sju kommunistiska moralegenskaper":

- a) hängivenhet för kommunismen, oförsonlighet mot dess fiender,
- b) medvetenhet om sina förpliktelser gentemot samhället,
- c) aktiv medverkan i arbetet för samhällets väl,
- d) frivillig respekt för den mänskliga samvarons grundregler,

- e) kamratlig inbördes hjälp,
- f) ärlighet och sanningsenlighet,
- g) ofördragsamhet mot alla som bryter mot samhällsordningen.

Först när dessa tekniskt-materiella och moraliskt-andliga förutsättningar föreligger kan man tala om att den kommunistiska uppbyggnaden avslutats och övergå till att fördela produkterna efter behov.

Chrusjtjov gjorde dock anmärkningsvärda förbehåll: Med behov menas "inte nycker och krav på lyxvaror utan en kulturellt utvecklad människas sunda behov". Människans behov av existensmedel är "inte utan gränser". En människa "kan inte äta mer bröd och andra livsmedel än som är nödvändigt för hennes organism". Också för beklädnadens och bostadens vidkommande finns det "vissa gränser". Människans behov av livsmedel, bostad och kläder skall "tillgodoses inom nödvändiga och förnuftiga gränser".

4. Statens utdöende: "Många funktioner som utövas av staten skall steg för steg överlåtas till samhällsorganisationerna." Som ett (inte särskilt övertygande) exempel nämnde Chrusjtjov överlåtagandet av det kommunala hälsovårdsväsendet i städerna till fackföreningarna och på landsorten till de lokala sovjeterna (som dock är statsorgan). Idrotten skall inte längre ledas av statskommittén för kroppskultur och sport utan överlåtas till frivilliga idrottsföreningar (samhällsorgan). Chrusjtjov nämnde också "de samhälleliga skiljedomstolarna" som skall utbyggas ytterligare. Dessa domstolar som emellanåt också kallas kamratskaps-domstolar är identiska med de medborgarförsamlingar som infördes i en rad unionsrepubliker på våren 1957 och som med enkel majoritet kunde döma människor utan ordnad inkomst till mellan två och fem års förvisning. Dessa också i sovjetkretsar omstridda "domstolar" framhöll Chrusjtjov som exempel på hur statens politiska funktioner skulle dö ut.

Naturligtvis skulle varken de nämnda eller liknande åtgärder betyda "en försvagning av den socialistiska statens roll vid kommunismens uppbyggnad". Nu som förr skall krigsmakten effektiviseras och statssäkerhetstjänstens organ förstärkas.

Om takten i övergången uttalade sig Chrusjtjov inte närmare. Han varnade emellertid för två faror. Å ena sidan måste man gå framåt steg för steg, inte förhastat sig och inte införa något som ännu inte är moget. Å andra sidan skulle man inte heller göra halt vid det redan uppnådda då detta skulle leda till stagnation. Om tidpunkten för det kommunistiska samhällets inträdande lämnade Chrusjtjov motsägande upplysningar. Å ena sidan förklarade han att möjligheten att tillgodose sovjetmänniskans behov inom vissa gränser skulle föreligga i en "icke avlägsen framtid". "Man behöver inte mycket tid för att t. ex. införa gratis bespisning av skolbarnen och ge alla barn i barnträdgårdar och daghem och alla elever i internatskolor fullt underhåll på statens bekostnad." Å andra sidan fann han det nödvändigt att räkna med en "längre frist" tills människorna hade utvecklat det inre behovet för arbete. Detta är dock en motsägelse eftersom bägge delarna hör till förutsättningarna för det kommunistiska samhället.

Upphinnandet av USA senast 1970 i ekonomiskt avseende uppfattar Chrusjtjov inte som fullbordandet av den kommunistiska uppbyggnaden utan bara som "den första etappen", en "mellanstation". Kommunismens uppbyggnad är fullbordad först "när vi skapat ett sådant överflöd att alla människors behov kan tillgodoses, när alla människor lärt sig att sätta in sina krafter i arbetet på att öka de samhälleliga rikedomarna".

Anmärkningsvärd är Chrusjtjovs beskrivning av tillvaron i det kommande kommunistiska samhället. Man får inte föreställa sig detta som "en oformlig och oorganiserad anarkistisk människomassa". Det kommer tvärtom att vara "en högt organiserad, sammansvetsad gemenskap av arbetande människor". Ordagrant sade Chrusjtjov: "Den maskinella produktionen har en bestämd rytm som är otänkbar utan en motsvarande ordning av människans arbete. För att dirigera maskinerna måste var och en på bestämd tid och i en bestämd ordning utföra sina arbetsfunktioner och samhällsplikter."

Chrusjtjovs nya teser om ”övergången till kommunismen” bygger i många hänseenden på de riktlinjer som Stalin angivit i sin skrift *Ekonomiska problem för socialismen i Sovjetunionen*. Dock kan man notera en del skiljaktigheter och accentförskjutningar:

1. Stalin ville förvandla kolchoserna till statsegendom ty för honom var statsegendom identisk med det framtida kommunistasamhällets egendomsform. Chrusjtjov talar däremot om en sammansmältning av de statliga och kollektiv-ekonomiska egendomsformerna till en högre kommunistisk egendomsform. Han redogör dock inte för innebörden av denna.
2. Stalin har över huvud taget inte sagt någonting om statens utdöende. Däremot har Chrusjtjov ställt denna fråga i förgrunden och officiellt bekänt sig till den även om hans praktiska exempel inte är särskilt övertygande.
3. Stalin sade ingenting om den framtida fördelningen av produktionen efter behov. Chrusjtjov betecknar detta som en beståndsdel av det kommunistiska systemet men sätter gränser för behovet.
4. Stalin betraktade handelns avskaffande som den viktigaste åtgärden vid övergången till kommunismen. Den skulle ersättas med ett centralt dirigerat ”direkt varuutbyte”. Chrusjtjov berör över huvud taget inte detta problem.
5. Stalin hade bara Sovjetunionen i tankarna när han talade om övergången till kommunismen. Chrusjtjov förkunnar däremot tesen om alla östblocksstaters samtidiga övergång till kommunismen, en tes som står i intimaste samband med östblockets ekonomiska integration.

Östblockets ekonomiska integration

Chrusjtjovs formulering av den kommunistiska uppbyggnaden ställde ett viktigt problem: Skulle Sovjet uppbygga kommunismen ensamt medan de övriga östblocksstaterna blev kvar på det första stadiet, socialismen? Eller kunde dessa trots det ryska förslaget övergå till kommunismen samtidigt?

Under konflikten mellan Moskva och Peking på sommaren och hösten 1958 hade ideologen Stepanjan föreslagit följande lösning: Först skall alla europeiska östblocksstater med Sovjetunionen i spetsen uppnå kommunismen, sedan skulle de asiatiska östblocksstaterna med Kina i spetsen följa efter. På 21:a partikongressen hade Chrusjtjov uppfattningen att ”socialistländerna skall med framgångsrikt utnyttjande av den socialistiska samhällsordningens möjligheter mer eller mindre samtidigt övergå till det kommunistiska samhällets högre stadium”. De icke-ryska östblocksländerna skulle öka utvecklingstakten i sådan grad att de på en kort tid kunde inhämta Sovjetunionens försprång och tillsammans med den inträda i det kommunistiska stadiet.

Detta är inte bara teori. Redan 1954 började östblockets ekonomiska integration som gjort särskilt stora framsteg sedan våren 1956. Det viktigaste instrumentet för denna integration är Rådet för ömsesidig ekonomisk hjälp som upprättades 1949 och som i Västeuropa är känt under beteckningen Komekon. Rådet spelade ingen nämnvärd roll under tiden före Stalins död men från och med 1954 utbyggdes det till ett mäktigt instrument som avväger östblocksländernas ekonomiplaner efter varandra för att slå samman de nationella ekonomiområdena till en enhet. Rådet omfattar Sovjet och alla europeiska östblocksstater, Polen, Rumänien, Bulgarien, Ungern, Östtyskland, Tjeckoslovakien och Albanien. De asiatiska östblocksländerna, Kina, Nordkorea, Nordvietnam och Yttre Mongoliet deltar vid rådsmötena med permanenta observatörer men medverkar också i rådets övriga organ.

Rådets högsta myndighet är rådsmötena som består av regeringsdelegationer från alla deltagarländer. Mötena hålls en eller två gånger om året. Enligt stadgan antar rådsmötena rekommendationer som deltagarländerna är förpliktade att följa. För sina egna organs vidkommande träffar rådet bindande beslut. Rådets verkställande organ är ställföreträdar-

mötet. Detta består av en bemyndigad representant för varje medlemsstat. Mötet behandlar framlagda förslag, fattar beslut och utarbetar rekommendationer som stadfästs av rådsmötena. Ställföreträdamötena inkallas efter behov, dock minst två gånger i månaden. Medan rådsmötena äger rum i de olika huvudstäderna enligt rotationsprincipen har ställföreträdamötet sitt permanenta säte i Moskva. Ordförandeposten växlar mellan de olika ländernas representanter. Rådets sekretariat genomför de organisatoriska åtgärderna och förbereder rådets sammanträden. Det leds av en sekreterare och två ställföreträdare som godkänns av rådet. Även i sekretariatet medverkar experter och rådgivare. Sekretariatet representerar rådet i internationella ekonomiska organisationer och på kongresser. Dess säte är i Moskva.

Under tiden mellan 20:e partikongressen i februari 1956 och 21:a partikongressen i januari 1959 höll rådet fyra möten som bildade viktiga etapper på vägen till östblockets integration. Fritz Schenk som fram till sin flykt 1957 var privatsekreterare åt den östtyske planeringschefen Bruno Leuschner har berättat om dessa möten.

På rådsmötet i Berlin (den 18 till 25 maj 1956) beslöts att man skulle samordna produktionsprogrammen för maskintillverkningen, en rad basindustrier och jordbruket. Permanenta fackkommissioner upprättades som skulle sända representanter till alla medlemsländer. De är ansvariga för ett bestämt ekonomiskt område i alla europeiska östblocksländer och utarbetar under rådets allmänna ledning bestämmelser för integrationen. Varje kommission har sin egen apparat med experter från vederbörande land, däribland för maskintillverkningen (med säte i Prag), kol (Warszawa), jordbruk (Sofia) och den kemiska industrin (Östberlin). Warszawa-mötet (den 18 till 22 juni 1957) beslöt att samordna alla medlemsländers ekonomiplaner för tiden 1961-65 för att skapa förutsättningar för en ekonomisk enhetsplanering för östblocksländerna. Man upprättade ett multilateralt clearingsystem för de olika valutorna och beslöt att befrämja standardisering och utbyte av erfarenheter och gemensamt bygga tekniska anläggningar. Medlemsländerna skulle vidare utarbeta perspektivplaner på lång sikt, 10-15 år för näringslivets viktigaste grenar. Planerna skulle omfatta perioden 1960-70 resp. 1960-75. Tusentals ingenjörer, vetenskapsmän och ekonomer knöts till detta arbete.

På detta stadium av integrationen blev det nödvändigt att dryfta en rad principfrågor på högsta nivå. Den 20 och 21 maj 1958 möttes östblocksländernas parti- och regeringschefer till en konferens i Moskva. Från varje land deltog fyra till sju av de främsta ledarna, däribland förstesekreterarna Gomulka (Polen), Kadar (Ungern), Sjivkov (Bulgarien), Hoxha (Albanien), Ulbricht (Östtyskland), Gheorghiu-Dej (Rumänien) och Novotny (Tjeckoslovakien). Från rysk sida deltog Chrusjtjov, Mikojan, Kiritjenko, Koslov och chefen för planeringskommissionen Kusmin. De asiatiska länderna företrädades av observatörer, Kina av de två vice ministerpresidenterna Chen Yung och Li Fuchun.

På denna toppkonferens beslöt man att fortsätta att bygga ut Komekon och dess organ. Liksom i Sovjet skulle nu hela östblocket ge råvarukällorna, energiproduktionen och den kemiska produktionen prioritet. Man skulle påskynda storruksplaneringen, arbetsfördelningen, det industriella samarbetet och specialiseringen. Dessutom enades man om att finna former för hjälp till de mindre utvecklade östblocksländernas industrialisering.

Det följande rådsmötet i Bukarest (den 26 till 30 juni 1958) behandlade huvudsakligen råvarubristen som hotade planeringen i hela östblocket. Anläggningar för utvinning av råvaror och energi skulle framför allt uppföras i de länder som hade de bästa förutsättningarna. Polen och Östtyskland skulle sålunda gemensamt utvinna brunkol i Polen medan Rumänien och Ungern gemensamt skulle utvinna rumänsk naturgas, bygga en gasledning och kemiska fabriker. På maskintillverkningens område fastställdes en noggrann arbetsfördelning. Man bestämde vilka

stater som skulle bygga fartyg, rullande järnvägsmateriel, diesel- och el-motorer, installationer för oljeindustrin och den lätta industrin samt bilfabriker. I de flesta fall uppdelades

produktionen på två—tre stater och varje lands andel preciserades. Det tekniskt-vetenskapliga samarbetet skulle forceras. Kina, Nordkorea och Nordvietnam som inte var medlemmar av Komekon drogs in i det gemensamma forskningsarbetet. Nya fackkommissioner upprättades för ekonomiska frågor (med säte i Moskva), byggnadsverksamheten (Östberlin) och transportväsen (Warszawa). Därmed ökades antalet kommissioner till 15.

Det sista rådsmötet före 21:a partikongressen ägde rum i Prag den 11 till 13 december 1958. Där beslöts att den kemiska industrin i Rumänien skulle fyrdubblas och ökas med 380 procent i Bulgarien, 300 i Sovjet, 250 i Polen, 210 i Tjeckoslovakien och 100 procent i Ungern och Östtyskland. Produktionen av elva syntetiska material, nya gummisorter och sex slags konstfibrer fördelades mellan de olika länderna. Dessutom beslöts det att en oljeledning skulle dras från Sovjet till Tjeckoslovakien, Östtyskland och Polen för att avlasta kommunikationerna. Slutligen upprättades två nya fackkommissioner nämligen för livsmedelsindustrin och den lättare industrin.

Framstegen inom den ekonomiska integrationspolitiken gav sovjetledningen en anledning av att kraftigt inskränka 20:e partikongressens tes om de skilda vägarna till socialismen. Visserligen förklarade Chrusjtjov på 21:a partikongressen att det var nödvändigt att ta hänsyn till den stora mångfalden av historiska betingelser i de skilda länderna men han gjorde det alldeles klart att den allmänna lagbundenheten hade prioritet. Med denna förklaring hade en ideologisk grundprincip från 20:e parti kongressen satts ur kraft. Med allmängiltig lagbundenhet kunde (och skulle) man naturligtvis förstå den ryska förebilden. I praktiken är det dock inte tal om att återuppliva de brutala metoderna för satellitstaternas utsugning och undertryckande. Sovjet försöker tvärtom att sammansmälta östblocksstaternas ekonomiska och politiska intressen så intimt att det på grund av detta samarbete uppstår ett mer eller mindre frivilligt inbördes beroende.

Världskommunismen

På 21:a partikongressen hade världskommunismens problem framhävts väsentligt starkare än på 20:e kongressen. I den senare deltog delegationer från 55 kommunistpartier. Denna gång var 70 partier företrädade. På 20:e kongressen hade Chrusjtjov bara berört världskommunismens problem i förbigående. Denna gång sysselsatte han sig ingående med detta ämne i sina stora tal. Enligt Chrusjtjov fanns det 1959 sammanlagt 83 kommunistpartier med 33 miljoner medlemmar. Den övervägande delen av medlemmarna tillhör givetvis östblocksstaternas partier. Chrusjtjov ägnade betydligt större uppmärksamhet åt de kommunistiska partierna i Asien, Afrika och Sydamerika än åt de europeiska partierna. Han indelade kampen för den nationella befrielsen i två faser. Den första gällde fördrivandet av koloniherrarna. Denna kamp förenar alla nationella krafter oavsett den politiska inställningen i övrigt. I den andra fasen måste de sociala problemen lösas och därvid uppdelas den nationella befrielserörelsen nödvändigtvis i olika klassbestämda riktningar. I den första fasen stöder kommunisterna oförbehållsamt alla antiimperialistiska nationella krafter. Men i de sociala motsättningarnas fas står kommunisterna på de framstegsvänliga krafternas, arbetarnas och böndernas sida i kampen mot kapitalisterna och storgodsägarna.

Om läget i Europa förklarade Chrusjtjov att man inte bara skall förknippa fascismen med Hitler och Mussolini. Det är ”inte uteslutet att fascismen kommer att återuppträda i andra former”. Alla de ”breda folkgruppernas demokratiska och sant nationella element måste förenas mot fascistfaran”. Denna de demokratiska krafternas, ”i första hand arbetarklassens” enhet var den pålitligaste barriären mot fascistfaran. Med arbetarklassens enhet avsågs en enhetsfront resp. handlingsgemenskap under de kommunistiska partiernas ledning. Chrusjtjov föreslog inte förhandlingar mellan kommunisterna och socialdemokraterna. Man skulle börja med att ”sopa undan antikommunismens charlataner” och först därefter ”sätta sig vid samma bord och utarbeta en ömsesidigt acceptabel plattform”.

Alla de västeuropeiska kommunistledarnas anföranden var riktade mot Nato, mot ”den tyska imperialismens återuppståndelse” och — ett nytt inslag — mot den gemensamma marknaden. En rad västeuropeiska delegater bl. a. den danske partiledaren Knud Jespersen och den holländske Jaan Wolff måste redogöra för ”de revisionistiska tendenserna” inom sina partier.

Den kinesiske delegationschefen Zhou Enlais tal var en lovsång till Sovjetunionen och dess ”ledande roll inom socialistlägret”. Han sade ingenting om att Kina redan befann sig i övergångsstadiet till kommunismen men han betecknade folkkommunerna som ”ett stort resultat” och som ”den bästa formen för socialismens utveckling i Kina”.

Chrusjtjov kom över huvud taget inte in på de kinesiska folkkommunerna men hans tal innehöll skilda formuleringar som omisskännligt vände sig mot påståendet att införandet av folkkommunerna var upptakten till övergången till kommunismen. Han sade t. ex. att man inte fick forcera fram något som inte ännu var moget: ”Något sådant skulle resultera i förvanskningar av vår sak och kompromettera den.” Han framhävde gång på gång att utan överflöd på materiella och kulturella resurser är kommunismen otänkbar: ”Kommunismen kan bara förverkligas när vi uppnått de utvecklade kapitalistländernas produktionsnivå och en arbetsproduktivitet som är långt högre än inom kapitalismen.”

Trots dessa sidohugg bemödade sig Chrusjtjov om att bevisa att det inte rädde några allvarliga motsättningar mellan de kinesiska och ryska partiledningarna. ”Revisionisterna letar efter meningsskiljaktigheter mellan våra partier men deras illusoriska förhoppningar är dömda att komma på skam. Vi är i allt eniga med Kinas broderliga kommunistparti även om dess metoder vid uppbyggandet av socialismen i många avseenden skiljer sig från våra.”

Med revisionister menade Chrusjtjov i första hand de jugoslaviska kommunisterna som utsattes för skarpa angrepp på kongressen främst från partiteoretikern Pospelov, Judin som nu var ambassadör i Peking, den albanske partiledaren Hoxha och Zhou Enlai. Muchitdinov lade jugoslaverna till last att Sovjetunionens popularitet i Mellersta Östern var i dalande.

Chrusjtjov förnekade energiskt att de nationella kommunistpartierna var beroende av Moskva men samtidigt förnyade han kravet på det ryska partiets ledande roll inom den kommunistiska världsrörelsen. Han angav tre motiveringar för det ryska ledarkravet:

1. Det ryska partiet hade som första kommunistparti genomfört den socialistiska revolutionen och erövrat makten.
2. Sovjetunionen är det mäktigaste landet i östblocket.
3. Sovjetunionen har ”som första land inträtt i stadiet av den omfattande uppbyggnaden av kommunismen”. Därför är Sovjetunionen ”världskommunismens förtrupp, den som först har bestigit kommunismens höjder”.

Chrusjtjovkulten och generationsväxlingen

På 21:a partikongressen nämnde inte en enda av de ledande talarna, inte heller Chrusjtjov, den kollektiva ledningen. I stället var det Chrusjtjov som var medelpunkten. Hans rapport betecknades inte som ”centralkommitténs berättelse” utan som ”kamrat Nikita Sergejevitj Chrusjtjovs stora tal”. Diskussionsdeltagarna talade inte längre om partiledningen och centralkommittén utan om ”centralkommittén med N. S. Chrusjtjov i spetsen”, ”partiet under ledning av centralkommittén och N. S. Chrusjtjov personligen” eller t. o. m. om ”partiets centralkommitté under N. S. Chrusjtjovs ledning”.

Chrusjtjovs teser om övergången till kommunismen hyllades särskilt kraftigt. Presidiekandidaten Podgornyj talade om ett ”i sanning titaniskt arbete”. Presidiemedlemmen Beljajev framhävde Chrusjtjovtesernas ”världshistoriska betydelse” och den tatariske partisekreteraren Semjon Ignatjev karakteriserade dem som ”en i djup och klarhet bländande marxistisk-

leninistisk analys”.

Många partiledare tackade ”Chrusjtjov personligen” för lösningen av det ena eller andra problemet. Statssäkerhetschefen Sjelepin sade att rättsordningen återupprättats under ledning av partiledningen ”och kamrat Chrusjtjov personligen”. Planeringschefen Kusmin meddelade att sjuårsplanen kommit till stånd ”på initiativ och under direkt ledning av centralkommittén och kamrat Chrusjtjov personligen”. Försvarsminister Malinovskij tackade partiledningen och ”Nikita Chrusjtjov personligen” för den dagliga omsorg som kommit armén till del. Parti-sekreteraren i Omsk tackade Chrusjtjov för att han hade röjt ”den föraktliga och motbjudande Malenkov—Molotov—Kaganovitj—Bulganin-fraktionen ur vägen”.

Men även om lovsångerna till Chrusjtjov var utmärkande för alla tal fanns det vissa skillnader. Leningrads partisekreterare Spiridonov talade sålunda om ”en framstående rapport av N. S. Chrusjtjov” medan ideologen Suslov sade att 2:a partikongressen var urtima ”varför det inte avgavs någon rapport från centralkommittén”. Genomgående höll sig partipresidiets medlemmar och i synnerhet Mikojan, Suslov, Koslov, Aristov och Furtseva samt flera ledande ekonomifunktionärer inom vissa gränser.

21:a partikongressen var gravsången över den kollektiva ledningen som från 1953 till 1956 hade varit partiets ledande princip. Chrusjtjov var inte längre ”den förste bland likar” och lovsångerna till honom återspeglade den maktposition han nått. De påminde om Stalin-epokens första period men Sovjetunionen är idag inte samma stat som då och analogin bör därför inte drivas för långt.

Vid sidan av Chrusjtjovkulten hör den av Chrusjtjov bebådade generationsväxlingen inom partiapparaten till partikongressens mest framträdande kännetecken. Chrusjtjov förordade att man skulle se till att den unga generationen fick ledande poster inom partiet, staten och näringslivet. En kombination av äldre och yngre funktionärer skulle bidra mycket till den politiska och ekonomiska utvecklingen. ”Man måste stödja de unga kadren på ett djärvare sätt än hittills”, sade Chrusjtjov. Däremot skall man inte hindra andra funktionärer när de på grund av ålder eller ”av andra orsaker” (!) inte längre känner sig energiska och aktiva nog och ”uttalar önskan om att få överta ett annat arbete eller låta pensionera sig”. Också Kiritjenko krävde att ”unga, kvalificerade, lovande människor som var hängivna partiet över alla gränser och i besittning av organisatorisk talang” skulle placeras på ledande poster.

Kort tid efter 2 1:a partikongressen byttes de första funktionärerna ut. Moskväs förstesekreterare Ivan Kapitonov som på kongressen hade stött den fanatiska riktningen fick träda tillbaka för P. N. Demitjev. I Uzbekistan ersattes förstesekreteraren Sabir Kamalov med Sjaraff Rasjidov som hade gjort sig bemärkt som ordförande i Uzbekistans författarförening och vice ordförande för Sällskapet för vänskapliga och kulturella förbindelser med den arabiska österns länder. Även ministerpresidenten Achmedov måste lämna sin post. Viktiga omplaceringar företogs också i Vitryssland och Moldavien.

Vladimir Semitsjastny som bara ett år tidigare blivit ledare för Komsomol utsågs nu till chef för avdelningen för partiorgan i centralkommittén. På fackförbundens 13:e kongress i mars 1959 byttes så gott som hela ledningen ut. I det nyvalda centralrådet som består av 197 medlemmar återfanns bara 36 av den forna uppsättningen. Josef Kusmin som i maj 1957 utsetts till chef för den statliga planeringskommissionen måste överlämna sitt ämbete till högste chefen för konsumtionsvaruproduktionen Alexej Kosygin. Chrusjtjovanhängaren Nikolaj Ignatov som var medlem av CK-presidiet och sekretariatet blev ordförande i presidiet för Ryska federativa sovjetrepublikens högsta sovjet.

Partiapparatus förnygring står uppenbart i samband med den 1956 genomförda omorganiseringen av partiets fyraåriga elitskolor. Vid denna tidpunkt genomförde man en rad viktiga förändringar i undervisningsplanen, först och främst införandet av praktisk-ekonomiska ämnen, för att skapa stommen till moderna och fackligt väl utbildade partikadrer. Tydligt

hoppades Chrusjtjov på att han skulle kunna skapa sig en fast bastion i staten och partiet med hjälp av de unga funktionärer som står i tacksamhetsskuld till honom. Men nästan alla kommande elitfunktionärer har god akademisk utbildning, stor självmedvetenhet och rika politiska erfarenheter. De har som unga upplevt den stora utrensningen, Stalins terror, de allvarliga militära nederlagen 1941. Många av dem hade hoppats på en utveckling mot ökad frihet efter krigets slut men blivit besvikna. Sedan följde Sjdanovkampanjen mot konst och litteratur 1946-48, brytningen med Tito på sommaren 1948, maktstriderna efter Stalins död, upproret i Polen och revolutionen i Ungern.

Det är tvivel underkastat om denna generation kommer att göra sig till viljelösa redskap i händerna på en ledning som fortfarande är fången i stalinistiska föreställningar.

Vägen till 22:a partikongressen

(Februari 1959—november 1961)

21:a partikongressen hade fastslagit den sovjetryska politikens generallinje för en längre period. De avgörande punkterna i denna linje var sjuårsplanen, Sovjetunionens inträde i ”perioden för den omfattande uppbyggnaden av det kommunistiska samhället” och den bebådade förnyelsen av partiapparaten.

Inrikespolitiskt kännetecknas utvecklingen i Sovjet efter 21:a partikongressen av en lång rad försök att realisera sjuårsplanens synbarligen alltför högt ställda mål. Men de inrikespolitiska och ekonomisk-politiska problemen överskuggades 1959 och 1960 ofta av utrikespolitiska frågor, först och främst U 2-affären, konflikten med Peking som blossade upp i början av 1960, Moskväs ökade aktivitet i de underutvecklade länderna och världskommunismens kongress i Moskva i november 1960. Chrusjtjovs talrika utlandsresor ledde också till att de inrikespolitiska frågorna kom i efterhand. Den ryske ledarens utlandsfärder omfattade besöken i USA (september 1959), Kina (början av oktober 1959), Sydostasien (februari 1960), Frankrike (mars 1960), det korta uppehållet i Paris i samband med den misslyckade toppkonferensen (maj 1960) samt besöket i Österrike (juli 1960) och framträdandet i FN (september 1960).

De många ommöbleringarna

21:a partikongressen som avslutades den 5 februari konfronterade partiapparaten med en mängd nya uppgifter. I slutet av februari och i mars hölls i hela Sovjetunionen lokala partimöten och plenarsammanträden i partikommittéerna och unionsrepublikernas centralkommittéer. För befolkningen igångsattes en ”folkkapplöpning” som i första hand skulle stimulera arbetarna att uppfylla sjuårsplanen.

Inom partiapparaten företogs en mängd omplaceringar som syftade till att aktivera partifunktionärerna och stimulera dem till större och bättre prestationer. Förstesekreteraren i Moskväs partiorganisation Kapitonov avsattes i början av mars i närvaro av de två toppledarna Aristov och Kiritjenko. Senare beskyldes han för att inte ha följt partilinjen och för att ha ställt för små krav på sina medarbetare. Till hans efterträdare utsågs Pjotr Demitjev. Dessförinnan hade partisekreteraren i Novosibirsk avskedats därför att han inte fullgjort sina plikter. I Uzbekistan som är centrum för bomullsodlingen avlägsnades partiledaren Kamalov och ministerpresidenten Achmedov från sina poster i början av april och uteslöts samtidigt ur alla partiorgan. De hade försummat sina ekonomiska uppdrag och valt sina medarbetare efter vänskapsförbindelser i stället för efter fackliga kvalifikationer samt stött ”tallriksslickare” som visat sig odugliga i det praktiska arbetet. Till ny partisekreterare i Uzbekistan utnämndes Rasjidov, som de senaste åren gjort sig bemärkt som ordförande för Uzbekistans författarförening och vice ordförande för Sällskapet för vänskap med de arabiska länderna. Även förstesekreteraren i Vitryssland Achimovitj entledigades med motiveringen att han utsett

fackligt och organisatoriskt okvalificerade funktionärer till viktiga ämbeten.

Dessa och talrika andra omplaceringar var ett uttryck för Chrusjtjovs förhoppning om att man skulle kunna uppfylla sjuårsplanen genom att sätta energiska och aktiva funktionärer på ledande poster. Chrusjtjov skonade inte sina egna trofasta partigångare om de inte kunde uppvisa för den lätta industrin och vice ordförande för den statliga planeringskommissionen Kusmin som alltid hade stått på Chrusjtjovs sida avskedad den 21 mars och ersatt med den kände ekonomiledaren Kosygin som kom från Leningrad. Sedan slutet av trettitalet hade Kosygin skapat sig ett namn som minister för textilindustrin, finansminister, minister för den lätta industrin och vice ordförande för den statliga planeringskommissionen. Under Stalins sista år och också under Malenkovperioden hade han kommit något i bakgrunden men efter Chrusjtjovs maktövertagande ändrades bilden. Då Chrusjtjov i september 1953 blev partiets förstesekreterare avancerade Kosygin till minister för konsumtionsvaruindustrin, i december ryckte han upp på posten som vice ordförande för den statliga planeringskommissionen och under de dramatiska junidagarna då Malenkov, Molotov, Kaganovitj och Sjepilov störtades utsågs han till kandidat till partipresidiet. Kosygins utnämning till chef för den statliga planeringskommissionen i mars 1960 visade hur angelägen Chrusjtjov var att få stöd av en erfaren ekonomiledare. Eftersom Kosygin särskilt var känd som expert i fråga om konsumtionsvaror gav utnämningen också en antydning om att en ökning av dessa varor förestod.

Omplaceringarna berörde också Komsomolledningen och fackföreningarna. Före Komsomolledaren Sernitsjastny som så sent som i december 1958 hade övertagit ledningen av den ryska ungdomsorganisationen ryckte nu upp i den centrala partiapparaten. Hans efterträdare blev den tämligen okände Sergej Pavlov. I slutet av mars skedde en nästan fullständig utrensning inom fackförbundsledningen. Viktor Grisjin behöll visserligen ordförandeskapet som han tillträtt på sommaren 1956 men av de 197 medlemmarna av centralrådet utbyttes hela 161.

Mitt under denna våg av omplaceringar fyllde Chrusjtjov 65 år den 17 april 1959. Födelsedagen uppmärksammades bara i ringa omfattning i Sovjetunionen vilket dock inte innebar något åsidosättande av partiledaren. Den 10 maj 1956 hade centralkommittén beslutat att ledarnas bemärkelsedagar bara skulle firas när de fyllde 50 år och därefter vart tionde år. Chrusjtjov föll nu själv offer för det beslut som han själv genomdrivit. Bara i de övriga östblocksstaterna firade man Chrusjtjovs födelsedag och uppvaktade honom med lyckönskningar. De kinesiska kommunisterna var dock tämligen återhållsamma.

Kompromissen med författarna

Redan på sommaren 1958 påbörjade man i Sovjet förberedelserna till den tredje författarkongressen som ägde rum i Moskva från den 18 till den 23 maj. Efter de föregående årens svårigheter satsade man allt på att göra den till en väldig demonstration för trofastheten mot Sovjetunionen och partiet. Alexej Surkov som var intimt lierad med partiapparaten krävde i sitt stora tal att författarna skulle koncentrera sig på nutidsproblemen och att sovjetlitteraturen skulle "tjäna dagens kamp". Litteraturens hjälte var "kommunismens byggmästare".

De verkliga problemen kom dock delvis till uttryck under debatten. Den ukrainske författaren Gontsjar kritiserade sovjetlitteraturens tråkiga stil. Många författare var rädda för att bli missänkta för "falsk romantik". Alexander Tvardovskij polemiserade mot dem som oavslåligt ville leda, administrera och styra litteraturen. Han tillrådde sovjetförfattarna: "Skriv som ert samvete bjuder er och var inte i förväg rädda för redaktörer och kritiker." Under kongressen offentliggjorde Ilja Ehrenburg i Novyj Mir en appell till författarna att skriva "sanningen och ingenting annat än sanningen". Ännu längre gick Konstantin Paustovskij som i en artikel visserligen bekräftade sambandet mellan litteraturen och livet men varnade för att söka skapa den med administrativa metoder. Också han krävde en sannfärdig framställning: "Kanske

”talar vi så mycket och så högt om sanningen i litteraturen just därför att vi saknar den.” Att sända ut författarna till kolchoser och fabriker gör inte mycket nytta. Den ändamålsenliga optimismen och tendensen att bara skildra framgångar ger nästan intryck av att sovjetförfattarna efter 42 år av sovjetsystem ”själva tvivlade på systemet”. Paustovskij vände sig mot den primitiva föreställningen om nutiden som på sin höjd ägnad för artiklar och krönikor. ”Är vi verkligen så fattiga och hjälplösa att vi inte kan skildra nutidens verkliga problem i alla litterära verk?”

Åtskilliga av talarna krävde att de ickeryska nationaliteternas litteratur skulle få samma ställning som den ryska. Den ukrainske författaren Gontsjar protesterade försiktigt men otvetydigt mot den diskriminerande inställningen till litteraturen bland de ickeryska nationaliteterna.

I sitt tal betonade Chrusjtjov flera gånger att han inte förstod sig mycket på litteratur. Han strävade uppenbart efter att komma till ett samförstånd med författarna. Han försvarade Dudintsev som ”även om han begått fel dock har rätt i mycket”. Chrusjtjov nämnde inte Pasternak vid namn men vissa försonliga meningar i talet syftade tydligen på denne: ”Man slår inte den försvarslöse. Och när motståndaren ger upp i den ideologiska kampen, förklarar sig besegrad och visar vilja att omfatta de rätta ståndpunkterna så bör ni inte visa bort honom utan ta upp honom i er krets och räcka honom handen så att han kan inordna sig bland er och samarbeta med er.”

Chrusjtjov försökte upprätthålla partiets ideologiska monopol utan att framkalla en ny konflikt med författarna. Han menade att de som på samma sätt som Dudintsev kom i konflikt med partiet själva borde hjälpa till med att undanröja de begångna felen och komma till rätta med oöverensstämmelserna. Men å andra sidan måste författarna inse att skildringen av negativa företeelser skulle framkalla ”våra fienders uppmärksamhet”. Chrusjtjov avvisade en administrativ censur och betecknade det som en dumhet att vilja förbjuda litterära verk. Uppenbart föresvävade det honom en författarnas självkontroll som dock skulle stödjas av partiet ty han sade att författarna i dylika frågor inte skulle vältra över ansvaret på regeringen utan själv lösa dem på kollegialt sätt.

Bortsett från enstaka fanatiska debattinlägg av tredje rangens provinsförfattare präglades konferensen av en relativt försonlig tendens. Partiet hade inte kunnat kuva författarna som sökte vinna konstnärlig frihet. Nu försökte det komma till en uppgörelse med dem. Chrusjtjov uppmanade inte till kamp utan till samarbete på ”principiell grundval”. Nu som förr var partiet oböjligt i ideologiska frågor men dess vilja till eftergifter kom till uttryck i omplaceringar på de ledande posterna i författarföreningen och dess organ *Literaturnaja Gazeta*. Ordföranden Surkov och chefredaktören Kotsjetov, två av de ivrigaste antirevisionisterna som kraftigt angripits på kongressen, avsattes. I deras ställe valdes Konstantin Fedin och S. S. Smirnov som båda hade varit mycket återhållsamma under kampanjen mot revisionisterna och nu var bland dem som kritiserade den officiella litteraturpolitiken. Större hänsyn togs också till de ickeryska författarna. Vid nyvalet till sekretariatet valdes to representanter för den ryska litteraturen och 16 författare från de ickeryska områdena i Sovjetunionen. Men trots partiets eftergifter upprätthöll en rad prominenta författare ”tystnadens sammansvärjning” däribland Ilja Ehrenburg, Michail Sjolochov, Leonid Leonov, Vera Panova, Margarita Aliger, Nikolaj Pogodin, Valentin Ovetjkin och Konstantin Simonov. De deltog inte i debatten på kongressen.

Industrins plenarmöte

Sjuårsplanens genomförande berodde i väsentlig grad på övergången till automation och införandet av moderna tekniska metoder i industrin. Med hänsyn därtill hade ministerrådet redan i början av mars tillsatt en särskild kommitté för automation. Till ordförande valdes Anatolij Kostusov som hade varit minister för verktygsmaskintillverkningen 1949-53 och efter Stalins död gjort sig förtjänt som minister för verktygsindustrin (1954-57) och senast som

ordförande för Moskvaprovinsens folkekonominråd. För att göra hela ekonomi- och partiapparaten förtrogen med de nya idéerna inkallade partiledningen ett plenarmöte i centralkommittén den 24 till 26 juni som uteslutande skulle ägna sig åt automationens problem.

Förutom centralkommitténs 133 medlemmar och 122 kandidater deltog också ordförandena i folkekonominråden, tjänstemännen i den statliga planeringskommissionen, vetenskapsmän, tekniker, ingenjörer och partifunktionärer.

Chrusjtjov överlät denna gång huvudanförandena till ordförandena i folkekonominråden i Moskva, Leningrad, Stalinsk, Sverdlovsk och Dnjepropetrovsk som redogjorde för sina erfarenheter och först under den följande diskussionen lade han fram partiledningens nya förslag.

Plenarmötet illustrerade tydligt de svårigheter som moderniseringen av sovjetindustrin möter. Särskilt kritiserades ”den tilltagande konservatismen”, de sovjetiska fabrikschefernas motstånd mot allt vad modernisering heter. Nya maskiner och apparater som med stora svårigheter anskaffats i utlandet blev oanvända och även om nya maskiner fanns installerades ofta gamla maskiner i fabrikena. Det talades också öppet om orsakerna till denna konservatism. Ordföranden för statskommittén för kemi Fjodorov berättade att man vid installationen av nya maskiner måste fylla i formulär som skulle passera många instanser. Dessutom förekom det ofta att fabriksarbetarna i fabriker med nya maskiner fick sämre betalt än kamrater som stod vid gamla maskiner därför att en fabriks lönebudget bestäms av antalet arbetare. Halv- eller helautomatiserade fabriker fick en mindre lönefond och ekonomifunktionärer och direktörer var rädda att modernisera sina företag eftersom de då skulle komma in i en lägre lönekategori.

Åtskilliga talare däribland Chrusjtjov riktade en skarp kritik mot det system som mätte en fabriks fullgörande av produktionsplanen efter produkternas vikt. Som exempel anförde Chrusjtjov att spegelindustrin i möjligaste mån framställde tunga speglar och möbelindustrin tunga stolar för att bättre kunna fylla sina kvoter.

Även växelverkan mellan vetenskap och teknik och utbildningen av experter kritiserades på plenarmötet. Chrusjtjov yrkade på bättre kontakter mellan vetenskapsmännen och industriedarna. De tekniska högskolorna borde i möjligaste mån förläggas till industriområdena. Tonvikten skulle inte läggas vid utbildningen av högt kvalificerade ingenjörer utan på tekniker med genomsnittliga kvalifikationer.

Men den öppenhet med vilken man berättade om brister och svårigheter stod i skarp motsättning till de beslut som fattades på plenarmötet. Även för en lekman står det klart att de diskuterade problemen inte kunde bringas ur världen annat än genom en minskning av centralledningens inblandning, anpassning av planbestämmelser och direktiv, ökad handlingsfrihet för de lägre instanserna, större bruk av materiell stimulans och på det stora hela ökad frihet och befogenhet för fabriksdirektörerna, teknikerna och ingenjörerna. Centralkommittén nöjde sig med att ge de skilda instanserna en mängd anvisningar och direktiv utan att avhjälpa det onda med verkliga reformer. Till yttermera visso: partiorganisationernas kontroll på det ekonomiska området skulle stärkas.

Genom det beslut som offentliggjordes den 26 juni upprättades i alla företag partikontrollkommissioner som skulle övervaka effektuerandet av de statliga beställningarna, special- och exportleveranserna och varornas kvalitet. De skulle dessutom sörja för att produktionskostnaderna hölls nere och att produktionsprocessen moderniserades. Partikontrollkommissionerna skulle bestå av ”de bäst skolade, ståndaktigaste och mest aktiva partimedlemmarna” som skulle väljas för ett år åt gången vid öppen omröstning på partimötena. Kommissionerna skulle anmäla alla fel och brister till parti- och fabriksledningarna och tillsammans med fabriksledningen vidta nödiga åtgärder. Om det inte blev något resultat hade kontrollkommissionerna myndighet att vända sig direkt till centralkommittén eller ministerrådet.

Mycket kort tid efter kontrollkommissionernas tillkomst inträffade en rad missförstånd och svårigheter. Tidningarna klagade än över att många fabriksledare helt enkelt ignorerade partikontrollkommissionernas förslag och än över att åtskilliga kommissioner överskred sina befogenheter och själva övertog fabriksledningen.

Utrensningen i Azerbajdzjan och Lettland

1 juli och november 1959 företogs genomgripande ommöbleringar av partiledningen i Azerbajdzjan och Lettland. Det var i dessa fall inte fråga om de fortlöpande ”normala” omplaceringarna utan åtgärderna föranleddes av motstånd från de lokala partiledningarnas sida mot Moskvacentralens nationalitetspolitik. I flera unionsrepubliker hade även i högre partikretsar betänkligheter kommit till uttryck i samband med skolreformens bestämmelser om språkundervisningen i ickeryska skolor. Före reformen gällde åtminstone i princip att skolorna i de ickeryska unionsrepublikerna undervisade i tre språk: republikens eget, ryska och ett främmande språk. Enligt skolreformens bestämmelser fick föräldrarna avgöra om deras barn skulle undervisas i nationalspråket eller gå i rysk skola. Eftersom många föräldrar, inte utan orätt, trodde att undervisning i en rysk skola skulle underlätta barnens karriär innebar detta ett ytterligare tillbakaträngande av de ickeryska språken i Sovjet. Denna bestämmelse genomfördes i alla unionsrepubliker utom Azerbajdzjan och Lettland där det gamla systemet upprätthölls.

Dessa två unionsrepublikers motstånd skulle inte tolereras länge. Den 16 och 17 juni 1959 hölls ett plenarmöte i aserbeidjanska partiets centralkommitté i vilket Muchitdinov deltog som medlem av partipresidiet. Så gott som hela partiledningen utrensades. Förstesekreteraren Mustafajev anklagades för att ha ”vållat förvirring i den fullständigt klara språkfrågan” och andresekreteraren beskyldes för att ha framkallat ”konstlade motsättningar mellan nationella och ickenationella funktionärer”. Till nya sekreterare utsågs Achundov och förre Komsomolledaren Semitsjastny.

I november följde den dramatiska utrensningen i Lettland. Förstesekreterare Kalnbersin som stått i spetsen för det lettiska kommunistpartiet sedan 1940 och från juni 1957 också var kandidat till partipresidiet degraderades till ordförande för Lettlands högsta sovjets presidium. Han efterträddes av andresekreteraren Arvid Pelsche. Ministerpresidenten Vilis Lacis avlöstes av Jan Pejve.

Vid sidan av språkstriden torde även ekonomiska problem ha spelat in vid utrensningen i Lettland. Redan på hösten hade den lettiske vice-ministerpresidenten Eduard Berkjav avsatts och i Moskvapressen anklagades lettiska parti- och statsfunktionärer för att ta för litet hänsyn till unionens gemensamma ekonomiska intressen. Den 18 augusti hade Pravda uppmanat Lettlands partiorganisation att ”beslutsamt motsätta sig partikularismens yttringar”.

Liksom författarkongressen i maj 1959 var utrensningarna i Azerbajdzjan och Lettland vittnesbörd om motståndet mot russifieringspolitiken. Detta motstånd hade goda grunder. Även om Stalins efterföljare hade tagit avstånd från hans brutala metoder fortsatte dock undertryckandet av de ickeryska nationaliteterna. Medan befolkningen i Sovjet består av 54.8 procent ryssar och 45.2 procent ickeryssar var 71 procent av alla böcker som gavs ut 1958 på ryska och bara 26 procent på andra inhemska språk. Ännu större var disproportionen i fråga om tidningar och tidskrifter. Även om pressen i de ickeryska republikerna på våren 1959 betecknade det som ”ett framsteg” att 10.2 miljoner ickeryska medborgare hade uppgivit ryska som sitt modersmål vid folkräkningen den 15 januari 1959 visade utrensningarna att den tilltagande russifieringspolitiken stötte på motstånd också i många höga partikretsar.

Det nya konsumtionsvaruprogrammet

På sommaren och hösten 1959 hade sovjetledningen också anledning att syssla med konsum-

tionsvarufrågan på grund av bristen på denna varukategori. Redan Kosygins utnämning till chef för den statliga planeringskommissionen i mars hade visat att sovjetledningen tänkte öka produktionen av konsumtionsvaror. Bristerna i produktionen och distributionen gjordes tydligen på partiets initiativ till huvudpunkt i debatten. Pressen kritiserade att produktionen gått tillbaka och rentav upphört på många ställen. Den 28 augusti skildrade Pravda hur ett par unga makar försöker skaffa sig ett strykjärn men måste konstatera att det under de senaste månaderna — ”som ju alla vet” — inte ett strykjärn kunnat uppbringas. Viktigare var en artikel i Izvestija som tydligen inspirerats av partiledningen. En funktionär i Kujbysjev, K. Sorokin, gjorde gällande att handelsorganisationerna i praktiken blivit till distributionsorgan för fabriker som sålde sina varor oavsett om förbrukarna var intresserade av dem eller inte. De osålda varorna hopade sig mer och mer. Bara i Kujbysjev fanns ett parti värt mer än 250 miljoner rubel. Varken producenterna eller funktionärerna i handelsorganisationerna brydde sig om att tillgodose befolkningens önskemål.

Då dessa artiklar infördes i sovjetpressen hade beslutet om ökning av konsumtionsvaru-produktionen av allt att döma redan fattats. I sitt beslut om åtgärder för ökning av produktionen och sortiment och förbättring av förbruknings- och hushållsvaror som offentliggjordes den 16 oktober förklarade centralkommittén och ministerrådet att produktionen av konsumtionsvaror inte på långt när motsvarade befolkningens önskemål. Det fanns för litet TV-apparater, pianon, tvätt- och symaskiner och kylskåp. Speciellt framhölls bristen på kött-kvarnar, porslin och strykjärn. I många städer och byar finns ”inte en gång vanliga husgeråd”. Många parti- och ekonomiorgan hade ägnat produktionen otillräcklig uppmärksamhet och ”åtskilliga folkekonominråden hade rentav med parti- och statsorganens godkännande minskat produktionen på senare tid”.

Enligt planen skulle produktionen av konsumtionsvaror ökas från 45.5 miljarder rubel 1958 till 57.9 miljarder 1960 och 64.6 miljarder 1961, d. v. s. med 40 procent på tre år. Före 1961 skulle tillverkningen av kylskåp ökas från 395 000 till 796 000, dammsugare från 246 000 till 510 000 och TV-apparater från 979 000 till 1 928 000. För symaskinsindustrin bebadades en ökning från 2.7 till 3.5 miljoner och för motorcykelindustrin från 25 000 till 280 000. Industrin fick i uppdrag att framställa förbrukningsvaror till ett värde av 647 miljarder rubel. Liksom vid införandet av Malenkovs konsumtionsvaruprogram i augusti 1953 skrev Pravda den 18 oktober att ”de arbetande människornas välbefinnande var partiets viktigaste och ständiga omsorg”.

Det var inte bara denna formulering utan också programmets målsättning som påminde om Malenkovs plan. Den gången hade sovjetledningen lovat att 500 000 dammsugare skulle tillverkas före 1956. Ännu två år efter denna frist var produktionen uppe i bara 246 000. 1955 skulle 4.3 miljoner strykjärn tillverkas men tre år senare var siffran två miljoner. De produktionssiffror som förutsatts för kylskåp, tvätt- och symaskiner samt TV-apparater för 1955-56 nåddes först 1959.

Det nya programmet innebar en ytterligare belastning av sjuårsplanen. Om dess genomförande var allvarligt menat måste det förr eller senare ske en förskjutning från den tunga till den lätta konsumtionsvaruindustrin, en omläggning som också efter någon tid proklamerades.

Jordbruksplenarmötet i december 1959

Den planerade ökningen av konsumtionsvaror måste samordnas med ökningen av jordbruksproduktionen. Men på centralkommitténs plenarmöte den 21 till 25 december som behandlade jordbruksproblemen visade det sig att de i sjuårsplanen stipulerade målen inte uppfyllts i flera avseenden. Liksom vid plenarmötet om industrin i juli var också decembersammanträdet upplagt för den breda allmänheten. Förutom centralkommitténs medlemmar deltog funktionärer från jordbruksmyndigheterna, ordförandena för folkekonominråden, många direktörer för

sovchoser och kolchoser, agronomer och t. o. m. mjölkerskor, svinuppfödare och fåraherdar som belönats för en god insats. Huvudpunkterna på dagordningen var tal av förstesekreterarna i de sju ledande sovjetrepublikerna, Poljanskij (Ryska federativa sovjetrepubliken), Podgornij (Ukraina), Beljajev (Kazakstan), Masurov (Vitryssland), Rasjidov (Uzbekistan), Uldsjabajev (Tadzjikistan) och Achundov (Azerbajdzjan). Chrusjtjovs bidrag inskränkte sig till ett inlägg i debatten. Han gick öppenlydande in på bristerna i jordbruket och sade att man i stora områden försummat att uppfylla de mest grundläggande kraven på ett effektivt jordbruk. Sådden skedde för sent, gödningsmedlen utnyttjades inte och ogräset bekämpades inte. En sov-narchos sysselsatte i medeltal 25-30 bokhållare och räkenskapsförare som årligen utarbetade 15 000 skrivelser och fyllde i 1.8 miljoner sifferkolumner. Många funktionärer var så okunniga att de inte kunde skilja på en brännässla och en gåsfot. Särskilt allvarligt var läget i Kazakstan och Altai där skörden gått ned med 28 resp. 36 procent jämfört med 1958. I skarpa ordalag gick Chrusjtjov till rätta med partisekreteraren i Kazakstan, Beljajev, (som avsattes i januari 1960). Också jordbruksminister Vladimir Maskjevitj (som degraderades i december 1960) fick en reprimand.

Trots de brister som blottats antog centralkommittén en resolution som bekräftade målsättningen att Sovjet skulle inhämta USA:s försprång i fråga om mjölk-, kött- och smör-tillverkning per invånare. Unionsrepublikerna och provinserna uppmanades att redan 1963 förverkliga de mål som satts för 1965. På åtskilliga områden höjdes målen. Medan sjuårsplanen förutsåg att köttproduktionen fram till 1965 skulle öka från åtta till tio miljoner ton krävdes att detta mål skulle nås redan 1963 medan målet för 1965 sattes till 20-21 miljoner ton. I stället för sjuårsplanens 13 miljoner hektar majs 1965 stipulerades nu 20 miljoner. Nyodlingarna skulle ökas med ytterligare 8-9 miljoner hektar.

Samtidigt skulle leveranspriserna för jordbruksvaror sänkas. Medan priserna höjts i september 1953 för att stimulera arbetet på kolchoserna sattes deras leveranspriser i nivå med sov-narchosernas vilket i många fall innebar en prissänkning på 50 procent. Slutligen lät centralkommittén förstå att böndernas privata odlingar skulle minskas.

Påfallande var att plenarmötet gick förbi en rad viktiga jordbruksproblem som t. ex. förhållandet mellan sovchoser och kolchoser. Man fattade heller inget beslut om sammanslagningen av kolchoserna utan frågan remitterades till centralkommitténs presidium för ”omprövning”. Liksom industrimötet präglades också jordbruksmötet av motsägelser. Det talades öppet om brister och svårigheter men man lämnade de verkliga orsakerna utan åtgärd.

Kiritjenkos och Beljajevs fall

Kort efter decembermötet utstöttes två av toppledarna Kiritjenko och Beljajev ur parti-presidiet. Åtgärden visade att Chrusjtjov inte tvekade att offra sina egna protegéer när ekonomiskt nödtvång eller maktpolitiska motsättningar så krävde.

Degraderingen av den 54-årige Kiritjenko offentliggjordes på ett ovanligt sätt. Den 13 januari 1960 meddelade Pravda i en notis att Kiritjenko utnämnts till partisekreterare i Rostov utan att nämna hans tidigare ställning. Kiritjenko hade alltid tillhört Chrusjtjovgardet. Under förberedelserna till Berijas störtande hade han avancerat till förstesekreterare i Ukraina. Det är oviss om han redan då eller först i februari 1954 utsågs till kandidat till partipresidiet. I december 1957 blev han också medlem av CK-sekretariatet. Kiritjenko stod närmast efter Chrusjtjov i rangordning inom partiledningen och ansågs t. o. m. designerad som hans efterträdare. På 21:a partikongressen avbröts Kiritjenko av Chrusjtjov medan han avgav rapport om utnämningen av funktionärer i Sibirien. Det var en vana som Chrusjtjov den tiden hade när han ville visa ringaktning för en talare.

Kiritjenkos degradering lämnades utan offentlig motivering men i partikretsar sipprade det ut att han uttalat sig på ett otillbörligt och respektlöst sätt om Chrusjtjov. Han lär ha sagt att

Chrusjtjov i hög grad kunde tacka den ukrainska partiapparaten för sitt uppstigande till makten. Dessutom tycks det ha kommit till kompetensstrider mellan Kiritjenko och Aristov om utnämningen av partifunktionärer.

Den 25 januari avsattes också Beljajev och degraderades till provinssekreterare i Stavropol dit förre ministerpresidenten Bulganin förvisats halvtannat år innan. Degraderingen av Beljajev som varit medlem av CK-sekretariatet sedan juli 1955 och av presidiet sedan juni 1957 kom inte som någon överraskning. Redan i december 1957 då han utnämndes till förstesekreterare i Kazakstan hade han avlägsnats från toppledningen i Moskva. På plenarmötet i december 1959 hade Chrusjtjov skarpt kritiserat honom för att han inte hållit ord: ”Kamrat Beljajev, jag frågade dig vad du behövde för att få in skörden i tid. Du svarade: Vi har allt vad vi behöver och det skall nog ordna sig. Kamrater så ser det ut i verkligheten. Man får inte lov att arbeta på det viset, man måste stå vid sitt ord.” Chrusjtjov beledsagade varningen med citatet ”vänskap är vänskap — tjänst är tjänst”, en tydlig påminnelse om att han inte tänkte skona Beljajev trots att denne stod honom nära genom vänskapsband och politiskt samarbete. Beljajev efterträddes av ministerpresidenten i Kazakstan, Kunajev.

Med Kiritjenkos och Beljajevs degradering hade motsättningarna efter Stalins död gått in i ett nytt skede. Mellan 1953 och 1958 hade Chrusjtjovs motståndare ersatts med hans anhängare, nu började en utgallring av de senare.

Partipropagandan förstärks

Även på ett annat viktigt område, ideologin och partipropaganden, inträdde viktiga förändringar vid årsskiftet 1959-60. Den 9 januari 1960 fattade centralkommittén det viktiga beslutet att förstärka partipropagandan och anpassa den efter de nya förhållandena. Beslutet hade blivit nödvändigt därför att det inom sovjetsamhället uppstått ”icke planlagda” och av ledningen ogillade tendenser och strömningar som gjort sig mer och mer gällande. I vida kretsar av befolkningen växte missnöjet med oöverensstämmelsen mellan de tekniska prestationerna och bristen på konsumtionsvaror samt de sociala orättvisorna. Det dåliga försörjningsläget i nyodlingsområdena hade i oktober 1959 t. o. m. lett till strejker och upplopp bland tusentals Komsomolungdomar i Temir-Tau i Kazakstan. På det kulturella området gjorde sig fortfarande motstånd gällande mot ”partibundenheten” och ”den socialistiska realismen”. På det nationella området restes motstånd mot russifieringspolitiken och på det ekonomiska förspordes tendenser till personligt berikande. På det ideologiska området slutligen tvingades sovjetledningen ta ställning till både ”revisionismen” (strävandet efter politiska reformer i Sovjetunionen) och den omständigheten att de religiösa sekterna vann allt fler proselyter även bland ungdomen.

Förutom dessa inrikespolitiska företeelser gjorde den jugoslaviska reformkommunismen och Pekings ”vänstersektaristiska” tendenser det nödvändigt för sovjetledningen att forcera den ideologiska aktiviteten. Men detta var fram till slutet av 1959 en vanskelig uppgift eftersom Sovjet efter 20:e partikongressen i februari 1956 befann sig i ett visst ”ideologiskt mellan-skede”. Stalintidens ideologiska läroböcker var inte längre giltiga och de nya läroböckerna var ännu inte helt färdiga. Först vid årsskiftet var det möjligt att övervinna detta ”ideologiska interregnum”. Under tiden hade det kommit ut en del nya läroböcker i vilka Stalins föråldrade teser ersatts med nya. I början av juli 1959 utkom den nya läroboken i partihistoria i oktober följde den reviderade upplagan av Politisk ekonomi och i november kom andra upplagan av Den marxistiska filosofins grundvalar. Med Marxismen-leninismens grundvalar i början av 1960 lyckades sovjetideologerna för första gången sammanfatta alla filosofiska, ekonomiska och politiska dogmer i ett enda verk. De nya läroböckerna skiljer sig från Stalintidens på i huvudsak följande sätt:

1. Stalins namn förekommer bara sällan. Många av hans skrifter, i synnerhet från tiden efter,

1934, nämns över huvud taget inte. Stalin betecknas inte längre som ”marxismen-leninismens klassiker” utan bara som en framstående parti- och statsledare som i främsta rummet fullföljt Lenins verk och fört ”en riktig kamp mot trotskister och högerdeviationister” men under sina sista år i samband med ”personkulten” gjort sig skyldig till lagöverträdelser och begått en rad politiska fel bl. a. på det ekonomiska området.

2. Stalins tes om att klasskampen skärps i takt med utvecklingen mot socialismen (en tes som Stalin motiverade terrorn med) brännmärktes som falsk. De nya läroböckerna innehåller inte Stalins teser om ”den högre egendomsformen” (statsegendom) och ”den lägre egendomsformen” (den kollektiv-andelsmässiga) och inte heller om ”den kapitalistiska omringningen”.

3. De nya läroböckerna behandlar utförligt de filosofiska, sociologiska, ekonomiska och politiska åskådningarna i väster men framställningen är ensidig och ofta fullkomligt förvrängd.

4. Världskommunismens problem intar en mycket stor plats. I partihistorien betonas Kominterns och bolsjevikpartiets förbindelser med andra länders kommunistpartier och i Marxismen-leninismens grundvalar ges en utförlig framställning av Kominterns karaktär och världskommunismen.

5. I stället för de tidigare kategoriska teserna med åtföljande citat från ”klassikerna” försöker de nya läroböckerna ge intryck av att de tagit avstånd från ”den stalinistiska dogmatiken”. Först förklaras de enskilda problemen, därefter sammanfattas de i en tes och slutligen ”underbyggs” de med lämpliga klassiska citat.

De nya läroböckerna tillämpar dock i full utsträckning Stalintidens metod att bedöma det förflutna efter dagens gällande riktlinjer. Namnen på Stalins mångåriga och mest intima medkämpar Malenkov, Molotov, Berja och Kaganovitj nämns bara i negativa sammanhang och marskalk Zjukov förekommer inte alls.

Med utgivandet av läroböckerna hade förutsättningar skapats för en aktivering av partipropagandan och i centralkommitténs beslut den 9 januari om Partipropagandans uppgifter under rådande förhållanden anges direktiven. Inte heller på detta område sparas det på kritik mot det rådande tillståndet. Även om propagandan för den kommunistiska ideologin hade fått en mer levande karaktär på senare år saknade den samband med den kommunistiska uppbyggnadens praktiska uppgifter. Propagandan var inte tillräckligt konkret och målmedveten. Den tog inte hänsyn till lokala förutsättningar, nationella särdrag, skillnader i ålder, yrke och utbildning i de olika folkgrupperna. Propagandan var ofta utan kontakt med de aktuella frågor som sysselsatte de breda lagren.

Som det viktigaste målet för partipropagandan betecknades ”skapandet av den nya människan med kommunistiska karaktärsegenskaper, seder och kommunistisk moral”. Sovjetmänniskorna skulle uppfostras i en anda av ”orubblig tro på partiets och folkets sak, kollektivism och flit, socialistisk internationalism och sovjetpatriotism”. Hit hör också ”kampen mot kapitalistiska lämningar i människornas medvetande” såsom likgiltighet, nationalism, kosmopolitism, försumlighet i arbetet och samfundspplikerna, stöld av samhällsegendom, byråkratism, besticklighet, spekulationstendenser, tallriksslickande, dryckenskap och busaktighet.

Den fredliga samexistensen betyder ingen försvagning av den ideologiska kampen och partiet måste ”nu som förr föra en oförsonlig kamp för den kommunistiska ideologin – nutidens mest framstegsvänliga och mest vetenskapliga ideologi”. Det måste föras ”en aktiv offensiv mot den fientliga borgerliga ideologin och dess högersocialistiska och revisionistiska predikanter”.

Konflikten med Peking

Stärkandet av den ideologiska propagandan förkunnades vid en tidpunkt då nya tecken på en konflikt med Peking visade sig. Även om de två kommunistiska stormakterna var eniga om

den slutliga målsättningen och i varje fall officiellt bekände sig till samexistensens politik avtecknade sig från hösten 1959 allt tydligare motsättningar speciellt i dessa frågor:

1. Inställningen till frågan om krig: Sovjetledarna intog efter 20:e partikongressen ståndpunkten att krig kan undgås i vår tidsålder. Ledarna i Peking däremot höll fast vid Lenins tes om krigets oundviklighet.
2. Bedömningen av samexistensens politik: Sovjetledarna betecknade den som generallinjen i utrikespolitiken på lång sikt medan partiledarna i Peking högst ville ge samexistensen rollen som en taktisk manöver under en relativt kort period.
3. Hållningen till västmakterna: Sovjetledarna hävdade härvidlag differentieringstesens. I kapitalistlägret påverkas politiken av olika krafter både aggressiva element som hetsar till krig och "nyktert tänkande representanter" som närmar sig samexistensens ståndpunkt. Ledarna i Peking betraktade däremot "imperialisterna" som en kraft utan nyanser. De personliga kontakterna: På grundval av differentieringstesens hade sovjetledarna den uppfattningen att det är nödvändigt och tillrådligt att genom personliga kontakter mellan Sovjetunionens och västmakternas statsmän försöka lösa de internationella stridsfrågorna. I Peking berördes över huvud taget inte frågan om sådana kontakter.

De skilda uppfattningarna i Moskva och Peking i dessa frågor — under loppet av 1960 kom en rad nya till — kom särskilt tydligt till uttryck efter Chrusjtjovs besök i USA den 15 till 28 september 1959. Det firades i sovjetpressen som början till slutet på det kalla kriget medan man i Peking endast lämnade sparsamma meddelanden om resan.

Motsättningarna accentuerades ytterligare vid Chrusjtjovs besök i Peking den 30 september till den 5 oktober. Besöket ägde rum i samband med tioårsdagen av Kinesiska folkrepubliken grundande. Ankomstdatum meddelades inte i förväg och Chrusjtjov fick ett kyligare mottagande än vanligt. Om förhandlingarna mellan honom och de kinesiska ledarna utfärdades ingen kommuniké. I en kort notis hette det bara att ett "hjärtligt samtal" ägt rum. Den stora paraden på Den himmelska fredens plats i vilken 700 000 människor deltog skulle uppenbart demonstrera Kinas makt och styrka för Chrusjtjov.

Chrusjtjovs tal i Peking den 30 september hade också mindre karaktär av hälsning än undervisande föredrag. Med tydlig hänsyftning på Pekings utopiska planer och kampanjer inpräntade han i de kinesiska funktionärerna att det först kommer an på ekonomiskt uppsving och förbättring av levnadsvillkoren. Östblockets framtida framgång skulle säkras genom en fredlig tävlan och det var viktigt att "också från vår sida göra allt för att utesluta kriget som lösning på stridsfrågor". Östblockets system kunde inte "påtvingas ett folk med makt eller vapen". Chrusjtjov gick så långt som att lovorda Eisenhower som en statsman som hade insett nödvändigheten av internationell avspänning.

Moskvas försonliga linje avspeglades också i den officiella partiparollen inför revolutionsjubiléet den 7 november 1959. För första gången gick parollen ut på allmän och total avrustning och för "vänskap mellan Sovjetunionens och Förenta staternas folk för att likvidera det kalla kriget och befästa freden i hela världen".

Samtidigt gavs emellertid uttryck för sovjetledningens strävan att hindra uppkomsten av illusioner och varna mot "alltför vittgående slut satser". En kursangivande artikel av Leonid Iljitjev i tidskriften Fredens och socialismens problem (november 1959) påvisade att det var möjligt och nödvändigt med eftergifter på de ekonomiska och politiska områdena men att det på det ideologiska området inte ges någon samexistens mellan socialismen och kapitalismen. "Det existerar ingen fredlig samexistens mellan ideologierna. Den är lika otänkbar som en försoning mellan ljus och mörker." Det fria utbytet av informationer och idéer mellan öst och väst avvisades av Iljitjev som "bombastiska anspråk" som bara kunde ha till syfte att "smuggla in förtal" och eget kulturavfall i socialistländerna".

Även om sovjetledarna på detta sätt tydligare än någonsin klargjorde skillnaden mellan sina diplomatiska strävanden och den ideologiska kampen och för första gången karakteriserade samexistensen som en form av klasskamp var detta inte nog för de kinesiska ledarna. Sedan början av 1960 hade den inrikespolitiska kursen i Kina skärpts. Införandet av folkkommunerna som i december 1958 uttryckligt betecknats som "förhastat" forcerades åter och samtidigt visade sig tendenser till ideologisk självständighet gentemot Moskva.

Begreppet "marxismen-leninismen" fick träda tillbaka till förmån för "Mao Zedongs ideologi" vid en tidpunkt då det inte skulle ha fallit någon i Sovjet in att tala om "Chrusjtjovs ideologi". Den 1 februari 1960 förklarade Shanxi Ribao rentut: "Vilken ideologi bör vi studera idag? I första hand Mao Zedongs idéer. De förenar marxismen-leninismens teori med den kinesiska revolutionens praxis. Det är kinesisk kommunism och kinesisk marxism." Denna betoning av den kinesiska kommunismens självständighet tjänade av allt att döma som förberedelse till en ideologisk offensiv mot vissa Moskvateser som inte passade ledningen i Peking.

Kontroversen kom tydligt till uttryck vid festligheterna i samband med 90-årsdagen av Lenins födelse. I Moskva hölls högtidstalet av Kuusinen som framhävde Lenins proklamation Slut med krig, fred mellan folken. Samma dag hördes andra tongångar i Peking. I anslutning till ganska godtyckliga Lenincitat från 1915 och 1916 förklarade Renmin Ribao att krig liksom förut var oundvikliga. "Att glömma detta är att hemfalla åt den yttersta opportunism."

U 2-affären och sovjetledningens omorganisation

I detta ögonblick inträffade U 2-affären som resulterade i vittgående förändringar inom sovjetledningen och en dramatisk kursändring i utrikespolitiken. Kl. 5.35 den 1 maj 1960 flög ett amerikanskt U 2-plan från Peshawar i Pakistan in över den ryska gränsen omkring 20 km sydöst om Kirovabad i Tadzjikistan. Enligt den ryska versionen iakttogs maskinen av luftförsvaret omedelbart efter inflygningen. Planet nådde omkring 2 000 km in på ryskt område innan det tvangs att landa i närheten av Sverdlovsk. Tre dagar senare inkallades centralkommittén plötsligt. På detta möte som bara varade en dag genomfördes en rad personella förändringar inom alla viktiga ledarorgan.

Kiritjenko och Beljajev försvann ur partipresidiet. Det var inte överraskande med tanke på att de redan i januari samma år förflyttats till poster i provinserna. Det intressantaste var att tre presidiekandidater i deras ställe ryckte upp som medlemmar: den 57-årige ukrainske partisekreteraren Podgornyj, den 53-årige ministerpresidenten i Ryska federativa sovjetrepubliken Poljanskij och den 56-årige Kosygin. Ännu betydelsefullare var förändringarna i CK-sekretariatet. Detta maktinstrument som till maj 1960 bestått av tio medlemmar, varav nio samtidigt tillhörde partipresidiet, inskränktes nu till sex. Förutom Kiritjenko försvann också Aristov, Pospelov, Ignatov och Furtseva. Aristov och Pospelov skulle koncentrera sig på arbetet i CK-byrån för Ryska federativa sovjetrepubliken, Ignatov utsågs till vanlig vice ministerpresident och Furtseva till kulturminister. In valdes Koslov som från juni 1957 hade varit medlem av partipresidiet och från mars 1958 förste vice ministerpresident. Även om han måste nedlägga detta ämbete innebar valet en påtaglig maktförstärkning. Han kom att framstå som partihierarkins andre man.

Omplaceringarna i partiorganen drabbade också statsledningen, ministerrådets presidium. I stället för Koslov ryckte Kosygin in som Chrusjtjovs förste ställföreträdare. De ledigblivna posterna som ordförande i den statliga planeringskommissionen och vanlig vice ministerpresident besattes med Vladimir Novikov. Denne hade under kriget varit vice minister för rustningsindustrin, därefter minister för maskintillverkningen och de senare åren gjort sig bemärkt som ordförande för Leningrads folkekonominråd och ministerpresident i Ryska federativa sovjetrepubliken.

Två dagar senare trädde Vorosjilov tillbaka som statspresident. Hans efterträdare blev den 54-åriga ukrainaren Leonid Brezjnev. Han hade under kriget varit generallöjtnant och vice chef för den politiska administrationen på sydfronten. Efter kriget har han gjort sig känd som förstesekreterare i Moldavien (1950-52), chef för den politiska administrationen i marinministeriet (1953-54) och förstesekreterare i Kazakstan (1954-56). Sedan februari 1956 var han medlem av CK-sekretariatet och från juni 1957 medlem av partipresidiet. Brezjnev var nu på en gång statspresident och medlem av partipresidiet och CK-sekretariatet men måste kort efteråt avsäga sig uppdraget som medlem av sekretariatet.

Medlemmar av partipresidiet Medlemmar av CK-sekretariatet

<i>till maj 1960</i>	<i>efter maj 1960</i>	<i>till maj 1960</i>	<i>efter maj 1960</i>
Aristov	Aristov	Aristov	
Beljajev		Brezjnev	
Brezjnev	Brezjnev	Chrusjtjov	Chrusjtjov
Chrusjtjov	Chrusjtjov	Furtseva	
Furtseva	Furtseva	Ignatov	
Ignatov	Ignatov	Kiritjenko	
Kiritjenko		Kuusinen	Kuusinen
Koslov	Koslov	Muchitdinov	Muchitdinov
Kuusinen	Kuusinen	Pospelov	
Mikojan	Mikojan	Suslov	Suslov
Muchitdinov	Muchitdinov		ny: Koslov
Sjvernik	Sjvernik		
Suslov	Suslov		
Vorosjilov	Vorosjilov		
	nya: Kosygin		
	Podgornyj		
	Poljanskij		

Det är intressant att notera att förflyttningarna inom toppledningen inte berörde Mikojan som fortfarande var inflytelserik medlem av partipresidiet och förste vice ministerpresident även om hans position strax innan till synes försvagats. I slutet av april skulle en stor jubileumsfest hållas i Armenien med anledning av Sovjetunionens 40-årsdag. Som man kunde vänta firades Mikojan allmänt vid detta tillfälle. Han var ju den ende armeniern i sovjetledningens topp och en av de få kvarvarande "Bakukommissarierna". En hyllningsartikel ägnades honom av Azerbajdzjans förstesekreterare Achundov i Kommunist (nr 6) som gick i press den 14 april. Men vid den stora jubileumsfesten i Baku den 25 april var Mikojan till allmän förvåning inte närvarande och hans namn nämndes varken i Achundovs högtidstal eller i jubileumsartikeln i Partinaja Zjizn som var daterad den 3 maj.

"Mikojanaffären" och storstädningen i topporganen i början av maj 1960 avspeglade tydligen en rad motsättningar inom ledningen. Många och mycket, och i synnerhet Chrusjtjovs roll i sammanhanget, är ännu inte klarlagt. Enligt en version var Chrusjtjov den som satte igång det hela för att stärka sin position, enligt en annan blev han tvingad att företa ommöbleringarna varvid hans position försvagades. Framtiden får ge besked men säkert är att omplaceringarna stod i samband med allvarliga politiska motsättningar och särskilt U 2-affären samt frågan om Sovjets taktik vid det förestående toppmötet i Paris.

Torpederingen av toppkonferensen

I början av maj stod sovjetledningen inför viktiga utrikespolitiska och ekonomiska avgöranden. Den 5 maj, dagen efter CK-mötet, avlade Chrusjtjov rapport i Högsta sovjet. Han bebådade en nedskärning av den direkta skatten (som bara utgör 7.4 procent av statsinkomsterna)

och redogjorde för arbetsdagens förkortning till sju resp. sex timmar. Samtidigt tillkännagav han att rubelkursen skulle nedskrivas från 10 till 1 vilket bl. a. skulle drabba spararna.

Det mest betydelsefulla i Chrusjtjovs tal var att man utöver sjuårsplanen skulle investera 25 å 30 miljarder rubel i produktionen av konsumtionsvaror och att distributionen skulle förbättras genom en handelsreform. Dessa förändringar som erinrade om Malenkovs ”nya kurs” 1953 hade tydligen mött motstånd inom partiapparaten och kanske även i högsta ledningen ty Chrusjtjov såg sig nödsakad att polemisera mot ”många kamrater” som ansåg dem överilade. Enligt Chrusjtjov hade dock både skattesänkningen och investeringsökningen ”övervägts med hänsynstagande till alla parter”. Produktionen av konsumtionsvaror borde kunna ökas utan att detta skulle inkräkta på den tunga industrins utveckling.

Först i slutet av talet kom Chrusjtjov in på U 2-affären. Hans meddelande att flygplanet skjutits ned mottogs med långvarigt stormande bifall. Då Chrusjtjov dröjde vid att det rört sig om ett amerikanskt plan hördes i radioutsändningen tydligt ropet: ”Hur är detta förenligt med Eisenhowers salvelsefulla tal?” Hittills hade Chrusjtjov aldrig avbrutits i sina tal av vanliga delegater men utropet framhövdes starkt i pressen följande dag. Det är inte uteslutet att saken arrangerats i förväg men sannolikare är att det fanns många i ledargruppen som var emot Chrusjtjovs relativt moderata hållning gentemot Eisenhower och krävde en hårdare utrikespolitik. I sitt tal försökte Chrusjtjov hålla Eisenhower utanför och skylla U 2-episoden på ”den amerikanska militaristklicken”. Han förklarade att sovjetregeringen vid toppkonferensen skulle göra de största ansträngningar för att trygga freden vilket tyder på att han vid denna tidpunkt inte hade några planer på att torpedera mötet.

Den 7 maj spelade Chrusjtjov ut sitt trumfkort: ”Kamrater, jag vill tala om en hemlighet för er. Då jag talade till er sist underlät jag att berätta att piloten lever och att delar av flygplanet är i våra händer. Pilotens namn är Francis Gary Powers.” Nu följde händelserna slag i slag. De 21 soldater i luftvärnet som medverkat vid planets nedskjutning eller nödlandning dekorerades med förtjänstmedaljer och samma dag avlöstes president Vorosjilov av Brezjnev som med skäl förmodas ha återupprättat förbindelsen med arméledningen inom partiledningen.

I enlighet med differentieringstesens försökte Chrusjtjov fortfarande skilja mellan den ”provokatoriska militaristklicken” och president Eisenhower i det uppenbara syftet att förmå den senare att be om ursäkt för U 2-flygningen och offentligt fördöma de ansvariga. Sannolikt tänkte Chrusjtjov på de indirekta amerikanska ursäkterna i juli 1958 då ett amerikanskt flygplan kommit in över armeniskt område och hoppades på en upprepning av detta precedensfall. Därmed skulle Sovjet få en förmånlig utgångsposition vid toppmötet. För detta antagande talar också Chrusjtjovs korta anförande på tjeckiska ambassaden den 9 maj. Där tog han för första gången direkt upp frågan om U 2-flygningen kunde ha ägt rum med Eisenhowers vetskap. Han utnyttjade också tillfället för att påminna den ryska militärledningen om att den är underordnad statens politiska myndigheter. Det var säkert ingen tillfällighet att denna varning gjordes just på Segerns dag, årsdagen för andra världskrigets slut. Denna gång fick högtiden en särskild betydelse eftersom det inte förekommit så många militära utnämningar på årtal. 19 nya generalöverstar och 47 generallöjtnanter utnämndes förutom en mängd andra befordringar. Förhållandet mellan partiet och armén spelade en stor roll vid denna tidpunkt vilket framgår av att det omedelbart före toppmötet hölls en viktig militärpolitisk konferens i Kreml den 1 till 14 maj. Här avlade försvarsminister Malinovskij en rapport om Stärkandet av krigsberedskapen medan chefen för den politiska huvudadministrationen general Golikov talade om Partiarbetet och dess uppgifter inom krigsmakten. Även den nyvalde presidenten Brezjnev höll ett (inte offentligtgjort) tal och två andra toppledare, Suslov och Ignatov, deltog också i konferensen.

Under tiden hade president Eisenhower tagit på sig ansvaret för U 2-flygningen. Chrusjtjovs differentieringstes hade fallit till marken och en våldsam antiamerikansk kampanj inleddes.

Efter den första ryska protestnoten till USA den 10 maj följde andra till Turkiet, Pakistan och Norge. De utländska journalisterna inbjöds att besiktiga resterna av U 2-planet i Gorkijparken. Chrusjtjov gav en improviserad presskonferens och även om hans tonfall var skarpare talade han fortfarande om sitt hopp om ett gott förlopp av toppkonferensen. Sovjetledningen skulle göra allt ”för att normalisera det internationella läget och återupprätta de goda förbindelserna med USA”. Så sent som den 14 maj förklarade Pravda i en ledare att sovjetdelegationen skulle komma till Paris ”med rena hjärtan och goda avsikter”. Också vid ankomsten till Paris uttalade Chrusjtjov sin önskan om ett resultatrikt arbete på konferensen.

Det har hittills inte med säkerhet kunnat konstateras om dessa förklaringar överensstämde med sovjetledningens verkliga avsikter eller om den redan nu bestämt sig för att torpedera toppmötet. Troligen har omsvängningen i den ryska utrikespolitiken inträffat mellan den 11 och 15 maj, d. v. s. sedan försöket att dra en skiljelinje mellan Eisenhower och ”militärklickern” misslyckats. Då detta fastslagits beslöt ledningen att under dessa för Sovjet ogynnsamma förutsättningar spränga toppmötet och uppskjuta det till en för Kreml fördelaktigare tidpunkt.

Chrusjtjovs uppträdande i Paris och i synnerhet vid presskonferensen den 18 maj gav besked om hur mån han var om att toppmötet över huvud taget inte skulle komma igång. Å andra sidan gjorde han allt för att hålla skärpningen av det politiska klimatet inom vissa gränser. Under det följande besöket i Östberlin undvek han att tala om det av SED-ledningen redan väntade fredsfördraget med Östtyskland och gav flera gånger nästan demonstrativt uttryck för Sovjets intresse av en ny toppkonferens sex eller åtta månader senare, d. v. s. vid en tid då det utrikespolitiska läget enligt hans mening skulle vara fördelaktigare för Sovjet.

Torpederingen av toppmötet kunde inte undgå att få konsekvenser för den inrikespolitiska utvecklingen. Överallt i Sovjet hölls massmöten vid vilka Chrusjtjovs uppträdande i Paris hälsades med tillfredsställelse. ”Det finns ingen plats för löftesbrott i de internationella förbindelserna, Så och bara så behandlar man provokatörer, Ni kan inte skrämra oss och Aggressorerna slipper inte ifrån sitt ansvar” löd rubrikerna i de ryska tidningarna. Den skärpta kursen var otvetydig.

Knappt två månader senare, den 10 juli, meddelade kommittén för statssäkerheten och statsåklagaren att undersökningen av U 2-fallet avslutats. Vid den följande rättegången dömdes Powers i enlighet med artikel 2 i lagen om statsförbrytelser. Lagen riktar sig mot personer som på uppdrag av utländsk makt, organisation eller agentur insamlar eller tillägnar sig stats- och militärhemligheter och utlämnar dem till de utländska uppdragsgivarna.

Konflikten Moskva—Peking skärps

Chrusjtjovs strävan att trots skärpningen av utrikeskursen inte spänna bågen för högt kom också till uttryck då han efter hemkomsten åter måste befatta sig med konflikten med Kina. Medan Peking utnyttjat 90-årsdagen av Lenins födelse för angrepp på Moskva begagnade sovjetideologerna 40-årsminnet den 12 juni av utgivandet av Lenins skrift Vänsterradikalismen, kommunismens barnsjukdom för att ge svar på tal. Pravda införde en artikel av N. Matkovskij i vilken det för första gången talades om ”vänstersektaristiska stämningar och tendenser” inom världskommunismen. Matkovskij polemiserade mot vissa kretsar som hade betecknat samexistensen och direkta förhandlingar mellan statsmännen i öst och väst som ”avvikelser från marxismen-leninismens ståndpunkter”. Med samma adress varnades för att ”hoppa över historiska etapper” eftersom det skulle vara detsamma som att ge fienderna vatten på kvarn.

Medan artiklar av detta slag cirkulerade i pressen hade sovjetledningen utarbetat ett 80 sidor långt cirkulärbrev om det kinesiska partiets fel. Enligt Edward Crankshaws rapport i den engelska tidningen Observer hänvisade Moskva i detta brev till de fruktansvärda följderna av

andra världskriget och uppmanade kommunisterna att under alla förhållanden förhindra ett krig. Ett årtionde av fred skulle enligt skrivelsen räcka för att skänka socialismen segern. Även om kapitalismen skulle bestå i många delar av världen kunde krigsfaran övervinnas för gott. Moskva erinrade de kinesiska kommunisterna om att Mao Zedong själv hade varit av den uppfattningen 1957.

Den rysk-kinesiska konflikten blossade upp på nytt då östblockets tolv partiledningar i slutet av juni 1960 höll sin konferens i Bukarest. Enligt Crankshaw riktade Chrusjtjov den 26 juni ett häftigt angrepp mot Mao som han betecknade som "ultravänsterdeviationist, ultradogmatiker och vänsterrevisionist". Han förklarade att kineserna inte hade något begrepp om det moderna kriget. Pekings talesman Peng Cheng beskyllde å sin sida Chrusjtjov för att han inkallat Bukarestmötet enbart för att angripa det kinesiska partiet och undergräva Kinas prestige. Chrusjtjov spred felaktiga åsikter om imperialismen och det kinesiska partiet godkände inte hans analys av det rådande läget. Dessutom hade kineserna visat i Korea att de förstod sig bättre på krig än andra.

Under sådana förhållanden måste mötet sluta med en tunn kommuniké som undertecknades den 28 juni. Den kinesiske delegaten lär ha skrivit på under det förbehållet att hans parti inte skulle ge offentlighet åt meningsmotsättningarna.

Den rysk-kinesiska kontroversen fortsatte hela sommaren och bakom de ideologiska skärmytslingarna gjorde sig motsättningarna alltmer gällande på den praktiska politikens område. Sovjet vägrade att ge Kina atombomber och upprätta ett gemensamt rysk-kinesiskt marin-kommando i Stilla havet. Distributionen av den rysk-kinesiska tidskriften *Drusjba* upphörde och Peking inställde sitt deltagande i orientalistkongressen i Moskva. Sovjet kallade hem största delen av sina specialister från Kina med motiveringen att kineserna inte använt dem på önskvärt sätt och t. o. m. sökt vinna dem för sina ideologiska synpunkter. Åtgärden vållade en ny presspolemik. Chefen för Kinas statliga planeringskommission Li Fuchun förklarade i partitidskriften *Hongqi* (nr 16, 1960) att partiets politik alltid hade varit att lita på sina egna krafter vid den ekonomiska uppbyggnaden och att man tänkte göra det i ännu högre grad i fortsättningen. Den 18 augusti försäkrade Sovjetskaja Latvija att en framgångsrik socialistisk utveckling i Kina skulle vara omöjlig "om detta land stod isolerat och inte kunde påräkna bistånd och ömsesidig hjälp från alla socialistländer".

Den ryska rundskrivelsen av den 21 juli besvarades enligt Crankshaw av den kinesiska partiledningen den 10 september. I svaret riktas en rad anklagelser mot sovjetledningen av vilka flera grävts fram ur det förflutna. Enligt den kinesiska framställningen hade motsättningarna mellan Peking och Moskva uppstått redan på 20:e partikongressen då Chrusjtjov utan föregående konsultation med "broderpartierna" kritiserade Stalin. Likaså hänvisades till oenighet i de polska och ungerska frågorna på hösten 1956 Peking beskyllde Moskva för att undergräva Kinas prestige, sabotera frihetsrörelserna i de underutvecklade länderna och förhålliga förhandlingar med imperialisterna.

Hur stor betydelse man än tillmäter dessa kontroverser rör det sig dock om motsättningar inom en allians. Striden gäller den strategi och taktik med vilken man skall nå det gemensamma målet, kommunismens seger över hela jorden. De ryska kommunisterna som leder ett industriland och satt som mål att hinna ikapp och gå förbi USA 1970 är övertygade om att utvecklingen kommer att ge dem ekonomiskt övertag i världen. Därigenom kan de nå sitt mål utan krig genom ekonomisk expansion samt politiskt utnyttjande av motsättningarna mellan västmakterna och mellan dessa och de underutvecklade länderna. De kinesiska kommunisterna som härskar över ett ekonomiskt underutvecklat land och står vid början av industrialiseringen har inget hopp om att kunna hinna ikapp de moderna industristaterna ekonomiskt. De vill uppnå sitt mål genom att på allt sätt sporra, stödja och utnyttja de revolutionära rörelserna och underblåsa inbördeskrig även om det sätter världsfreden i fara.

De försummade ekonomiska problemen

Samtidigt med konflikten med Kina måste sovjetledningen ta itu med en mängd inrikespolitiska problem. Genomförandet av sjuårsplanen hade gått relativt bra 1959 men följande år började svårigheterna torna upp sig. Produktionen gick ned och den beslutade moderniseringen och automatiseringen genomfördes inte med den snabbhet som var önskvärd. Därför inkallades centralkommittén till ett plenarmöte den 13 till 16 juni 1960. Det framgår av rapporterna från de ledande funktionärerna och Chrusjtjovs debattinlägg att många industrier och folkekonominråd inte fullgjort planerna, att nyanläggningarna försvårades av byråkratin och att det rådde en obeskrivlig förvirring inom de vetenskapliga institutionerna.

Centralkommittén beslöt att skärpa kampen mot ekonomifunktionärernas ”konservatism”, inskränka införandet av nykonstruktioner i produktionen och öka antalet specialister på mekaniseringen och automationen. Projekteringsbyråerna fick order att koncentrera sig på lösningen av sådana problem som gav löften om snar ekonomisk nytta.

Koslov avlade rapport om Bukarestkonferensen och dessutom tillkännagavs den 11 juli två viktiga personförändringar i toppledningen. Breznev avlägsnades ”i samband med utnämningen till ordförande för Högsta sovjets presidium” från CK-sekretariatet och Vorosjilov som nu var 79 år befriades ”på egen begäran” från sitt arbete i partipresidiet.

Medan det tekniska framåtskridandet blev föremål för en stor kampanj genomfördes nästan obemärkt en rad andra ekonomisk-politiska förändringar. Bara smånotiser meddelade att Chrusjtjovs stora ekonomiska reform från våren 1957 som ledde till upprättandet av 104 folkekonominråd nu underkastats en genomgripande revision. De lokalpatriotiska tendenser som alltmer satte sin prägel på arbetet i folkekonominråden tvingade sovjetledningen att upprätta nya organ i unionsrepublikerna. Den 21 juni bildades sålunda ett allryskt folkekonominråd under ledning av Rjabikov som skulle samordna verksamheten inom 70 folkekonominråd i Ryska federativa sovjetrepubliken. Den 24 juni kom turen till Kazakstan sedan motsvarande instanser upprättats i Ukraina och Uzbekistan. Samtidigt gjordes vissa inskränkningar i den statliga planeringskommissionens verksamhet som ofta kritiserats sedan slutet av 1958. Kommissionen skulle begränsa sig till att utarbeta ekonomiplanerna medan deras genomförande lades i händerna på de nyupprättade folkekonominråden. Genom denna ”reform av Chrusjtjovreformen” överfördes tyngdpunkten i den ekonomiska aktiviteten — som Malenkov förordade på sin tid — till de ekonomiska myndigheterna i unionsrepublikerna.

Det viktigaste ekonomisk-politiska problemet var dock förhållandet mellan den tunga industrin och konsumtionsvaruindustrin. Sedan partiledningen i oktober 1959 beslutat om ökad produktion av förbrukningsvaror och Chrusjtjov den 5 maj 1960 tillkännagivit en nyinvestering på mellan 25 och 30 miljarder rubel i konsumtionsvaruproduktionen, följde den 9 augusti ett beslut av parti- och statsorganen om ändring av det ryska handelssystemet. Dittills hade handelsorganisationerna enbart varit distributionsorgan för industrins produkter. I mellantiden hade emellertid befolkningens vanor ändrats och dess anspråk stigit med resultatet att mängder av föråldrade varor blivit osålda.

Förhållandet mellan industrin och handeln förändrades nu helt. Industrierna fick inte längre förse grosshandeln med varor som denna inte beställt och produktionen av konsumtionsvaror skulle rätta sig efter handelsorganisationernas beställningar. Handelsorganisationerna fick anvisning om att bara ta emot varor som de beställt och som i kvalitet och urval svarade mot ordena. På liknande sätt skulle förhållandet mellan gross- och minuthandeln organiseras. Befolkningens behov skulle undersökas, kundbetjäningen förbättras och fler självbetjäningsbutiker upprättas.

Dessa eftergifter gjordes vid en tidpunkt då kontrasten mellan Sovjets stora tekniska bedrifter och befolkningens magra villkor blev alltmer påfallande. I sovjetpressen infördes tydligen med ledningens goda minne en mängd kätterska insändare som illustrerade tillståndet. Det var

tydligt att Chrusjtjov med "folkets röst" ville rättfärdiga sin kursändring — frågåendet av den tunga industrins tidigare så sakrosankta prioritet till förmån för ett ökat konsumtionsvaruprogram — inför de krafter som ansåg detta steg förhastat.

Till sist måste sovjetledningen ta itu med de "oförutsedda" ekonomiska krafter som utnyttjade de statliga myndigheternas bristande initiativförmåga för egna experiment. I allt större omfattning började kolchoserna att ta kontakt med varandra och gemensamt skapa produktionsanläggningar. Dessa nya "interkolchosorganisationer" som inte vilade på någon juridisk grundval fick ett väldigt uppsving 1960. Fram till mitten av detta år hade det skapats tusentals sådana organisationer som byggde bättre och billigare än de statliga företagen. Det uppstod t. o. m. vetenskapliga projekteringsinstitut för byggnadsverksamheten på interkolchosbasis. Antalet kraftverk av detta slag steg till över 600 och av transportorganisationer myllrade det.

Ännu allvarligare politiskt sett var uppsvinget för de privata näringsidkarna. Det var så stort att Kommunist (nr 54, september 1960) måste bebåda en stor offensiv mot "tendenserna till privatägande". Tidskriften anförde en rad "avskräckande exempel". I Riga hade en privatman köpt en hektar jord och genom privat trädgårdsodling haft en förtjänst på 230 000 rubel. En annan ägde halvannan hektar privat mark som han dels arrenderade ut och dels odlade med betald arbetskraft. En ingenjör i Georgien hade en egen byggnadsfirma med två kranar och presenterade sig hos de statliga myndigheterna som "byggnadsentreprenör och affärsman". Privata skrädderiverkstäder kunde inte hållas nere. Till på köpet utnyttjade kolchoserna alltmer privata firmor vid uppförandet av ekonomibyggnader och för elektrifieringsarbeten.

Propagandan för kommunismens slutmål

1960 hade den ideologiska debatten kretsat kring ett nytt och högst ovanligt ämne, själva frågan om hur tillvaron skulle forma sig i det framtida kommunistiska samhället. Början hade gjorts i den nya läroboken Marxismen-leninismens grundvalar som under parollen "vetenskaplig profetia" för första gången ägnade ett särskilt kapitel åt det kommande kommunist-samhället. I början av 1960 kom en rad detaljerade framtidsskildringar.

Den fråga som främst behandlades i dessa skrifter var hur det tekniska framåtskridandet skulle förändra arbetets karaktär i framtiden (skapandet av kommunismens tekniskt-materiella grundval). Kroppsarbetet skulle mer och mer ersättas av maskiner, tvånget att syssla med samma arbete hela livet skulle brytas. Arbetstiden skulle förkortas. 1964 skulle 35-timmarsveckan förverkligas och före 1968 skulle antalet fridagar semestern inte medräknad! — ha höjts till 110 om året. Sedan det kommunistiska samhället blivit verklighet skulle människorna inte behöva arbeta mer än 20-30 timmar i veckan, senare ännu mindre. Varje kontroll av arbetet skulle avskaffas. Likaså pengarna. Samhället skulle bli så rikt att varje medborgare kan få allt han behöver för att leva en kulturmänniskas liv. Människorna måste dock vara samhällsmedvetna nog att inte begära det orimliga, t. ex. palats, dyrbara konstsamlingar etc.

Staten kommer att dö ut och i dess ställe kommer en självstyrelse som emellertid inte skall härska över människorna utan bara leda den ekonomiska verksamheten. Detta skulle leda till upprättandet av nya organ vars uppgift är att skapa frivilliga kontakter och samarbete mellan de olika arbetskollektiven och ekonomiområdena som skulle ställa sina produkter till varandras förfogande eftersom det inte finns några pengar. Tvångsåtgärder, reglementen, ja hela rättsväsendet skulle bli överflödigt. Kommunistpartiet kommer att bestå ännu en tid för att leda och samordna samhällsorganens arbete. Först när denna uppgift lösts och kommunismen segrat i världen skulle partiet "upplösa sig i det kommunistiska samhället".

Människorna i framtidens kommunistiska samhälle skulle bo i "kommunpalats" med rum för 2 000 till 2 500 invånare som normalt intar sina måltider gemensamt. Palatsen som skildras ingående skall sammanslås till "mikroräjonger".

Genom alla dessa förändringar kommer också den mänskliga karaktären att omvandlas.

Maktlystnad, egoism, hyckleri, självgodhet, fåfänga och förrädiskhet kommer att försvinna och nya egenskaper som solidaritet, vänskap, kärlek till arbetet och kollektivet, ärlighet och tålamod träder i deras ställe. Människan kommer att känna förakt för den privata äganderätten, frivilligt avstå från eget sommarnöje och föredra att leva i kollektivet. I stället för privatbilar klarar de sig med fordon från samhällsgarage. Människorna kommer att stå på en hög bildningsnivå och familjerna skall utmärka sig genom en hittills okänd styrka och sammanhållning. Utomäktenskapliga förbindelser strider mot kommunistisamhällets moraliska principer och det konsekventa engiftet kommer att triumfera.

Efter kommunismens seger i hela världen skall alla folk sluta sig samman och t. o. m. de minsta orsaker till tvister och nationell osämja kommer att tillhöra det förgångna. Ekonomi och kultur kommer att ingå förening steg för steg och det kommer att uppstå en internationell enhetskultur och till sist ett gemensamt världsspråk. Kommunismens seger kommer inte att leda till att människorna blir passiva. En mängd nya problem kommer att sporra vetenskapen till ökade insatser, t. ex. att förutse och förebygga naturkatastrofer, göra alla naturkrafter och outnyttjade landområden nyttiga för världsbefolkningen, förlänga livstiden till 150-200 år och återuppväcka människan till liv efter en alltför tidig död.

Dessa avhandlingar var inte utopiska skildringar i litterära tidskrifter utan allvarligt menade analyser som framlades av framstående ideologer och offentliggjordes med partiets gillande. Från att ha varit ett abstrakt teoretiskt spörsmål började förverkligandet av kommunismens slutmål därmed att bli ett reellt, aktuellt politiskt problem. Att sovjetledningen beslöt att intensifiera propagandan för det kommunistiska slutmålet hade uppenbart tre orsaker:

1. önskan att avleda befolkningens uppmärksamhet från dagens svårigheter och framställa dessa som en nödvändig övergång till det kommunistiska samhällets idealtillstånd. Man hoppades på det sättet öka folkets arbetsvilja och förmåga att uthärda svårigheter och brister ännu en tid.
2. Strävan att skapa en motvikt till det praktiska livets män som mer och mer trängde sig fram, struntade i ideologin och koncentrerade sig på sitt fack och inriktningen på det materiella.
3. önskan att som första kommunistparti definiera och skildra det kommande kommunistisamhället och inte komma efter kineserna i denna viktiga angelägenhet.

Världskommunismens kongress

Firandet av 43-årsdagen av oktoberrevolutionen hade samlat ledarna för praktiskt taget alla kommunistpartier i Moskva och omedelbart efter festligheterna började den hittills största konferensen inom världskommunismen. Slutkommunikén offentliggjordes på 81 kommunistpartiers vägnar men märkligt nog nämndes bara 79 som undertecknade dokumentet. Vid denna tidpunkt fanns det enligt officiella ryska informationer (Kommunist nr 6, 1960) 87 kommunistpartier i världen med sammanlagt 36 miljoner medlemmar. Därav tillhörde 30.8 miljoner östblocksstaternas regerande partier. De 75 partierna utanför östblocket räknade 5.2 miljoner medlemmar.

Som väntat kom det på kongressen till motsättningar mellan den kinesiska och den ryska linjen. Enligt Crankshaw (Observer den 19 februari 1961) bildade den ryska rundskrivelsen av den 21 juni och Pekings svar den 10 september grundval för diskussionen. Michal Suslov avgav en deklaration på sovjetdelegationens vägnar och för det kinesiska partiet talade Deng Xiaoping. Den senare beskyllde det ryska partiet för att vara opportunistiskt och revisionistiskt och förklarade att dess ståndpunkt i nedrustningsfrågan var absurd, att hjälpen till Nehru och Nasser var ett opportunistiskt fel som bara kunde tjäna Imperialismen. Den fredliga samexistensen kunde på sin höjd användas som ett taktiskt vapen, den av Sovjet föreslagna arbetsfördelningen mellan länderna inom socialistlägret var felaktig och Kina måste gå sin egen väg.

Till en början tycks åtskilliga delegationer ha ställt sig avvaktande men skärpan i det kinesiska angreppet och Chrusjtjovs följande tal i vilket han skoningslöst redogjorde för ett atomkrigs faror och motiverade nödvändigheten av nedrustning och samexistens blev inte utan verkan. De flesta partirepresentanter uttalade sitt stöd för den ryska linjen. Kina stöddes bara av den albanske ledaren Enver Hoxha som angrep hela den ryska politiken efter Stalins död.⁸

Det framgår av senare rapporter från östblocksländerna, särskilt i redogörelser av Chrusjtjov (Kommunist nr 1, 1961) Ulbricht (Neues Deutschland den 18 december 1960) och Suslov (Pravda den 23 januari 1961) att man råkade i oenighet om definitionen av samexistensen, de av Chrusjtjov förordade förhandlingarna mellan öst och väst, förbindelserna mellan kommunistpartierna, definitionen av sovjetpartiets ledande roll och den albanske partiledarens hållning. Alla dessa och säkert ännu en rad stridsfrågor kom konferensen att dra ut på tiden. Först den 5 december offentliggjordes Deklarationen om konferensen mellan representanter för kommunistpartier och arbetarpartier.

Världskommunismens nya Moskvamänifest var nästan dubbelt så långt som deklarationen i november 1957. Vid den konferensen gällde det i första hand att fastslå Sovjetunionens ledande roll och lösa de interna partiproblemen. Sedan dess hade östblockets maktställning konsoliderats. De interna förbindelserna och i synnerhet mellan Moskva och Peking spelade visserligen ännu en betydande roll men tyngdpunkten låg på frågan hur kommunismen skulle utbredas och befästas utanför sin egen maktsfär. 1960 års manifest är därför väsentligt skarpare formulerat än 1957 års och bebådar en mera offensiv politik från världskommunismens sida:

1. Samexistensdoktrinen tolkas på ett nytt och skarpare sätt. 1957 hette det att utvecklingen i världen bestäms av ”tävlingen mellan två motsatta samhällssystem”. I den nya deklarationen talas det flera gånger om ”kampen mellan de två världssystemen” genom vilken de socialistiska länderna med sitt ekonomiska framåtskridande skulle påverka ”världsrevolutionens utveckling”. 1957 lades huvudvikten på tesen om att samexistenspolitiken erbjuder ”en pålitlig grundval för freden och vänskapen mellan folken”. I decemberdeklarationen förenas däremot samexistenspolitiken oupplösligt med världskommunismens målsättning. Samexistensen är en ”form av klasskamp mellan socialismen och kapitalismen och innebär ingen försoning mellan den socialistiska och borgerliga ideologin”.

2. De utrikespolitiska formuleringarna har skärpts betydligt. 1957 framställdes USA som ”världsreaktionens centrum”, nu däremot som ”den största internationella utsugaren, hela världens folkfiende”. Även mot Västtyskland var tonen skarp och om Västberlin heter det att det ”förvandlats till ett näste för internationella provokationer”. Östtysklands politiska betydelse underströks kraftigt jämfört med 1957.

3. Deklarationen behandlar mycket utförligt riktlinjerna för de kommunistiska partiernas arbete i de underutvecklade länderna. Kommunisterna skall stödja ”den nationella borgerligheten men inte glömma att dessa krafter är vankelmodiga och präglade av en tvetydig karaktär”. Kommunismen skall hjälpa de ledande krafterna i de neutrala staterna och de underutvecklade länderna försåvitt de ”slår vakt om de gjorda landvinningarna och undergräver imperialismens positioner”. Kommunisterna uppmanas att stödja upprättandet av ”stater med nationell demokrati”, av allt att döma i egenskap av förstadiet till folkdemokratiet.

4. Centraliseringen av den världskommunistiska rörelsen understryks. Medan kommunist-

⁸ Från albansk sida finns mycket utförliga redogörelser för detta internationella möte. I [Enver Hoxha om Moskvamötet 1960](#) ger den albanske partiledaren en intressant och personligt färgad skildring av sin och den albanska delegationen medverkan i Moskvamötet och olika incidenter och påtryckningar som man utsattes för. Dokumentsamlingen [Albanien i kamp mot Chrusjtjov-revisionismen](#) innehåller brev, radiogram m m, liksom Hoxhas tal vid Moskva-mötet och rapporten till partiets CK efter mötet.

partierna enligt deklarationen 1957 skulle bedriva sitt samarbete på bilateral grundval krävdes nu uteslutande internationellt samarbete. Det fortsatta stärkandet av världskommunismens enhet betecknas som ”varje marxistisk-leninistiskt partis främsta, plikt”. Likaså är uppfordringen till kamp mot revisionismen betydligt skarpare formulerad än 1957.

5. Sovjetunionens ledande roll som 1957 formulerades som ”socialistlägret med Sovjetunionen i spetsen” d. v. s. som stat. 1960 definierades det ryska partiet som ”den erkända förtruppen för världskommunismen”. Av en senare redogörelse för kongressen av Chrusjtjov (Kommunist nr 1, 1961) framgick det att det föreslagits att Sovjetunionen skulle betecknas som socialistlägrets ledare och sovjetpartiet som världskommunismens anförare. Detta hade dock avvisats av den ryska delegationen emedan alla kommunistpartier är ansvariga för världskommunismens öde och sådana formuleringar skulle vara mera till skada än nytta.

Moskvadeklarationen var uppenbart en kompromiss mellan de kinesiska och ryska ståndpunkterna. På en rad avgörande punkter hade sovjetledningen lyckats driva igenom sina åsikter, t. ex. i fråga om krigets undviklighet, samexistensens nödvändighet och Sovjets ledande roll. Men å andra sidan nämner deklarationen inte Chrusjtjov eller hans förslag om förhandlingar mellan öst och väst. Egendomligt nog tas inte frågan om övergången till kommunismen och kommunismens slutmål upp. Trots kompromissen kvarstår konflikten mellan Moskva och Peking och deklarationen är så vagt formulerad att varje parti efter gottfinnande kan utnyttja dess skarpare eller försonligare teser för sin egen politik och propaganda.

Av större vikt än förhållandet mellan Moskva och Peking är dock deklarationens genomgående tendens: dess sammankoppling av samexistensen och världsrevolutionen. Världskommunismens nya generallinje utmärks av en utomordentligt militant och radikal karaktär. Östblocksländerna anser tiden vara mogen för att klart och otvetydigt ge uttryck för sina världsrevolutionära avsikter. Huvudvikten läggs härvidlag mer och mer på de underutvecklade länderna som typiskt nog sätts framför de västeuropeiska i deklarationen och behandlas utförligare än de. Den tid är förbi då Stalin kunde beteckna den kommunistiska internationalen som en ”lavotsjka”, en kiosk. Moskvadeklarationen är tydligen inte bara tänkt som en orientering i taktik på kortare sikt utan i strategi på längre sikt. Den icke-kommunistiska världen måste i framtiden räkna med en betydande aktivering av världskommunismen.

Januariplenium 1961

När år 1961 ingick rädde en förbluffande inrikespolitisk aktivitet i Sovjetunionen. Omedelbart efter världskommunismens möte i Moskva trädde jordbruksproblemet i förgrunden, sedan det redan i december uppenbarligen uppstått meningsmotsättningar inom partiledningen på detta område.

Centralkommitténs plenarmöte som skulle ha ägt rum den 22 december uppsköts och jordbruksminister Vladimir Vladskievitj avsattes. I hans ställe utnämndes den föga kände 52-årige Michail Olsjanskij som varit ställföreträdande preses i lantbruksakademien. I början av januari besökte toppledarna de viktigaste delarna av landet för att informera partieliten om vad som förevarit på världskommunismens möte, varför plenarsammanträdet inte kunde börja förrän den 10 januari.

Centralkommittén sammanträdde vid en tidpunkt då det sovjetiska jordbruket befann sig i en svår kris. Framför allt hade nyodlingsområdena och kreatursskötseln drabbats av svåra bakslag. På mötet lade Chrusjtjov ansvaret för misslyckandena på partifunktionärerna. Många av dem anklagades för att ha avgivit tomma löften och redan den förste talaren, Dimitrij Poljanskij, som var ministerpresident i RFSSR och medlem av partipresidiet sedan maj 1960, avbröts nio gånger av Chrusjtjov. Denne föreslog bl. a. att funktionärer som sände in rapporter

som skönmålade läget skulle kunna ställas inför rätta.

Chrusjtjovs utfall mot partifunktionärerna visade att de utsetts till syndabockar för jordbrukskrisen. En stor kampanj mot ”odugliga” funktionärer stod av allt att döma för dörren. De beslut som fattades på plenarmötet gick inte till botten med de verkliga orsakerna utan stannade vid organisatoriska förändringar. Jordbruksministeriets kompetens inskränktes och jordbrukets försörjning med teknisk utrustning lades i händerna på en ny organisation, Sojuselchotechnika. Av besluten framgick också att större hänsyn skulle tas till konsumtionsvaruindustrin.

Vid sidan av de ekonomiska frågorna medförde januarimötet några viktiga personförändringar i toppledningen. Viktor Grisjin och Gennadij Voronov utsågs till kandidater till partipresidiet. Utnämningen av den då 46-årige fackförbundsordföranden Grisjin tydde på att partiledningen hade för avsikt att stärka fackföreningarnas roll i framtiden. Den 50-årige Voronov som började sin karriär i Tjita i Sibirien tillhörde centralkommittén sedan 1952. Från 1953 till 1955 var han ställföreträdande jordbruksminister och sedan 1956 partisekreterare i Tjkalov.

Utnämningen av två presidiekandidater fick särskild betydelse eftersom januariplenium beslöt att inkalla 22:a partikongressen till den 17 oktober. Ursprungligen skulle den ha hållits i slutet av februari. På kongressen skulle Chrusjtjov enligt den i januari tillkännagivna dagordningen tala om utkastet till det nya partiprogrammet och Koslov redogöra för ändringarna i parti-stadgan. Överraskande nog skulle varje delegat representera 2 000 partimedlemmar jämfört med tidigare 5 000 eller 6 000. Det betydde att 22:a partikongressen skulle få över 4 000 delegater jämfört med 1 355 på den 20:e och 1 269 på den 21:a. Redan av januaribeslutet framgick alltså att 22:a kongressen skulle bli den man-starkaste i partiets historia.

Razzian mot partifunktionärerna

Omedelbar efter januarimötet begav sig Chrusjtjov ut på en stor inspektionsresa i landet. Överallt inpräntade han i funktionärerna att de ledande posterna i partiledningen inte var ärftliga. Odugliga parti- och statsfunktionärer skulle utan hänsyn till deras ställning ersättas med kvalificerade personer. Utrensningarna gick också långt utöver det vanliga. Från januari till april avlöstes enbart i RFSSR 15 av inalles 49 lokala partisekreterare och i Kazakstan entledigades ministerpresidenten Tasjenjev och flera andra ministrar. I Litauen måste vice regeringschefen, i Estland ordföranden i den statliga planeringskommissionen och i Turkmenistan tre ministrar träda tillbaka. I Ukraina degraderades regeringschefen Kaltjenko och hans ställföreträdare och i Kirgisien avsattes inrikesministern Issajev och sex medlemmar av centralkommittén för bedrägeri och statsfientliga handlingar, i Georgien entledigades jordbruksministern och i Tadzjikistan avlägsnades partiledaren Uldsjabajev, hans ställföreträdare Obnosov och regeringschefen Duchodejev under allvarliga anklagelser.

Utrensningen omfattade samtliga unionsrepubliker. I nio av dem utbyttes jordbruksministerna, i alla förnyades högsta domstolarna helt eller delvis och omkring 35, en tredjedel av samtliga, lokala partisekreterare avlägsnades. Också jordbruksavdelningen i den centrala partiapparaten i Moskva drabbades. Till ny chef utsågs V. Karlov.

Mitt under utrensningen inträffade i början av februari degraderingen av Aristov till ambassadör i Polen. Den kom så mycket mer överraskande som Aristov redan från början stött Chrusjtjov och hade honom att tacka för sitt snabba avancemang till medlem av partipresidiet i juni 1957. Aristov hade ansvaret för ”kaderfrågor” och vid många viktiga personflyttningar var han närvarande som representant för partiledningen. Tillsammans med Ignatov, Furtseva och Pospelov avlägsnades han från CK-sekretariatet i maj 1960. Bakslagen för jordbruket som Chrusjtjov beskyllde partifunktionärerna för blev hans öde.

Vid den stora razzian på våren 1961 rörde det sig inte om de vanliga omplaceringarna utan om en överhalning av hela partiapparaten, en långt allvarligare och djupgående process.

Därvid kom ett helt nytt moment till synes.

Samtidigt med Chrusjtjovs inspektionstur i Sydryssland, Ukraina och Kaukasien reste stats-säkerhetschefen Sjelepin och ställföreträdande ordföranden i kontrollkommissionen Pavel Alferov omkring i de asiatiska republikerna. Säkerhetschefens närvaro vid en konferens i Uzbekistan skulle förmodligen tjäna som varning: Kreml skulle inte tveka att använda statssäkerhetstjänsten mot de funktionärer som bröt mot parti- och statsdisciplinen.

Utrensningen åtföljdes av en propagandistisk uppfostringskampanj. Anklagelserna mot de avsatta funktionärerna återgavs utförligt i tidskrifterna *Kommunist* och *Partinaja Zjizn*. Det var en mörk bild som partipressen tecknade. Med uppräknings av namn och ofta detaljer anklagades de avsatta tjänstemännen för att ha gjort sig skyldiga till ögontjänst, skönmålning och förfalskning av statistik. De sades ha övat press på kolchosordförandena för att få fram gynnsamma rapporter och på underordnade för att tvinga dem att lämna falska kvittenser på förment levererade produkter.

Samtidigt tecknades porträttet av den önskade idealtypen för en partifunktionär. Han skulle vara mer politiker, förstå parti- och statsuppgifterna och lösa dem på egen hand utan att avvakta direktiv uppifrån. Han skulle vara i stånd att fatta "utvecklingsperspektivet" och inte bara ha politisk fasthet utan också behärska de praktiska ekonomiska frågorna. Partifunktionären skulle dessutom intressera sig för befolkningens behov och stämningar, visa takt och stimulera dess arbetslust.

Kampanjen klargjorde att sovjetledningen var av den naiva uppfattningen att bristerna på det ekonomiska området helt kunde föras tillbaka på vissa funktionärers fel och svagheter. Chrusjtjov hoppades tydligen att planerna skulle uppfyllas bara han kunde sätta "goda" partifunktionärer i de "dåligas" ställe. Av vikt var emellertid att partifunktionären och med honom partiapparaten ställdes i centrum för den offentliga debatten. Därmed angreps, om också indirekt och ensidigt, ett avgörande problem i det nuvarande sovjetsystemet: partiapparatsens herravälde över det växande moderna industrisamhället och frågan om vilka metoder och vilken funktionärstyp som detta herravälde skulle utövas med. Med den problematiken som bakgrund bedrevs förberedelserna för 22:a partikongressen. Upptakten var offentliggörandet av det nya partiprogrammet.

Utkastet till partiprogram

Den 30 juli 1961 offentliggjordes det länge bebadade nya partiprogrammet. Det 180 maskinskrivna sidor långa dokumentet består av en preambel och två huvuddelar. Den första delen ägnas åt det rådande världsläget, utvecklingstendenserna i de högindustrialiserade länderna, läget i de underutvecklade länderna, Kremls internationella målsättningar och den sovjetiska samexistensteorin. Den andra delen behandlar partiets inrikespolitiska uppgifter och utmynnar i löftet att den nuvarande sovjetgenerationen skall få uppleva det kommunistiska slutmålet.

Det första som faller i ögonen är den tendentiösa historieskrivningen. Den kommer redan till synes i påståendet att "det andra partiprogrammet uppfyllts". Påståendet stämmer inte med fakta. I 1919 års partiprogram som utarbetades under Lenins ledning heter det att "upphävandet av de politiska rättigheterna och varje frihetsinskränkande, endast och allenast är nödvändiga som tillfälliga kampmedel. I samma mån som den objektiva möjligheten att en människa kan exploatera en annan människa upphör, försvinner också nödvändigheten att tillgripa dessa tillfälliga åtgärder, och partiet skall sträva efter att inskränka och helt avskaffa dem." De förstatligade företagen skulle överlåtas till fackföreningarna: "Fackförbunden måste komma så långt att de faktiskt samlar hela näringslivets förvaltning i sina händer." Dessutom bebadades en "radikal ändring av rättsväsendet" med målet att "införa tillrättavisning som straffåtgärd, ersätta frihetsberövande med tvångsarbete i frihet och följaktligen till sist ersätta straffväsendet med åtgärder av uppfostrande karaktär". Vidare fastslogs att ingen funktionär

skulle få bättre-betalt ärt en arbetare. Dessutom tillkännagavs en rad andra åtgärder som skulle leda till statsmaktens avskaffande. Utvecklingen i Sovjetunionen har på avgörande punkter gått mer eller mindre stick i stäv med teserna i 1919 års partiprogram.

Kännetecknande för det nya partiprogrammet är också den verklighetsfrämmande bedömningen av västvärlden och dess problem. De moderna industristaterna i väst som nu genomgår sin andra industriella revolution betecknas som ”ruttnande och döende kapitalism”. Partiprogrammet talar om ”bildandet av en väldig reservarmé av arbetslösa” och förklarar att ”kapitalismen befinner sig i en oavslutad upplösningsprocess. Det kapitalistiska näringslivets inre labilitet och förruttnelse förstärks och ytrar sig i allt större oförmåga att utnyttja produktivkrafterna tillfullo, så att produktionstillväxten i många länder knappt motsvarar folkökningen.”

I så mycket fördelaktigare ljus ställs kommunistpartierna i västvärlden och de neutrala länderna. Man tror sig förflyttad till en drömvärld när man läser i partiprogrammet att kommunistpartierna ”mer och mer blir en auktoritativ och allmänt erkänd kraft i nationen som rycker med sig arbetarnas breda lager och förfogar över en stor organiserad makt och växande inflytande över massorna”. Inte med ett ord nämns att kommunistpartiernas inflytande och medlemsantal stadigt sjunkit i nästan alla västliga industriländer sedan kriget. Obekymrade om realiteterna fortsätter programförfattarna: ”Den nya historiska epoken har medfört en sann triumf för proletariats revolutionära världsåskådning. Marxismen-leninismen behärskar nu den progressiva mänsklighetens tänkande.”

Påfallande är ensidigheten i bedömningen av världsläget av idag. Det heter att krigsfaran endast och allenast hotar från den ”imperialistiska världen” medan ”socialistlägret” målas i rosiga färger. Det nämns inte alls att Sovjetunionen sedan tolv år för en kampanj mot det socialistiska Jugoslavien och att upproret i Östtyskland och revolutionen i Ungern slogs ned med vapenmakt. Ingenting sägs om att de ansvariga politiska kretsarna i alla länder insett att de internationella konflikterna måste lösas på fredlig väg sådant som det militärtekniska läget är, ingenting om betydelsen av de internationella organisationer som allt oftare ingriper i konflikterna och bara föga – och ensidigt – om de neutrala staternas tilltagande betydelse.

När det gäller den sovjetiska utrikespolitiken är partiprogrammet fullt av motsägelser. Det bekänner sig å ena sidan till den fredliga samexistensen, tar avstånd från kriget som medel att lösa tvister och uttalar sig för icke-inblandning i andra staters inre angelägenheter. Å andra sidan förklaras det att den fredliga samexistensen innebär en speciell form av klasskamp mellan socialismen och kapitalismen på den internationella vädjebanan. ”Den fredliga samexistensen underlättar kommunistpartiernas kamp och den sociala revolution som är deras mål i egen-skap av den proletära klassrörelsens språkrör.”

Ett anmärkningsvärt drag i partiprogrammet är dess uppenbara överskattning av Sovjetunionens ekonomiska möjligheter. Ingen skall bestrida att stora vetenskapligt-tekniska framsteg gjorts och att nya snabba landvinningar kan göras på många områden även i framtiden. Partiprogrammets målsättning att 2.5-dubbla industriproduktionen till 1970 och 3.5-dubbla den till 1980 samt fördubbla produktiviteten till 1970 och mer än fyrdubbla den till 1980 är emellertid alltför hög. Redan 1970 skall USA-produktionen per capita uppnås och sovjetmedborgarnas behov av komfortabla bostäder tillgodoses. Alla bönder skall 1980 ha fått nya, moderna hus och samma år utlovar programmet hyrornas avskaffande och fria kommunika-tioner, vatten, gas och värme.

Dessa orealistiska mål ställer efterträdarna till den nuvarande sovjetledningen inför det svåra valet att antingen förklara varför målen inte kunde nås, skaffa fram syndabockar eller – vilket är sannolikast – ersätta programmet med ett nytt före 1980. Framtidspropagandan synes ha till syfte att avvända sovjetmedborgarens uppmärksamhet från rådande ekonomiska och sociala svårigheter. Den skall framställa de materiella bristerna, de sociala orättvisorna och det poli-

tiska trycket som nödvändiga etapper på vägen till det stora målet. Förkunnandet av det utopiska slutmålet stärker samtidigt partiapparaten roll och skapar en motvikt mot de ”praktisk-rationella” uppfattningar som är i svang bland vetenskapsmännen, teknikerna, ingenjörerna och direktörerna.

Viktigare än framtidslöftena är därför antydningarna om ändringar i det rådande systemet. Programmet ställer i utsikt en utvidgning av de lokala ekonomiorganens och de enskilda företagens självständighet och rättigheter. I framtiden kommer förslag från dessa att spela en större roll än hittills och genom en utvidgning av ”kolchosdemokratin” skall kollektivbönderna steg för steg få överta produktionsledningen.

Programmet bebådar också en demokratisering av statsapparaten. I framtiden skall lokal-sovjeternas utskott få handlägga en rad frågor som tidigare tillkommit förvaltningen och de statliga myndigheternas lokala organ skall få större betydelse. Viktiga lagförslag kommer härnäst efter att bli föremål för folkomröstning. Denna tendens svarar mot det starka betonandet av den socialistiska lagligheten och den kollektiva ledningen. Därmed har partiprogrammet öppet tagit ställning mot ledarkult och rättsmissbruk. Det betyder inte att dessa företeelser övervunnits men väl att de reformvänliga krafterna kan åberopa denna passus i programmet.

Detsamma gäller för det också i partistadgan proklamerade utbytet av funktionärer. Vid varje nybesättning av centralkommittén och partipresidiet – alltså vart fjärde år – måste minst en fjärdedel av medlemmarna utbytas. I partipresidiet får i regel igen sitta längre än tolv år. Undantag medges endast om vederbörande vid en hemlig omröstning får mer än tre fjärdedelar av rösterna. I unionsrepublikerna och de autonoma områdenas partiledningar måste minst en tredjedel och i stads- och mindre utskott minst hälften av platserna nybesättas. De på detta sätt uteslutna medlemmarna kan ställa upp vid kommande val, men om medlemmarna i centralkommittén och partipresidiet gäller att de måste kunna rättfärdiga det förtroende som visats dem. I annat fall kan de uteslutas med två tredjedels majoritet vid en hemlig omröstning. Man kan nog räkna med att inte så få förhandlingar bakom lyckta dörrar för att fördröja förverkligandet av denna bestämmelse.

Officiellt betecknades det nya partiprogrammet som ett program för övergången till kommunismens slutmål, det samhälle där överflöd råder, där alla arbetar glatt och alla mänskliga behov fullt ut kan tillgodoses. Det rör sig nog om ett övergångsprogram, men inte till det utopiska kommunistiska slutmålet. Snarare återspeglar det den begynnande övergången från Stalins terrorvälde till partiapparats modernare styresform, varvid sovjetledningen ser sig tvungen att ta det moderna sovjetiska industrisamhällets villkor och krav med i räkningen.

Den nya partistadgan

Den 5 augusti, bara några dagar efter partiprogrammets offentliggörande, publicerades också den nya partistadgan. Den betecknades officiellt som ”partilivets grundlag och partiets författning” och skall ersätta den gamla stadgan som antogs mot slutet av Stalintiden vid 19:e partikongressen i oktober 1952. Flera passager har nästan ordagrant övertagits från denna, men vissa intressanta ändringar har gjorts. Sålunda föregås stadgan av en preambel där kommunistpartiet betecknas som ”sovjetfolkets kämpande förtrupp”. Tidigare kallades det ett ”frivilligt stridsförband av likasinnade”. Av ”arbetarklassens parti” har det blivit ”hela sovjetfolkets parti”. Intressant är också att partiets internationella karaktär för första gången understryks i partistadgan. Det heter nämligen att ”det sovjetiska kommunistpartiet är en oskiljbar del av den internationella kommunistiska rörelsen, som aktivt arbetar för de broderliga förbindelserna med den stora armén av kommunister i alla länder”.

Nästan oförändrade är de skarpa bestämmelserna för att bevara partiets elitkaraktär och kontrollera varje ny medlem. Ett direkt och omedelbart upptagande i partiet är liksom tidigare

omöjligt. Varje aspirant måste först bli kandidat. Han måste ha referenser från tre partimedlemmar, som måste ha tillhört partiet i minst tre år och lärt känna aspiranten genom gemensamt arbete i över ett år. Ny är bestämmelsen att de som förordar aspiranten är ansvariga inför partiorganisationen för sina upplysningars objektivitet. Under den ettåriga kandidattiden måste aspiranten göra sig förtrogen med programmet, stadgan och partiets taktik. Partiorganisationen skall under tiden pröva kandidatens egenskaper. Om han inte består provet förlängs kandidattiden med ett år eller också utesluts han.

Framställningen av partiets organisation har endast obetydligt förändrats. Liksom tidigare heter det att partiledningen skall väljas av medlemmarna resp. ställföreträdarna från räjongkommittén ända upp till centralkommittén. Verkligheten ser annorlunda ut. Partipresidiet, det högsta organet, avgör centralkommitténs sammansättning. Den av en medlem av toppledningen ledda kaderavdelningen i centralkommittén fastställer å sin sida efter ett noga bestämt nomenklatorsystem partiledningarna i unionsrepublikerna, de autonoma områdena och räjongerna. Områdenas och räjongernas kaderavdelningar tillsätter sedan de lägre funktionärerna. På detta sätt är partiet en enhetlig, centralistisk, uppifrån styrd organisation, vars medlemmar är förpliktade att omsätta toppledningens beslut i praktiken.

Nytt är löftet att de lägre partiorganisationerna kan lösa sina lokala problem så länge de inte bryter mot partilinjens och partiprogrammets bestämmelse om utbyte av funktionärerna. Den centrala partikontrollens grundprincip har emellertid inte ändrats. Följaktligen måste i alla fabriker, kollektivjordbruk, truppförband och läroanstalter upprättas s. k. "partiets grundorganisationer" så snart mer än tre partimedlemmar är tillfinnandes. Av sådana organisationer finns det mer än 350 000 och de griper som polyparmar in i landets alla organisationer och institutioner. Enligt artikel 59 har de i alla industriföretag, kollektivjordbruk, handelsföretag, ja rent av konstruktionsbyråer och forskningsinstitut den uttryckliga rättigheten att övervaka ledningen och förvaltningen. I ministerierna och andra centrala och lokala myndigheter är de t. o. m. förpliktade att rapportera försummelser till högre partiinstanser utan hänsyn till person.

Debatten om partiprogrammet

Omedelbart efter kungörandet av partiprogrammet igångsattes en s. k. allmän folkdiskussion om dokumentet. Tidningarna ställde stort utrymme till förfogande och fram till 22:a partikongressen den 17 oktober hölls över en halv miljon möten med sammanlagt 73 miljoner deltagare. 4.6 miljoner sägs ha yttrat sig och redaktionerna inhöstade över 300 000 insändare. Trots att partiledningen nog valde ut inläggen kom det fram anmärkningsvärda förslag, som om också indirekt återspeglade stämningar och önskemål i skilda lager av sovjetsamhället.

Särskilt påfallande var det stora utrymme som den sociala problematiken fick i debatten. Upprepade gånger krävdes det att partiprogrammet skulle förbjuda nattarbete eller åtminstone medge bättre betalning och att kvinnornas arbetstid skulle förkortas. Många insändare tog upp frågan om privatägande av sommarstugor och bilar men då endast i negativ riktning. Jordbrukets svårigheter kom till uttryck i förslag om att sänka priserna på industrivaror som såldes till kolchoserna och påskynda massframställningen av reservdelar till jordbruksmaskinerna. Även ekonomifunktionärernas önskemål om större självständighet kom till synes liksom — i försiktig form — förslag om demokratisering av sovjetsystemet. Parti- och statstjänstemännens tillsättande och arbetsmetoder diskuterades med förbluffande öppenhjärtighet i detta sammanhang. Men också partiets interna förhållanden berördes, varvid kritik riktades mot att partiledningarna utarbetade kandidatlistorna så att medlemmarna bara hade att godkänna dem. Partiprogrammets passus om regelbundet utbyte av funktionärer framkallade förslag om att denna ordning skulle gälla alla instanser.

Hur intressanta dessa folkets röster än var berörde de aldrig annat än underordnade frågor. I

själva verket bedrevs debatten om partiprogrammet på två skilda plan. På det undre ägde den officiella diskussionen rum med deltagande av vanliga partimedlemmar, lägre funktionärer, ingenjörer, företagschefer och partilösa arbetare eller kolchosbönder. De avgörande överläggningarna fördes däremot i de högre partiinstanserna och där deltog uppenbarligen också östblocksstaternas partiledningar och några av ledarna för de övriga kommunistpartierna. Detta var naturligt ty förutom åt partiprogrammet måste sovjetledningen också ägna sig åt, konflikten med Albanien.

Konflikten med Albanien

De rysk-albanska relationerna som började försämrats redan 1960 hade lett till en allvarlig konflikt och öppen brytning. Motsättningarna mellan Chrusjtjov och Hoxha vid det internationella kommunistmötet blev inte utan följder. Redan på nyåret 1961 väckte det uppseende att sovjetledningen i sina nyårshälsningar inte titulerade de albanska ledarna ”kamrater”. Däremot var de kinesiska lyckönskningarna synnerligen hjärtliga. Hoxha revanscherade sig genom att som enda östblocksledare sända ett hjärtligt lyckönskningstelegram till Mao Zedong på dennes 67-årsdag. Den 8 januari reste en albansk delegation till Kina för att knyta förbindelserna med detta land ännu fastare.

Den 14 januari sände den albanska centralkommittén ett brev till Moskva för att ”reda upp missförstånden på marxistisk-leninistisk väg”. Enligt den senare albanska redogörelsen skall inget svar ha kommit på framställningen. I stället kallade Sovjetunionen hem sina oljespecialister från Albanien.

I detta läge ägde det albanska kommunistpartiets 4:e partikongress efter två uppskov rum den 13 till 21 februari. Partibyggnaden hade demonstrativt pryts med en jättebild av Stalin och Hoxha rekommenderade flerfaldiga gånger den kinesiska lösningen ”för försvaret av marxismen-leninismens renhet” och nämnde inte en enda gång Chrusjtjovs namn. I sitt tal redogjorde den albanske ledaren för en förment sammansvärjning i syfte att störta partiledningen. Enligt Hoxha hade Jugoslavien och Grekland organiserat denna konspiration i samarbete med amerikanska sjätte flottan. Den hade dock misslyckats och de albanska konspiratorerna hade häktats. Eftersom många prosovjetiska albanska funktionärer satt i fängelse vid denna tid skulle sammansvärjningen av allt att döma tjäna som efterhandsmotivering. Sovjettidningarna nämnde överhuvud taget inte sammansvärjningen i sina referat av Hoxhas tal.

Spänningen mellan Sovjetunionen och Albanien kom också till uttryck i det tal som hölls av Pjotr Pospelov, ledaren för sovjetdelegationen vid den albanska kongressen. Han framförde visserligen sovjetpartiets hälsningar men nämnde inte Hoxha vid namn. I sitt tal underströk Pospelov den sovjetiska samexistenstesen och angrep de grupper som ”betecknar sig som marxister men angriper den sovjetiska centralkommittén från höger och vänster”. Det var tydligt att med ”höger” menades jugoslaverna och med ”vänster” de kinesiska och albanska kommunistpartierna.

I mars försämrades relationerna ytterligare. Sovjetunionen och Tjeckoslovakien hotade att inställa leveranserna till Albanien. Vid östblocksledarnas möte i Moskva i slutet av månaden företrädde Albanien av andrerangsfunktionärer. Den 24 april underrättades samtliga sovjetexperter i Albanien om att de skulle hemkallas inom kort. Två dagar senare fick den albanska ledningen ett brev undertecknat av Kosygin som omtalade att Sovjetunionen inte längre kunde ge någon hjälp på grund av att de albanska ledarna ensidigt försämrade förbindelserna.

Under loppet av sommaren återkallades inte bara de sovjetiska utan också de övriga östblocksstaternas specialister från Albanien och samtidigt anlände de första kinesiska teknikerna. De sovjetiska ubåtarna lämnade sina baser i Albanien som blev förbjudet land för turister från östblocket.

Den 6 juli föreslog den albanska partiledningen i en skrivelse till sovjetregeringen att de båda partierna åtminstone skulle försöka övervinna konflikten på det mellanstatliga planet, bl. a. i ekonomiska och militära frågor, men svaret var ”av sådant slag att varje väg till samförstånd spärrats” enligt den senare albanska redogörelsen. Det hade innehållit ”provokationer” och de albanska ledarna skulle ha betecknats som ”agenter för utländska underrättelsetjänster”. Den 12 oktober riktade den albanska centralkommittén ett nytt brev till den sovjetiska partiledningen där ”brutala antimarxistiska åtgärder av Chrusjtjov och hans grupp” påtalades. Man får anta att albanerna samtidigt meddelade sitt beslut att inte närvara vid 22:a partikongressen. Två dagar senare sammanträdde centralkommittén i Moskva varvid den albanska frågan torde ha behandlats.

Kort därefter tillkännagavs konflikten mellan Moskva och Albanien, som tidigare inte nämnts med ett ord i ryska pressen, på ett högst ovanligt sätt. Pravda införde en politisk teckning som skulle symbolisera östblockets enighet. Man såg en jättelik fästningsmur som imperialister stormade fram emot med brandfacklor. På muren syntes elva östblocksflaggor. Bara en fattas — Albanien. På dess plats såg man i stället röken från en av facklorna. Teckningen återfanns i Pravda den 16 oktober, dagen före 22:a partikongressens öppnande.

22:a partikongressen

(17-31 oktober 1961)

22:a partikongressen hade inkallats för att åhöra Chrusjtjovs rapport om partiets verksamhet sedan 20:e kongressen i februari 1956, stadfästa det nya partiprogrammet och partistadgan och välja ny partiledning. Sedan månader tillbaka hade partimötet framställts som ”det kommunistiska uppbyggandets kongress” av sovjetpropagandan. Den skulle ange nya uppgifter och nya perspektiv, definiera det kommunistiska slutmålet och mobilisera hela sovjetbefolkningen för att uppnå det.

Partimötet hade tänkts som en demonstration och den nya jättelika kongressalen i Kreml hade invigts till dess ära. 4 408 delegater med beslutande och 405 med rådgivande röster hade inbjudits, nästan tre gånger så många som tidigare, liksom ledarna för 80 kommunistpartier jämfört med vid 20:e partikongressen 1956. För första gången i bolsjevismens historia deltog också företrädare för icke-kommunistiska partier, nämligen Ghanas People's Convention Årty, Guineas Demokratiska parti och Sudanska förbundet i Mali.

Partikongressen fick dock ett annat förlopp än man tänkt sig. Visserligen föredrogs partiets verksamhetsberättelse och diskuterades partiprogrammet och stadgan, men det kommunistiska slutmålet fördunklades av nya problem som överraskande dök upp på kongressen, de skarpa anklagelserna mot ”partifienderna”, den fortsatta uppgörelsen med Stalinepoken och den öppna konflikten med den albanska partiledningen.

Chrusjtjovs överraskning

Sedan Chrusjtjov på första mötesdagen i sex timmar hopat klichéer på klichéer och sifferkolumner på sifferkolumner började han plötsligt och säkert till de flesta delegaternas förvåning — att erinra om Stalins terror. Rent formellt var det omotiverat eftersom kongressen skulle sysselsätta sig med vad som tilldragit sig sedan 1956. Så mycket mer svårbegripligt och förbluffande måste det därför synas när han vände sig mot det förgångna med en skärpa som inte förekommit sedan våren 1956. De av Stalin tillåtna felen och snedvridningarna hade blivit en ”bromskloss” för den sovjetiska utvecklingen. Det hade rentav varit risk för att de konservativa krafterna i partiet ryckt till sig makten, lösgjort partiet från folket, fördröjt den ekonomiska utvecklingen och försämrat Sovjetunionens förbindelser med utlandet.

Att Stalinproblemet och rättfärdigandet av kritiken mot Stalin åter togs upp var betydelsefullt i mer än ett avseende. Till att börja med var det ett tecken på att det stalinistiska förgångna fortfarande är ett problem i Sovjetunionen och att de tidigare besluten inte kunnat begrava det. Det var emellertid inte av den anledningen som Chrusjtjov på nytt drog fram saken. (Kritiken mot stalinismen hade tidigare fått tjäna som ett tillhygge i kampen mot ”partifienderna” och stalinisterna framför allt i Kina och Albanien. Chrusjtjov angrep de förra för att hå motsatt sig avstaliniseringen och fördömandet av maktmissbruket under Stalin. Denna hållning hade inte varit en tillfällighet, ”eftersom Molotov, Malenkov, Kaganovitj, Vorosjilov, Bulganin och Pervuchin personligen bär ansvaret för många massrepressalier mot funktionärer liksom andra företeelser av liknande slag eller personkultens tid.”

Alla dessa redan avsatta sovjetledare angreps inte bara på det skarpaste utan Chrusjtjov fann det rentav nödvändigt att efteråt rikta häftiga beskyllningar mot den 80-årige Vorosjilov. Så sent som den 17 oktober hade Vorosjilov valts in i partikongressens presidium. Här på tribunen fick han nu inför 5 000 deltagare höra hur han aktivt medverkat i den ”partifientliga gruppen” och motsatt sig kritiken mot Stalin.

Omedelbart därefter och säkert inte av en slump riktade Chrusjtjov en stöt mot de albanska partiledarna som vågat bojkotta partikongressen. Han förebrädde dem för att ”till vår sorg och beklagande upprepa metoder som använts i vårt land under personkultens tid”. De hade saboterat undanröjandet av Stalinkulten och sedan mitten av 1960 börjat avvika från den avtalade linjen ”i de viktigaste frågorna” och därmed slagit in på en väg som lett till att de sovjetisk-albanska relationerna försämrats.⁹

Efter dessa bägge angrepp på kongressens första dag fick denna ett sensationellt förlopp. Mötet kom att i viss mån äga rum på två plan. De uppträdande ledarna och funktionärerna ägnade ända till 80 procent av talartiden åt den ursprungliga dagordningens ämnen men även de mest disciplinerade delegaterna torde bara ha lyssnat med ett halvt öra. För dem — och hela världen — var huvudtemat konflikten med Albanien, upprullandet av Stalintidens skräckår och anklagelserna mot ”partifienderna”.

Uppgårelsen med ”partifienderna”

Angreppen mot ”partifienderna” och fördömandet av Stalintidens förbrytelser kopplades ständigt samman och en viss ritual utvecklades. Huvudangreppen riktades mot Malenkov, Molotov och Kaganovitj. Bulganin, Pervuchin och Saburov nämndes bara i förbigående och Vorosjilov som avgav en skriftlig självbekännelse några dagar senare skonades i någon mån på ingripande av Chrusjtjov. Också angreppsformerna varierade. Ekonomifunktionärerna sysselsatte sig överhuvud taget inte med ”partifienderna”, underordnade funktionärer berörde dem bara i förbigående medan toppledarna och aspiranterna på en plats i deras krets hade privilegiet att överraska kongressdelegaterna med sensationella uppgifter om ”partifiendernas” verksamhet på Stalins tid. Sålunda anklagade partisekreteraren i Leningrad, Spiridonov, Malenkov för att under den stora utrensningen grymt ha förföljt tusentals ärliga och anständiga människor och iscensatt nya förföljelser i samband med Leningradaffären år 1949. Den vitryske partisekreteraren Masurov skildrade hur Malenkov med en ”antisovjetisk underjordisk rörelse” som förevändning hade uteslutit över hälften av partimedlemmarna i Vitryssland. Podgornyj redogjorde för liknande bedrifter av Kaganovitj i Ukraina, Furtseva erinrade om likvideringen av generalerna Tuchatjevskij, Jakir, Uborevitj, Eidemann och Kork i juni 1937 och Malinovskij förklarade att sovjetmilitären hade en särskild läkning att göra upp med ”partifienderna”. Han anspelade på marskalkarna Rokossovskij och Mjereskov som

⁹ För ett längre utdrag ur Chrusjtjovs ”Verksamhetsberättelse av SUKP:s CK för partiets XXII kongress”, som behandlar just dessa frågor, se [Övertvinnandet av personkultens följder. Utvecklingen av de leninska normerna för partilivet](#)

utan skuld suttit i fängelse under Stalinepoken.

Sensationella avslöjanden

Alla dessa redogörelser ställdes emellertid i skuggan när ordföranden i partikontrollkommissionen Nikolaj Sjvernik den 24 oktober tog till or da. Hans skildring kan bara jämföras med Chrusjtjovs hemliga tal på 20:e partikongressen. Sjvernik kom inte med några allmänna fördömanden, han lade fram fakta.

1937 hade Malenkov tillsammans med chefen för statssäkerheten Jezjov spritt ut ryktet att det fanns en antisovjetisk underjordisk rörelse i Vitryssland. Därpå satte Malenkov igång en massarrestering av parti- och sovjetledare. Därefter infann han sig i Tiflis tillsammans med Berija. Slaget riktades denna gång mot Armenien, där under samma förevändning nästan hela parti- och statsledningen häktades. Malenkov skulle enligt Sjverniks helt trovärdiga framställning ha förhört de häktade personligen och därvid använt olagliga metoder. Liknande följder fick Malenkovs uppdykande i skilda delar av RFSSR.

Kaganovitj hade enligt Sjvernik låtit arrestera talrika funktionärer på trettitalet genom påtryckningar och provokationer. Som kommunikationsminister hade han på grundval av färdiga listor — en intressant vink om metoderna — låtit häkta nästan alla chefer och tjänstemän i sitt departement. Visserligen hade de oskyldigt häktade blivit rehabiliterade senare, men ”många först efter sin död”.

Även Molotovs roll i den stora upprensningen exemplifierades av Sjvernik. Denne erinrade i detta sammanhang om centralkommitténs beryktade plenarmöte i februari 1937 som ägnades uteslutande åt kampen mot ”skadedjur, deviationister och spioner”. Med sin tes att denna kategori föregav sig vara trogna kommunister och begeistrade anhängare av sovjetmakten hade Molotov givit den ideologiska motiveringen för massarresteringen av partimedlemmar, gammalbolsjeviker och företrädare för kultur och vetenskap.

Vid den tiden talades det mycket om ett ”attentat” mot Molotov som skulle ha gjorts 1934. Nu i oktober 1961 avslöjade Sjvernik vad som verkligen skett. Molotov var tillsammans med några partifunktionärer på väg till industristaden Propokjevsk, sydöst om Novosibirsk, då en mindre bilolycka inträffade. Varken Molotov eller hans kamrater ådrog sig de minsta skador men den obetydliga episoden blåstes senare upp till ett ”attentatsförsök mot Molotovs liv”. Åtskilliga personer dömdes till långvariga straff som ”attentatsmän” utan att Molotov rörde ett finger för att hindra det.

Efter Sjverniks tal fanns det ingen återvändo. Partikongressens talare försökte överträffa varandra i skildringen av Stalintidens grymheter. Redan samma dag berättade kandidaten till partipresidiet, Kirilenko, hur alla medlemmar i Sverdlovs distriktskommitté hade häktats 1937. En ny ledning tillsattes, men kort efteråt häktades även den. Alla partisekreterare i provins- och stadsdistrikten hade drabbats av terrorn liksom många företagsledare och universitetslärare.

Den 26 oktober omtalade statssäkerhetschefen Sjelepin att mordet på partisekreteraren i Leningrad, Sergej Kirov, utnyttjats av Stalin, Molotov och Kaganovitj som förevändning för förföljelser. På förslag av Kaganovitj hade utomordentliga strafflagsbestämmelser införts som gjorde det möjligt att ”vanära och likvidera hederliga funktionärer”. I november 1937 sanktionerade Stalin, Molotov och Kaganovitj domen över en grupp ledande funktionärer och höga militärer. De flesta av dem sköts.

Den 27 oktober tog Chrusjtjov åter till orda och denna gång i ännu skarpare ordalag än i början av kongressen. Först nu — ett tecken på att ett beslut om skärpning av vidräkningen med Stalin fattats under kongressens gång — redogjorde Chrusjtjov i detalj för mordet på Kirov i december 1934, Ordjonikidzes självmord i mars 1937 och Tchatjevskij-affären i juni

1937. Samtidigt föreslog han att ett monument över stalinismens offer skulle resas i Moskva.

Avlägsnandet av Stalins lik

Den 30 oktober föreslog partisekreteraren i Leningrad, Spiridonov, att Stalins lik skulle avlägsnas från mausoleet:

”Under loppet av fyra år svepte en oupphörlig våg av repressalier över Leningrad mot ärliga och fullständigt oskyldiga människor. Både repressalierna mellan åren 1935 och 1937 och 1949 och 1950 utfördes antingen på Stalins direkta order eller med hans vetskap och gillande. I Leningradorganisationens och Leningradarbetarnas namn yrkar jag att 22:a partikongressen drar försorg om att Stalins lik snarast möjligt förs från Vladimir Iljitj Lenins mausoleum till en annan plats. (Rop från salen: Riktigt! Stormande, ihållande bifall.)”

Partikongressens höjdpunkt nåddes med det tal som hölls av gammalbolsjeviken Lasurkina, en av Lenins stridskamrater som suttit 19 år i fängelser och läger under Stalintiden. Inte i den torra och kalla partijargong som dittills hörts från podiet utan i en levande, personlig skildring erinrade hon om terrorn:

”I maj 1937 var kamrat Sjdanov partisekreterare i Leningrad. Han sammankallade oss i distriktskommittén och meddelade: 'I våra led har två fiender avslöjats — Tjudov och Kadaski. De har häktats i Moskva.' Vi kunde ingenting säga. Det var som om vi fått tunghäfta. Men när mötet var slut och Sjdanov lämnade salen sade jag åt honom: ”Kamrat Sjdanov. Tjudov känner jag inte, han är ny i vår Leningradorganisation, men för Kadaski går jag i god. Han har varit partimedlem sedan 1913. Jag känner honom sedan många år. Det är en ärlig partimedlem. Han bekämpar alla oppositionella. Det här är omöjligt! Det måste omprövas!” Sjdanov såg på mig med kalla ögon och sade: 'Lasurkina, sluta att tala så där annars kan det gå er illa.' Man litade inte på varann, baktalade varann och till och med sig själv.”

Kort därefter häktades Lasurkina:

”När fängelseportarna slöt sig bakom mig — det var ju inte för första gången ty jag var flera gånger i fängelse och landsförvisning på tsartiden — kände jag en sådan fruktan, inte för mig utan för partiet. Jag kunde inte förstå varför gammalbolsjeviker häktades. Varför? Detta varför var så plågsamt; så obegripligt. Jag försökte förklara det för mig med att det skett något fruktansvärt i partiet, antagligen sabotage. Och det gav mig ingen ro. Vi blev slagna för att vi skulle ljuga. Man gav oss listor och tvingade oss att skriva under dem, lovade frige oss och hotade: 'Om du inte skriver under torterar vi dig.' Men många darrade inte. De bevarade sin bolsjevikiska anda och skrev inte under. (Ihållande bifall.)”

Omedelbart efter Lasurkinas tal som bildade både höjdpunkt och slutackord på denna kommunistpartiets sällsammaste partikongress fattade denna det korta men kanske tungt vägande beslutet:

”Det kan inte anses ändamålsenligt att låta sarkofagen med J. V. Stalin stå kvar i mausoléet. De allvarliga kränkningarna av Lenins testamente, maktmissbruket, massrepressalierna mot ärliga sovjetmänniskor och andra av Stalins handlingar under personkultens tid gör det omöjligt att låta sarkofagen med hans lik förbli i V. I. Lenins mausoleum.”

Chrusjtjovs avsikter

Hur sensationella och belysande avslöjandena på 22:a partikongressen än var kvarstår frågan varför allt detta iscensattes i oktober 1961. Varför blottade Chrusjtjov den djupa sprickan för hela världen med sitt angrepp mot Albanien? Varför plötsligt den nya kampanjen mot ”parti-fienderna”, hans redan störtade vedersakare? Varför erinra hela befolkningen om Stalintidens terror igen?

Följande orsaker torde ha varit avgörande:

1. Med uppgörelsen med Stalin försöker Chrusjtjov äntligen lösa problemet med det "obetingade förflutna". Enligt försiktiga beräkningar häktades och dömdes på Stalins tid mellan 15 och 20 miljoner människor till långvarig lägervistelse. Det fanns knappast någon enda familj som inte drabbades. Offren i städerna var fler än på landsbygden, bland partimedlemmarna fler än bland de partilösa, bland funktionärerna fler än bland de vanliga partimedlemmarna, bland intelligentian, i de ekonomiska kretsarna och inom officersskåren fler än bland arbetarna och de anställda. Nästan ett kvarts sekel vilade denna skräckens tid som en väldig börda över de drabbade och deras anhöriga. Den verkade som en underjordisk ström, som ett "obetvingat förflutet". I tjugu år, mellan 1936 och 1956 vågade man bara viska om det och senare bara tala halvhögt om det. Genom 22:a partikongressen skulle detta tabu — om också inte helt — brytas, så att partimedlemmarna och befolkningen skulle få nytt mod och hopp.
2. Chrusjtjov hoppades att genom uppgörelsen med det hemska förflutna tydligt kunna avgränsa sitt eget herravälde från Stalintiden. Han ville dra ett streck över Stalinepoken och själv framstå som "befriaren från stalinismen".
3. Attacken mot stalinismen var också nödvändig emedan det moderna sovjetiska industrisamhällets uppgifter inte längre kan lösas med Stalins metoder. Anklagelserna mot "parti-fienderna" utgjorde i själva verket en varning till förfäktarna av "konservativt-dogmatiska tendenser inom parti-, stats- och ekonomiapparaten". De funktionärer som ansåg att Chrusjtjovs ekonomiska målsättningar var för höga skulle få en chock och de yngre och optimistiska funktionärskretsarna nya impulser och förhoppningar.
4. Beskyllningarna skulle skapa intrycket att förutom Stalin, Jezjov och Berija i första hand Molotov, Malenkov och Kaganovitj var ansvariga för förbrytelserna under Stalintiden. Därmed skulle en diskussion om stalinismen som system förhindras och Chrusjtjovs tes att det var fråga om en utväxt på ett i och för sig "riktigt" system fastslås.
5. Chrusjtjov utnyttjade också anklagelserna mot Stalin för att skaffa sig en gynnsam valplats för uppgörelsen med stalinisterna inom östblocket och världskommunismen. Attacken riktades mot Albanien, men det var tydligt att den hade andra, starkare krafter som mål, framför allt Kina.

Angreppen mot Albanien

Chrusjtjov förebrädde de albanska kommunistledarna Enver Hoxha och Mehmet Shehu för att ha använt samma metoder som varit i bruk i Sovjetunionen på Stalins tid. De hade saboterat den sovjetiska linjen att övervinna personkult och maktmissbruk. Därtill hade de sedan mitten av 1960 börjat "avvika i de viktigaste frågorna" och slagit in på en väg som lett till en försämring av de rysk-albanska förbindelserna.

Michail Suslov förklarade att de albanska ledarna offentliggjort det sovjetiska parti-programmet i förvanskat skick och därmed begått en "ovänskaplig" handling mot Sovjetunionen. Kosygin hävdade att de skapat en "outhärdlig atmosfär" inom partiet och att det rådde terror i Albanien. Mikojan beskyllde de albanska ledarna för "nationalsocialistisk avvikelse", och Walter Ulbricht anklagade dem för att ha skadat Warszawapaktens beslut och bedrivit antisovjetisk propaganda.

Den sovjetiska kampanjen mot Albanien bemöttes av Kinas premiärminister Zhou Enlai som i ett tal förklarade att det var felaktigt att "offentligt och inför fiendens ögon avslöja en strid mellan broderpartier och broderfolk." Detta kunde inte anses som "en äkta marxistisk-leninistisk handling". Så stod redan från partikongressens första dag den ryska tesen om offentlighet mot den kinesiska om handläggning av tvisten bakom lyckta dörrar.

Av de 80 närvarande utländska partiledningarna deltog 46 direkt i den antialbanska kampanjen medan 23 höll sig utanför konflikten. Den ryska ståndpunkten stöddes av de östeuropeiska och de flesta västeuropeiska kommunistpartier. Alla asiatiska delegationer utom Yttre Mongoliets avstod från att ta parti, de flesta inte av något politiskt skäl utan därför att de inte insåg hela vidden av den sovjetisk-albanska konflikten. Partierna i Nordkorea, Nordvietnam, Indien, Burma, Indonesien, Japan, Malaya, Thailand och Nya Zeeland tog emellertid som det senare skulle visa sig avstånd från den antialbanska kampanjen.

Motståndet från Zhou Enlai, vilken för övrigt lade en krans på Stalins grav, var inte den enda obehagliga överraskningen för sovjetledningen. Det albanska partiets centralkommitté avvisade sovjetledarnas förklaring med skärpa och gick till motattack: ”Chrusjtjov måste ta följderna av .sina stämplingar och sitt antimarxistiska handlingssätt. Det albanska partiet kommer inte att ge vika för hans utpressning och hot utan i framtiden demaskera hans och hans grupps handlingar.” Därefter ordnades protestaktioner i Albanien mot Chrusjtjov.

Den 27 oktober tog Chrusjtjov åter till orda och anklagade denna gång de albanska kommunistledarna för mord. Det var enligt Chrusjtjov ”ingen hemlighet längre att de albanska ledarna håller sig kvar vid makten med våld och godtycklighet. Alla som inte är ledningen till behag förföljs grymt och de kommunistiska partisanerna i Albanien under kriget nästan alla offer för Mehmet Shehus och Enver Hoxhas blodiga förbrytelser.” När Chrusjtjov slutligen nämnde att t. o. m. havande kvinnor avrättats i Albanien antecknades i protokollet: ”Rörelse i salen, rop: Skam! Skam!”

Efter denna salva uppmanade Chrusjtjov de kinesiska kommunisterna att bidra till normaliseringen av relationerna mellan Albanien och Sovjetunionen. Han sade mångtydigt att ingen var mer lämpad för den uppgiften än det kinesiska kommunistpartiet. Förslaget skulle verka som en bumerang. Bara några dagar senare stod det klart att det albanska motståndet var starkare än Moskva antagit. Den albanska ledningens skarpa angrepp och hot att avslöja interna sovjetiska företeelser visade att Hoxha och Shehu räknade med stöd från starka bundsförvanter. ”Vi har vänner i socialistlägret. De har inte och kommer heller inte att lämna oss i sticket”, utropade Hoxha självmedvetet den 7 november, årsdagen av oktoberrevolutionen. Följande dag fick det albanska partiet med anledning av sin tjuguårsdag hälsningar från partierna i Kina, Indonesien, Burma, Malaya och Thailand. I det kinesiska partiets telegram lovordades det albanska partiet för ”sin marxistisk-leninistiska renhet och heroiska revolutionära anda”.

Partiprogrammets godkännande

Chrusjtjovs stora tal om partiprogrammet innehöll förhållandevis föga nytt. Det intressantaste var hans polemik mot ”några kamrater” eller ”åtskilliga kamrater” som inte gillade den ena eller andra formuleringen. Det gällde särskilt önskemål om en skarpare kurs för att snabbare nå det kommunistiska slutmålet. Detta kom till uttryck i följande passus:

”Det kom in förslag – visserligen mycket få – vars författare angrep vissa utgifter i den kommunistiska uppbyggnaden på ett orealistiskt sätt. Några kamrater föreslog till exempel att partiprogrammet skulle fastslå att den fullständiga elektrifieringen bl. a. på landsbygden skall fullbordas inom de närmaste tio eller femton åren. Det finns också förslag som, skulle jag vilja säga, är rena skrivbordsprodukter. Så skall till exempel enligt några kamrater proletariats diktatur bibehållas ända tills kommunismen segrat. Många föreslår att kolchoshandeln skall förbjudas och de allra ivrigaste yrkar på att man över huvud taget skall upphöra med handeln och ersätta den med direkt distribution. Enstaka kamrater menar att man redan i den närmaste framtiden skall avskaffa penninghushållningen och avlöna alla lika oavsett kvalifikation och arbetsuppgift.”

Chrusjtjov måste också polemisera mot dem som vände sig mot den i programmet förkunnade ”sammansmältningen av folken”, en förskönande omskrivning av russifieringen: ”Man träffar

naturligtvis också på människor som jämrar sig över att de nationella särdragen försvinner. Dem svarar vi: kommunisterna kommer inte att konservera de nationella olikheterna. Man måste utrota till och med de minsta yttringarna av de nationella resterna med bolsjevikisk oförsonlighet.”

Särskilt intressant var de angrepp som i samband med partiprogrammet riktades mot Molotov. Han anklagades av flera talare för att i en skrivelse till centralkommittén ha utarbetat ett eget förslag och kritiserat partiets. Enligt Kuusinen hade Molotov ”på senare tid sysselsatt sig med att författa skrifter i vilka han snedvrider centralkommitténs politiska linje och gement förtalar kamrat Chrusjtjovs politiska hållning”. Han hade försökt fiska i grumligt vatten i hopp om att få napp en tydlig anspelning på Albanien och Kina. Enligt Pravdas redaktör Satjukov hade Molotov skrivit att partiprogrammet var ”antirevolutionärt, pacifistiskt och revisionistiskt och ville ge illusion av att de socialistiska ländernas framåtskridande mot kommunismen kunde ske utan revolutionär kamp”.

Huruvida Molotov verkligen författat en kritik mot partiprogrammet vet man ännu inte, men att det polemiserades mot sådana uppfattningar på partikongressen är bevis för att de kommer till uttryck inom östblocket och världskommunismen, kanske också i själva Sovjetunionen.

Den fortsatta debatten om partiprogrammet blev ganska torftig. Den 27 oktober tillsattes en kommission bestående av 91 medlemmar som fick i uppdrag att bearbeta programmet redaktionellt. Den 30 avgav Ponomarjov en kort rapport om kommissionens verksamhet. Chrusjtjov föreslog — i övrigt i strid med partistadgan — att även de 405 delegaterna med rådgivande röst skulle få delta i omröstningen. Förslaget antogs naturligtvis genast så att 4 813 delegater den 31 oktober omedelbart före kongressens avslutning kunde fatta följande enhälliga beslut:

”Efter dryftande av kamrat N. S. Chrusjtjovs tal om det sovjetiska kommunistpartiets program beslutar partiets 22:a kongress att det sovjetiska kommunistpartiets program antagits.” (Pravda, i november 1961).

Partiprogrammets definitiva text offentliggjordes den 2 november i Pravda. Varken i själva texten eller i kommentaren påpekades att 138 ändringar gjorts i utkastet. Visserligen var många av stilistisk natur men några är av politiskt intresse. Lenins roll understryks kraftigare liksom möjligheten för den socialistiska revolutionen att segra på fredlig väg. Intressant är också textändringen i fråga om utvecklingsländernas eftersträlvade väg bort från kapitalismen. I utkastet hette det att den nationella fronten skulle bestå av arbetarna, bönderna, städernas medelklass och intelligentian. I den, den slutgiltiga texten tillfogas också den nationella borgerligheten, som tidigare kritiserats. Båda ändringarna tyder på att sovjetledningen var beredd till vissa eftergifter till Kina i juli 1961, men att den i november lät sin egen uppfattning komma till klart och omisskännligt uttryck.

Med hänsyn till att nya samhällskrafter som ständigt vinner i inflytande växer fram i Sovjetunionen och med hänsyn till de tilltagande motsättningarna inom östblocket och inom världskommunismen, torde det nya partiprogrammet vålla sovjetledningen många bekymmer i framtiden.

Den nya partiledningen

Efter 22:a partikongressen företogs intressanta förändringar i partiledningen som berörde både centralkommittén, partipresidiet och CK-sekretariatet.

Centralkommittén som hittills haft 133 medlemmar och 122 kandidater utvidgades nu till 175 medlemmar och 155 kandidater. Av de 175 hade 82 inte tillhört centralkommittén förut. Bland dem som inte återvaldes hörde naturligtvis ”partifienderna” men också marskalk Zjukov, den avsatte statssäkerhetschefen Ivan Serov, före inrikesministern Nikolaj Dudorov,

den siste statssäkerhetschefen under Stalin, Semjon Ignatjev, de i januari 1960 avsatta toppledarna Kiritjenko och Beljajev, förre jordbruksministern Vladimir Maskjevitj, den mångårige Stalin-medarbetaren Andrejev, förre finansministern Zverjev, partiideologen och förre Pekingambassadören Pavel Judin, partifilosofen Mitin, den kände tadjikiske partiledaren och orientalisterna Gafurov och marskalk Vasilevskij.

Bland de många nya medlemmarna i centralkommittén var bl. a. partisekreteraren i Azerbajdzjan, Achundov, Chrusjtjovs svärson och Izvestijas redaktör, Adsjubej, ledaren för en viktig avdelning i centralkommittén, Andropov, partisekreteraren i Moskva, Demitjev, den nye finansministern Garbusov, centralkommittén propaganda- och agitationsledare Leonid Iljitjev, förre befälhavaren för sovjetstyrkorna i Östtyskland marskalk Jakobovskij, vetenskapsakademiens preses Keldysj, Lettlands partisekreterare Pelsche, armégeneralen Sacharov, Pravdas redaktör Satjukov, författaren Sjolocho, Leningrads partiledare Spiridonov, Pekingambassadören Tjervonenko och flygmarskalken Versjinin.

Av största vikt var personförändringarna inom partipresidiet. Detta bestod fram till 22:a partikongressen av 14 medlemmar. Av dessa avgick Aristov, Furtseva, Ignatov och Muchitdinov och i stället invaldes Gennadij Voronov. Partipresidiet hade nu följande sammansättning:

Brezjnev	Podgornyj
Chrusjtjov	Poljanskij
Koslov	Sjvernijk
Kosygin	Suslov
Kuusinen	Voronov
Mikojan	

Aristovs, Furtsevas och Ignatovs tillbakaträdande var inte överraskande. Aristov hade redan i maj 1960 lämnat CK-sekretariatet och degraderats till ambassadör i Warszawa. Furtseva och Ignatov hade också i maj 1960 uteslutits ur CK-sekretariatet och fått statsämbeten, den förra blev kulturminister, den senare ställföreträdande ordförande för ministerrådet. Muchitdinov hade inte berörts av förändringarna i maj 1961 och hans entledigande måste ha stått i samband med de senaste 18 månadernas händelser. Eftersom han var ansvarig för sovjetpolitiken i utvecklingsländerna torde Moskvask slag på det området ha bidragit till hans fall.

Ännu större personbyten ägde rum i CK-sekretariatet som fram till 22:a partikongressen bestått av Chrusjtjov, Koslov, Suslov, Kuusinen och Muchitdinov. Nu uteslöts Muchitdinov och i stället invaldes fem nya funktionärer vilket gav sekretariatet följande utseende:

Chrusjtjov	Ponomarjov
Koslov	Sjelepin
Demitjev	Spiridonov
Iljitjev	Suslov
Kuusinen	

Sammansättningen av partipresidiet och CK-sekretariatet återspeglar den motsägelsefulla övergångsperiod som Sovjetunionen befinner sig i. Skillnaden mellan en äldre och en yngre grupp framträder tydligt. De äldre som innehade viktiga poster redan på Stalins tid har mestadels ingen högre skolutbildning och har knappast haft något annat arbete än partifunktionärens. De yngre däremot har högskoleutbildning och har i många år arbetat som tekniker, ingenjörer, agronomer eller företagschefer innan de efter Stalins död kunde göra politisk karriär. Inte mindre viktigt politiskt är att de äldre varit medansvariga för utrensningarna på Stalins tid medan de yngre är fria från ansvar. Man får en belysande bild när man undersöker hur de elva medlemmarna av partipresidiet förhöll sig under terrorn på trettitalet.

Sju av de elva har mer eller mindre rent samvete. Koslov var under åren 1936-38 ingenjör i

den lilla staden Isjevsk, Brezjnev ingenjör i Dzersjinsk, Kosygin chef för ett spinneri i Leningrad (förenat med en mindre partifunktion), Podgornyj chefsingenjör i en sockerfabrik i Ukraina, Poljanskij studerade vid en lantbrukshögskola i Charkov och Voronov fick sin politiska utbildning i Novosibirsk.

Av de äldre kan Mikojan relativt fattad se fram mot historiens dom. Han var redan 1935 medlem av politbyrån men tillbringade (och överlevde!) skräckåren som minister för livsmedelsindustrin och förhöll sig avvaktande under de våldsamma vaksamhetskampanjerna. Sämre ser det ut för de övriga fyra presidiemedlemmarna — Chrusjtjov, Suslov, Sjvernik och Kuusinen. Kuusinen, som tillhörde Kominterns exekutiv, var enligt trovärdiga uppgifter allt annat än oskyldig till utrensningen bland de utländska kommunisterna i Moskva. Sjvernik tillhörde orgbyrån bl. a. tillsammans med Malenkov och kunde av egen erfarenhet redogöra för utrensningens bakgrund på partikongressen. Suslov var distriktssekreterare i Rostov och genomdrev utrensningen där med samma iver som Chrusjtjov i egenskap av partisekreterare i Moskvaområdet. Ehuru Chrusjtjov inte tillhörde någon central partiinstans och följaktligen inte är lika belastad som Molotov eller Kaganovitj piskade han upp stämningen mot ”folkfienderna” på stora möten och genomförde själv utrensningen i sitt område.

På detta sätt råder inom partipresidiet ett slags ”fredlig samexistens” mellan jägare och jagade, mellan de äldre ledarna som deltog i uppreisningen och de unga som på sin tid darrade inför dem som studenter och ingenjörer. Samexistensen återspeglar den övergångsperiod i Sovjetunionen under vilken man visserligen fördömer stalinismens förbrytelser men fortfarande använder metoder som lånats från Stalintiden och hindrar varje diskussion om stalinismen som system. Redan nu är emellertid de efterstalinistiska funktionärerna i majoritet i CK-sekretariatet, vilket är så mycket viktigare som presidiet hittills inte sällan ”rullats upp” av sekretariatet. Under sådana förhållanden är det inte omöjligt att de nya ledarna verkligen fullföljer uppgörelsen med det förflutna.

22:a partikongressens verkningar

22:a partikongressen kommer utan tvivel att få långtgående följder för sovjetkommunismens fortsatta utveckling. Visserligen innebär den inte något fundamentalt avståndstagande från stalinismen. Lika enstämmigt som de tidigare partikongressernas deltagare jublade mot Stalin lika enhälligt beslöt 22:a kongressens delegater att avlägsna Stalins lik från mausoléet och 'uppresa ett monument över hans offer. Men inte ett ont ord sades om det system som gjort hans förbrytelser möjliga.

Men det skulle vara ensidigt att endast ta fasta på de negativa sidorna. Uppgörelsen med stalinismen på partikongressen har stor betydelse såväl för Sovjetunionens utveckling som för östblockets och världskommunismens. Det framgår tydligt vid en jämförelse med 20:e partikongressen i februari 1956. Då läste Chrusjtjov upp sitt hemliga tal i en inre partikrets, nu publicerades skildringar av Stalinterrorn i pressen. Det är naturligt om avslöjandena fått folk att fråga sig om inte roten till det onda ligger i själva systemet.

Den kritiska tillbakablicken kommer otvivelaktigt att förknippas med förhoppningar om nya reformer. Händelseutvecklingen sätter reform-ivriga krafter i rörelse vars önskemål säkert sträcker sig mycket längre än de nuvarande ledarnas. Partiapparaten kommer att söka hålla dessa strömningar i schack, men på längre sikt inställer sig frågan om de nya krafterna kommer att låta sig hindra så lätt som genom partiledningens stoppsignal.

Avstaliniseringen har fått mycket växlande mottagande inom den världskommunistiska rörelsen. Inte sedan tjugutalet har skiftande tendenser givit sig så tydligt till känna. Längst ut på högerflygeln befinner sig. Albaniens hundraprocentiga stalinister som helt avvisar Chrusjtjovs avstalinisering. De kinesiska kommunisterna går inte så långt, men de för dock en från Sovjetunionen avvikande politik, ser sin läromästare i Stalin och trycker av de

Chrusjtjovfientliga artiklarna från Albanien.

En mellanställning intar de östeuropeiska partiledningarna. Offentligt betygar de sin trohet mot den nya sovjetlinjen men också här finns olikheter. I Polen och Ungern anammas den nya linjen uppriktigt medan den östtyska ledningen i praktiken gör allt för att hindra dess genomförande.

Intressantast är de allt starkare reformkommunistiska och revisionistiska tendenser som kommit till uttryck bl. a. i det italienska kommunistpartiet, det starkaste i Västeuropa. Till och med partiledaren Togliatti har gjort sig till tolk för reformtankar som skulle ha varit otänkbara för några år sedan. Yngre ledare som Amendola menar att avståndstagandet från Stalin är en halvmesyr. Man får inte nöja sig med att fördöma enstaka ledare utan bör ta avstånd från stalinismen som system och i teori och praktik slå in på helt nya vägar. De skilda kommunistpartierna måste få större självständighet så att de slipper följa Moskvas sicksackkurs. Man kan vara övertygad om att dessa strömningar kommer att vinna gehör särskilt i Östeuropa.

Skiljaktigheterna inom den tidigare så enhetliga världskommunismen håller på att leda till olika centra som ger partierna möjlighet att inta olika hållning i skilda frågor. Därmed får de en viss självständighet och ett visst spelrum för en egen politik. Processen är ännu så länge bara i begynnelsestadiet. Man kan vara förvissad om att Moskva kommer att göra sitt yttersta för att skärpa kontrollen, men på längre sikt kommer det att bli allt svårare att hejda världskommunismens differentiering.

Tio teser om utvecklingen efter Stalins död

Den tid som gått efter Stalins död är för kort för att man skall kunna säga något bestämt om innebörden av de politiska, ekonomiska och sociala förändringarna i Sovjetunionen men vad som kommit till synes tillåter vissa allmänna slutsatser.

1. De inrikespolitiska förändringarna i Sovjet efter Stalins död är så genomgripande att de inte kan avfärdas som taktiska manövrer. Å andra sidan innebär de inte — i varje fall inte hittills — någon demokratisering eller liberalisering men däremot en modernisering av systemet under partiapparatens kontroll.

Efter Stalins död har två tendenser tydligt kommit till uttryck: å ena sidan strävandena att komma bort från de föråldrade styrelsemetoderna och anpassa systemet efter ett utvecklat industrisamhälles krav och å den andra ledningens ansträngningar att hålla de nödvändiga förändringarna inom systemets ram och inte förlora kontrollen över dem. Dessa två faktorer, förklarar såväl omfattningen som begränsningen av förändringarna.

Under Stalin skapades grundvalarna för det moderna industrisamhället med de brutalaste tvångs- och terrormetoder men för den vidare utvecklingen har dessa visat sig vara orationella och oräntabla eftersom Sovjet nått den industriella nivå som kräver mera differentierade metoder i ledningen och människor som av egen drift och i eget intresse arbetar på problemlösningarna. Detta är bakgrunden till de viktigaste reformerna efter Stalins tid: decentraliseringen av den ekonomiska ledningen, utökandet av fabrikschefernas och kolchosledarnas rättigheter och kompetens, förenklingen av planeringssystemet inom industri och jordbruk, upplösningen av maskin- och traktorstationerna, förenklingen av jordbrukets leveranssystem, fackföreningarnas aktivering, införandet av permanenta produktionskonferenser och andra åtgärder för att skapa materiell stimulans och ekonomiska initiativ.

Ekonomifunktionärerna, arbetarna och kolchosbönderna måste befrias från den förlamande fruktan för terrorn, de måste ha en viss grad av personlig säkerhet och vissa elementära rättigheter som de berövats under Stalins tid. Inskränkningen av statssäkerhetstjänstens befogenheter, upplösningen av interneringsläger, rehabiliteringen och frigivandet av fångar samt straffrättsreformen var avgörande steg på denna väg. Alla dessa åtgärder rymmer ett

visst mått av liberalisering men det är inte innebörden av dem utan bara en biprodukt av reformerna. Den industriella utvecklingens krav och uppkomsten av nya samhällskrafter framför allt inom intelligentian leder till att reformerna påskyndades. Ledningen försöker hålla dem inom vissa gränser för att bevara sin makt och den sick-sackkurs som ofta kunnat iakttas är följden av dessa motsättningar.

2. Efter Stalins död har det skett viktiga maktförskjutningar mellan partiets "pelare" (partiapparaten, staten, armén, ekonomin och statssäkerhetstjänsten) som lett till partiapparatsens framträngande.

Initiativtagaren till och bäraren av reformerna är den sovjetiska överklassen. Den har ett gemensamt intresse av att upprätthålla och modernisera systemet men har mycket olika åsikter om vilka metoder som skall begagnas. Redan på Stalins tid differentierade sig överklassen i delvis rivaliserande grupper med skilda sociala och maktpolitiska intressen. Ingen grupp kunde emellertid utveckla sig fritt ty Stalin utövade en terroristisk personlig diktatur över dem alla och spelade ut dem mot varandra. Det första som hans efterträdare gjorde var att avveckla Stalins privata kansli, det avgörande instrumentet för hans makt. Därmed hade de skilda maktgrupperna frigjorts och kunde börja tillgodose sina egna intressen. Nu började kampen om makten i denna omvandlingsprocess. Redan 1953 inskränktes statssäkerhetstjänsten som hotade dem alla och underställdes partiapparatsens kontroll. Genom decentraliseringen och andra politisk-ekonomiska åtgärder försvagades stats- och ekonomiapparaterna. Marskalk Zjukovs fall på hösten 1957 och partiets ökade inflytande inom armén försvagade dennas ställning som en självständig politisk maktfaktor.

Dessa förskjutningar har hittills lett till att partiapparaten svingat sig upp till ledningen på det offentliga livets alla områden och bestämt utvecklingens målsättning. Att partiapparaten under Chrusjtjovs ledning kunde segra berodde framför allt på att den genom sin vittförgrenade och fasta organisation, sin stränga disciplin och sin ideologiska hållning är alla övriga apparater organisatoriskt och politiskt överlägsen. Partiapparaten är den säkraste garantin för den politiska enhetsledningen som är en förutsättning för den uppifrån dirigerade omvandlingsprocessen.

3. De personliga förändringarna i ledningen som ofta betecknas som maktstrider i Kreml avspeglar de två nämnda principerna: systemets modernisering och partiapparatsens ökade makt.

Sedan Stalins död har de styrande organen nästan fullständigt ommöblerats. Då Stalin dog bestod partipresidiet av tio medlemmar som då var landets högsta ledare. Sedan dess har åtta utrensats och kvar är bara Mikojan och Chrusjtjov. I de uteslutnas ställe har kommit en rad personer som på Stalins tid bara hade obetydliga poster och var så gott som okända utanför sina geografiskt begränsade verksamhetsfält. Utbyggnaden av det fyråriga partiskolsystemet och den på 21:a partikongressen bebådade generationsväxlingen inom den högsta ledningen visar att vaktavlösningen kommer att fortsätta.

4. Under tiden efter Stalins död lyckades Chrusjtjov samla de ledande parti- och stats-ämbetena i sin hand. Hans uppstigande mellan 1953 och 1959 påminner i mångt och mycket om Stalins väg till makten från 1923 till 1929. Likväl är det fel att betrakta Chrusjtjov som en ny Stalin.

Partiapparatsens seger blev en personlig framgång för Chrusjtjov och på en förhållandevis kort tid lyckades han uppnå samma institutionella makt som Stalin. Liksom Stalin är Chrusjtjov en produkt av partiapparaten och för dem bägge var CK-sekretariatet porten till makten. Båda måste övervinna svåra hinder på sin väg som gjorde ett djupt intryck på dem. över Stalin hängde Damoklessvärdet i form av Lenins testamente som varnade för honom och föreslog att han skulle avsättas som generalsekreterare. Då testamentet lästes upp i centralkommittén i maj 1924 föreföll Stalins karriär vara slut. Han kunde helt och hållet tacka Kamenev och Zinovjev

för att han fick behålla makten. Tio år senare likviderade han sina hjälpare. Hans andra svåra bakslag var kollektiviseringen som ledde till hungerkatastrofen 1931-32 och det tredje de tyska truppernas framryckning till grannskapet av Moskva 1941. Vid bägge tillfällena ville han ge upp och räddades bara tack vare sina trofasta medarbetares ingripande.

Chrusjtjov tillrättavisades på våren 1951 av Pravda för sin propaganda för agrostäderna och åter på 19:e partikongressen i oktober 1952. Den 16 juni 1954 censurerades hans tal i Prag. Sedan Bulganin hade övertagit regeringsmakten kritiserades Chrusjtjov offentligt i Pravda och Kommunist på våren 1955. I juni 1957 skulle han ha avsatts av partipresidiets majoritet om inte Zjukov stått honom bi. Chrusjtjov visade sig lika otacksam som Stalin och avsatte marskalken inom fyra månader.

Både Stalin och Chrusjtjov proklamerade vid början av sin karriär principen om den kollektiva ledningen och ersatte den senare med sin egen personkult. Bägge har om också med skilda metoder gjort sig av med de erfarna funktionärerna från tiden före maktövertagandet och fyllt partiapparaten med nya och pålitliga medarbetare.

Men likheterna får inte dölja de många olikheterna i männens karaktärer och omständigheter. Stalin visade sig sällan offentligt och var mycket sparsam med politiska deklarationer. Chrusjtjov däremot försummar nästan inget tillfälle att ta ställning till problemen. Han har en uttalad böjelse för den stora showen, reser mycket och uppträder på ett demonstrativt folkligt sätt. Stalin kunde vänta. Han blev generalsekreterare 1922 och fast han hade absolut makt 1929 lät han först 1939 förläna sig titeln Det socialistiska arbetets hjälte och så sent som i maj 1941

övertog han formellt posten som ministerpresident. Chrusjtjov utsågs till förstesekreterare på sommaren 1953 och redan på sin 60-årsdag den 17 april 1954 lät han tilldela sig titeln Det socialistiska arbetets hjälte. Fyra år senare övertog han posten som ministerpresident.

Stalins väg till makten fullbordades i industrialiserings- och kollektiviseringsperioden då Sovjet stod ensamt. Det var en "belägrad fästning" som Stalin uttryckte det för att rättfärdiga terrorn och ordet hade en reell innebörd för partiapparaten. Chrusjtjov kom till makten i en modern industristat som var medelpunkten för ett "system av socialistiska stater". Sovjet gränsar idag överallt till beroende stater eller bundsförvanter. Chrusjtjov kan inte rättfärdiga en terror med "historiska nödvändigheter" och vad mera är: terrorn verkar hämmande. De stora ekonomiska målen kan inte vinnas med terror utan kräver allmän stimulans. Inte utan stöd av befolkningen kräver ekonomifunktionärerna och intelligentia nya reformer. I hela östblocket visar sig allt tydligare självständighetstendenser och "revisionistiska strömningar".

Det har visserligen lyckats Chrusjtjov att svinga sig upp till ledningen av partiet och regeringen men Sovjetunionen är idag inte samma land som på trettitalet. Chrusjtjov har kunnat övertrumfa, avsätta och anklaga sina motståndare men hittills har han inte i något enda fall kunnat utesluta dem ur partiet, än mindre avrätta dem. Sovjet står inför den stora frågan om det nuvarande moderna industrisamhället fortfarande skall kunna dirigeras av en partiapparat och en "ofelbar enväldshärska" med doktrinära föreställningar.

5. Utvecklingen efter Stalin har visat att "sovjetfolkets moralisk-politiska enhet" är en fiktion. Inom Sovjetunionen har olika politiska strömningar uppstått även om de ännu är dolda.

Även under det stalinistiska terrorsystemet hade olika åskådningar och tendenser inte helt likviderats. Genom inskränkningen av statssäkerhetstjänstens maktställning och framför allt genom reformerna kom dessa tendenser tydligare till uttryck. Så snart decentraliseringen tillkännagivits restes krav på ännu mer långtgående reformer. Fackföreningarna aktiverades och produktionskonferenser infördes och strax såg sig partipressen nödsakad att behandla krav på arbetarråd och hemliga val av fabriksdirektörer. Knappt hade trycket på författarna mildrats förrän dessa vände sig mot principen om partitrohet i litteraturen och den socialistiska realismen. När principen om den kollektiva ledningen proklamerades ställdes

partiledningen inför krav på intern partidemokrati. Maskin- och traktorstationerna skulle gradvis förvandlas till reparationsverkstäder men detta hade nätt och jämnt kungjorts förrän det uppstod en storm mot MTS och krav på deras avveckling. Kritiken mot rättslösheten under Stalins tid följdes av ökade krav på rättssäkerhet från historiker, filosofer, ekonomer och ideologer som partitidskrifterna måste gå till rätta med.

Efter Stalins död måste partiledningen oavslåligt kämpa mot två ”avvikelser”, dels reaktionära stalinistiska element som motsätter sig reformerna, dels och i ännu högre grad de ”revisionistiska” krafter som betraktar reformerna uppifrån som bara början till en genomgripande omdaning av hela systemet. Härtill kommer att religiösa tendenser gör sig gällande bland de unga, t. o. m. Komsomolungdomen och de yngre partimedlemmarna.

6. Ett av de viktigaste problemen i Sovjet av idag är förhållandet mellan partiets makt och det moderna industrisamhället, frågan hur man skall uppnå en snabbare ekonomisk utveckling utan att tvingas minska på partiapparatsens absoluta kontroll.

Den efterstalinistiska ledningen har satt som sitt mål att påskynda näringslivets utveckling så snabbt som möjligt för att kunna överträffa USA. För att lyckas med detta måste den materiella stimulansen ökas, ekonomerna, teknikerna och ingenjörerna få större handlingsfrihet och näringslivet och vetenskapen befrias från det statliga och ideologiska förmyndarskapet. Detta kan bara ske genom att partiapparatsens verksamhet inskränks. Förverkligandet av de stora ekonomiska målen står alltså fortfarande i konflikt med de politiska maktintressena.

Ju mer partiapparaten tränger tillbaka de övriga maktgrupperna desto större är faran för att den mister sin särställning gentemot alla andra institutioner och organisationer och att de mot-sättningar som tidigare existerade mellan maktgrupperna förs över till själva partiapparaten. Denna måste idag utöva både de politisk-ideologiska och praktiska ekonomiska funktionerna och hyllas som ”vår epoks hjärta och hjärna, livgivande kraft och vårt livs ljus” men är samtidigt ansvarig för fastställandet av radavståndet vid bomullsodling, arealen för klöverodling och produktion av nya cementsorter. Det är saker som i längden inte kan förenas.

7. I sovjetpolitiken spelar den nya överklassen en allt större roll. Den är redan så stark att partiledningen måste ta hänsyn till den men den är inte stark nog att kunna påtvinga ledningen sin egen vilja.

Samtidigt med industrisamhällets utveckling växer oupphörligt den nya överklassens makt och inflytande, d. v. s. de krafter som ännu inte hör till toppledningens viktigaste organ men dock står ovanför gemene man: ordförandena i folkekonominråden, direktörer och chefsingenjörer, vetenskapsmän och konstruktörer, höga officerare, ledande funktionärer i unionsrepublikerna, ansvariga funktionärer i den statliga planeringskommissionen, statskommittéerna och ministerierna, avdelningschefer och medarbetare i den centrala partiapparaten, chefredaktörer, framstående jurister, ekonomer, historiker, ideologer, författare och konstnärer.

På Stalins tid var denna klass rättslös. Den hade att lyda förordningar och order. Dess medlemmar kunde utan vidare arresteras. Efter Stalins död har överklassen fått personlig säkerhet i varierande grad. Den är självmedveten och tillvaratar energiskt sina intressen. Vid flera viktiga reformer har toppledningen varit tvungen att ta hänsyn till dess önskemål. Partiapparatsens relativt moderata hållning gentemot författarna beror på att de senare vunnit en viss genklang hos överklassen. Mer och mer tycks toppledningen bemöda sig om att säkra sig överklassens stöd för viktiga politiska och ekonomiska beslut. De stora ekonomiska målen kan bara nås om de ledande krafterna inom industrin och vetenskapen inte bara får en viss självständighet utan också ett visst medinflytande. Men detta tvingar också ledningen till eftergifter till övriga delar av överklassen på andra områden.

8. Utvecklingen efter Stalins död har ändrat tillvaron för alla lager av sovjetbefolkningen.

Jämfört med förhållandena på Stalins tid är förändringarna betydande men de svarar dock inte på långt när mot folkets önskemål.

Industriarbetarna har befriats från en rad av Stalintidens rigorösa straffbestämmelser. Lönesystemet har förbättrats och arbetstiden förkortats. De permanenta produktionskonferenserna ger arbetarna ett litet men dock medinflytande och fackföreningarnas aktivering ger dem möjlighet att skydda sig mot godtycklighet på de sociala och rättsliga områdena. Kolchosbönderna får bättre betalt och aktiveringen av kolchosmötena ger dem rätt att göra sin stämma hörd. Skatten på deras privata jord och husdjur har avskaffats.

Livet i fånglägren har förbättrats. Fångarna har kontakt med yttervärlden, de flesta får lön för arbetet och många har förflyttats till förvisningsområden där de kan röra sig fritt. Kontrollen av författarna och konstnärerna har mildrats och censuren utövas på ett mindre rigoröst sätt. Åtskilliga fabriksdirektörer och kolchosledare har fått större rättigheter och befogenheter. De ickeryska nationaliteterna har fått större självständighet och flera ”infödda” placeras på ledande poster. Ideologer, ekonomer, filosofer, historiker och vetenskapsmän har fått sitt verksamhetsfält utvidgat. De har begränsad diskussionsfrihet och möjlighet till samkväm med utländska kolleger.

För hela befolkningen har atmosfären blivit friare och levnadsförhållandena bättre. Det finns fler konsumtionsvaror i handeln, bostadsbyggandet forceras. Det är dock obestridligt att det bara rör sig om en relativ förbättring. Jämfört med Stalintiden är förändringarna stora men däremot små i förhållande till befolkningens önskemål och strävanden.

9. Ideologin anpassas i växande omfattning till den realpolitiska nödvändigheten men spelar fortfarande en betydande roll.

Stalin hade gjort den ekonomiska centraliseringen till ett postulat som kastades överbord då den efterstalinistiska ledningen inledde decentraliseringen av ekonomin. Med upplösningen av de statliga maskin- och traktorstationerna på våren 1958 föll Stalins tes om socialismens två egendomsformer till marken. Likaså förkastades Stalins tes om klasskampens skärpning under socialismen då hans efterträdare inskränkte statssäkerhetstjänstens makt för att kunna lösa de ekonomiska och politiska uppgifterna. Dessa och talrika andra exempel visar hur till synes oskiljaktiga beståndsdelar av sovjetideologin modifierats och avskaffats när realpolitiska krav och maktpolitiska överväganden gjort det nödvändigt. Härav bör man dock inte dra den slutsatsen att ideologin håller på att dö ut. Även om partiet lägger sig till med allt flera praktiska uppgifter är dess maktställning dock till sist bara möjlig genom ideologiskt berättigande. Motsättningarna mellan partiväldet och det moderna industrisamhället yttrar sig på följande sätt i ideologin: De ideologiska tesernas anpassning till de realpolitiska kraven är en eftergift från partiet till industrisamhället. Men samtidigt försöker partiapparaten att utbygga sin makt genom ökad aktivitet på det ideologiska området.

10. Världskommunismens betydelse för Sovjets politik har ökat betydligt efter Stalins död. Sovjetledningen har satt upp nya internationella mål som skiljer sig både från Lenins världsrevolution och Stalins politik.

Med Stalins död inträdde sovjetledningens förhållande till världskommunismen i en ny fas. I det första skedet fram till Lenins död 1924 betonades ständigt Sovjetrysslands intima förbindelser med världsrevolutionen. Lenin och hans närmaste medarbetare tänkte och handlade mera i världsrevolutionens anda än i rysk nationell. Så förkunnade Stalin tesen om ”socialismen i ett land” och i hans tid stod de ryska statsintressena alltid framför den internationella kommunismens.

Efter Stalins död har världskommunismen åter kommit i högsätet genom den nationalrevolutionära rörelsens utbredning i Asien och Afrika men också genom sovjetledningens avståndstagande från Stalin och återvändande till Lenin. Sovjetledningen hoppas kunna påverka och

till sist dirigera de nationalrevolutionära rörelserna i Asien, Afrika och Sydamerika. Dessutom tror den att det skall bli möjligt att inom en bestämd tidrymd hinna ikapp och passera västmakterna på det ekonomiska området. Därmed skulle östblocket en vacker dag ha fått ekonomisk övermakt vilket betraktas som den väsentligaste förutsättningen för kommunismens seger i världen.

Denna optimistiska uppfattning bekräftas emellertid inte av det faktiska läget. Vid sidan av Moskvas obestridliga framgångar i Asien och Afrika visar det sig att de alliansfria stater som Moskva satt så stora förhoppningar till inte vill vara hjälptrupper åt Sovjetunionen. Härtill kommer att det uppstår allt fler svårigheter i östblocket. När allt kommer omkring är förverkligandet av Kremls mål nämligen inte bara beroende av Sovjetunionen och östblocket utan också av de ickekommunistiska ländernas hållning, av deras förmåga att frigöra sig från förutfattade meningar och vanföreställningar om "kommunismen" och inse sovjetkommunismens förändringar i tid och bedöma dem rätt. Sakkunskap är visserligen inte något trollmedel men likväl en viktig förutsättning för en politik som vill undgå både provokation och kapitulation.

Lästips

Om sino-sovjetiska konflikten:

[Kina, Albanien och Sovjetunionen 1956-57](#), om relationerna mellan KKP, AAP och SUKP under åren efter Chrusjtjovs tal.

[Enver Hoxha om Moskvamötet 1960.](#)

[Albanien i kamp mot Chrusjtjov-revisionismen](#), av Enver Hoxha. Samling tal, brev m m (från 1960).

[Leve leninismen](#). Den första offentliga kinesiska attacken på Moskva (från våren 1960)

[Låt oss enas på grundval av Moskvadeklarationen och Moskvauttalandet](#). Kinesiska artiklar från årsskiftet 1962-63.

[Hur meningsskiljaktigheterna mellan oss och SUKP:s ledning uppkommit och utvecklats](#). (1963)

Nikita Chrusjtjov: [Mao Tse-tung och schismen](#)

Isaac Deutscher om Sovjetunionen:

[Ryssland efter Stalin. Del 1 – Bokslut över en era](#)

[Chrusjtjov om Stalin](#) (Om Chrusjtjovs "hemliga" tal vid 20:e partikongress 1956).

[Den stora utmaningen - Utvecklingstendenser i sovjetisk politik](#) (1961).

[Sovjetunionen efter Stalin](#) (Artikelsamling 1956-1967)

Fakta och debatt om Sovjetunionens karaktär:

Ernest Mandel: [Ekonomi i Sovjetunionen](#) (1968), [Varför den sovjetiska byråkratin inte är en ny härskande klass](#) (1979) och [Byråkrati och varuproduktion](#) (1987)

Klas Eklund och Per Reichard. [Är Sovjetunionen kapitalistiskt?](#) (1976)

Mörk, Gustafsson, Eklund: [Maoisterna och Sovjet – debatt](#) (artiklar från 1974-7).

I boken *Resan in i det okända* (2019) försöker "r-aren" Anders Carlsson (AC) göra ett bokslut över Sovjetunionen. Där behandlas Chrusjtjov-epoken i kapitel 17, "Byråkratins frigörelse". Den redogörelsen är dock så knapphändig att man egentligen inte får någon uppfattning alls om den kamp som pågick i högsta partiledningen efter Stalins död: Kapitlet handlar mer om Stalin och partikongressen 1952 (och Chrusjtjovs Stalin-kritik) än om de olika linjerna.

Den som vill veta mer om AC:s bok rekommenderas min utförliga recension av densamma:

[Resa in i Stalins värld.](#)

Martin F (23 oktober 2019)